

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

KUNCZ ÓDÓN

BEVEZETÉS

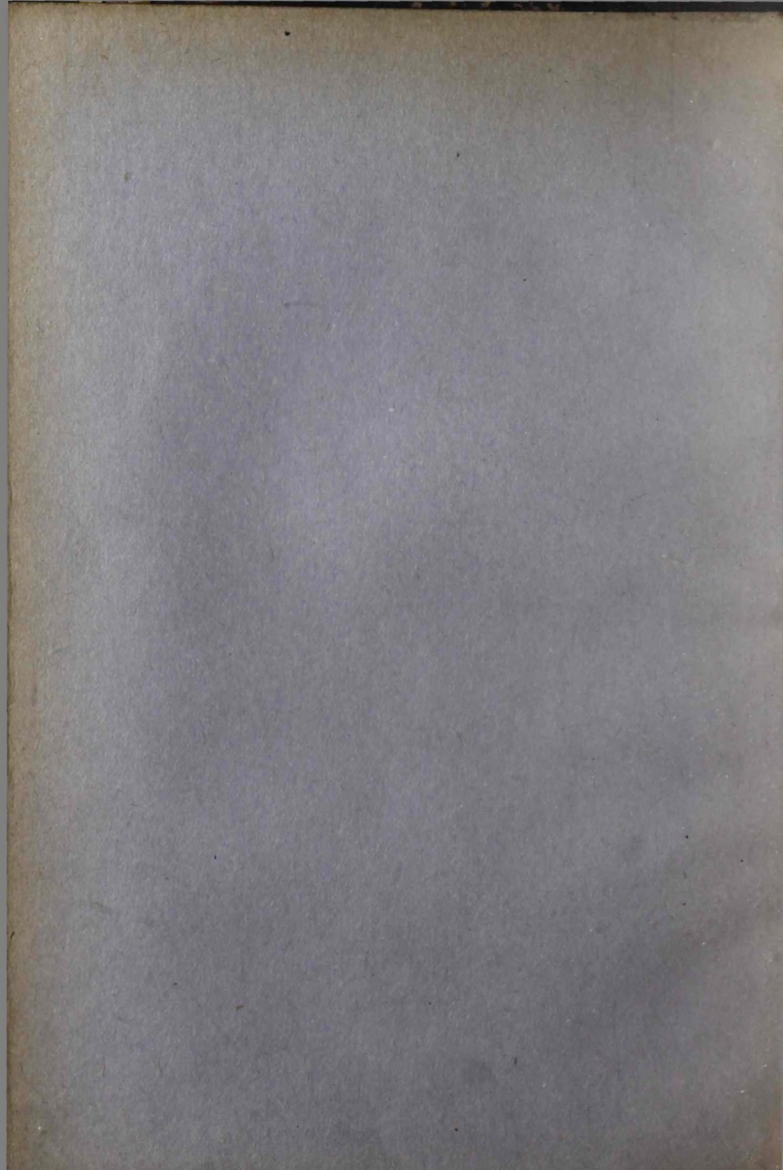
A JOGTUDOMÁNYBA

JOGI ENCYKLOPÉDIA

MTA
perete
fu

DANUBIA KIADÁSA

THE
LIBRARY
OF THE
MUSEUM OF
COMPARATIVE ZOOLOGY
AND ANATOMY
HARVARD UNIVERSITY

1871

Encycl. 0. 120/7.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

7

BEVEZETÉS
A JOGTUDOMÁNYBA
JOGI ENCYKLOPÉDIA

IRTA

DR. KUNCZ ÖDÖN

EGYETEMI NY. R. TANÁR.

PÉCS BUDAPEST
A DANUBIA KIADÁSA

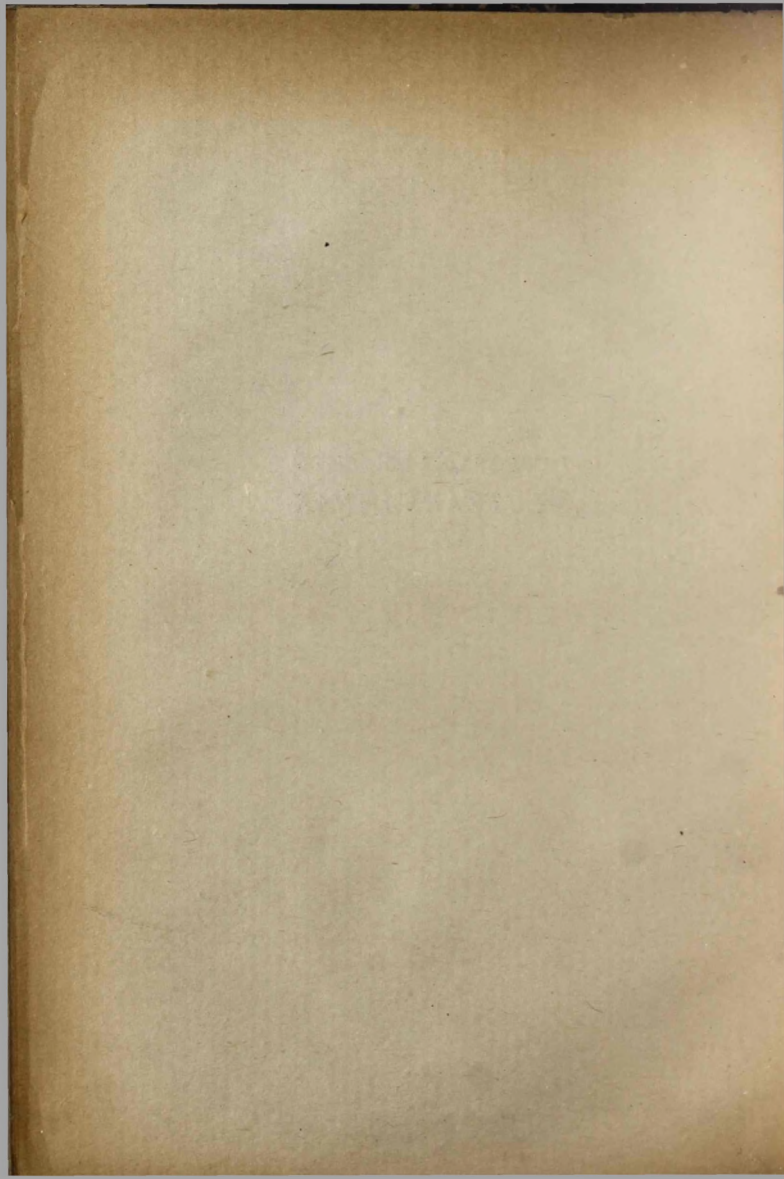
1924

129039

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
I. sz. Növekedéskönyv
1926. é. 875. sz.

R
377

HŰSÉGES ÉS MEGÉRTŐ
ÉLETTÁRSAMNAK

„*Juris praecepta sunt haec: honeste vivere,
alterum non laedere, suum cuique tribuere*“
(Institutionum D. Justiniani Liber Primus.
Tit. I. §. 3.)

ELŐSZÓ.

Ha egy várost minden részletében alaposan akarok megismerni, igen okosan cselekszem, ha mindenekelőtt egy magasabb pontra megyek fel és ott megmutattatom magamnak a város főbb részeit, útvonalait, nevezetesebb épületeit, stb.- és csak akkor kezdek hozzá a részletek tanulmányozásához. Ezt a nagy vonásokban tartott, de az élő joggal állandó kontaktusban maradó *tájékoztatót* a jog birodalmáról, tartom én a „jogi encyklopédia” feladatának. Nem az elvont, spekulatív törvényszerűségeknek, az általános elveknek kutatásával és kritikájával, nem a jogszabályok dogmatikus elemzésével, hanem a lépten-nyomon elének bukkanó „jogintézmények” rendszerbe-foglalásával és a gazdasági, társadalmi és jogpolitikai szempontokra támaszkodó, lehetőleg világos *leírásával* kell a jog exkluzív birodalmát *mindenki számára hozzáférhetővé* tenni! Ez a „bevezetés” megkönynyíti a jog hivatott művelőjének a részletekbe-behatolást és ennek megtörténte után a rektrospektív filozófiai elmélyedést; de tájékoztatja a művelt laikust is azokról a problémákról, amelyek a jog birodalmában keletkeznek és követelnek megoldást.

Könyvem azoknak az előadásoknak gondolatmenetét és anyagát foglalja össze, amelyeket „jogi encyklopédia” cím alatt a *budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karon* több éven át tartottam. Ez a körülmény magyarázza meg, hogy miért fektettem a fősúlyt a „gazdasági jog” alapintézményeinek ismertetésére és miért keresem fejtegetéseim során állandóan a kapcsolatot a gazdasági élet jelenségeivel és törvényszerűségeivel is.

De talán ez a körülmény teszi művemet a jelen csonka alakjában is relative „befejezetté.” A közgazdaságtudományi karon u. i. a kezdő hallgatók párhuzamosan nyernek bevezetést a közjog problémáiba is. Amennyiben könyvem szélesebb körű érdeklődést keltene, szándékomban áll azt a közjog körébe csoportosított tudományágak (alkotmányjog, közigazgatásjog, egyházjog, eljárási jog, büntetőjog és nemzetközi közjog) alapintézményeinek tömör összefoglalásával is kiegészíteni.

Nem mulaszthatom el, hogy ezen a helyen megemlékezzem a megboldogult Dr. *Josef Kohler*: „Einführung in die Rechtswissenschaft. Leipzig 1908.” című kiváló művéről, amely nagyban megkönnyítette feladatom megoldását és őszinte köszönetemet nyilvánítsam *Moór Gyula* dr. professzortársamnak, aki szíves volt a jogfilozófia problémáinak összefoglalását (1. §.) át tanulmányozni és velem megbeszélni.

Budapest, 1923 karácsonyának hetében.

Kuncz.

TARTALOM:

ELSŐ RÉSZ.

Alapvetés.

1. §. A Jog fogalma és a jogrendszer részfel	Oldal 1
--	------------

MÁSODIK RÉSZ.

A magánjog encyklopédiája.

2. §. A) Általános tanok	24
3. §. B) Személyi jog (személyiségi- és család)	42
C) Vagyonjog:	
4. §. a) Dologi jog	51
5. §. b) Kötelmi jog	72
6. §. c) Kereskedelmi jog	109
7. §. d) Háborus gazdasági jog	146
8. §. D) Öröklési jog	160
9. §. E) Nemzetközi magánjog	163

RÖVIDÍTÉSEK.

- Bsz.** : A Polgári Törvénykönyv javaslatának bizottsági szövege.
- bt.** : betéti társaság.
- Farkas Lajos** : A római jog történelme. Kolozsvár 1900.
- Frank I.** : Frank Ignác. A közigazság törvénye Magyarhonban. Budán 1845.
- Ipt.** : Ipartörvény (1884 : XVII. tc.)
- Kant** : Metaphysik der Sitten. I. 1797 (Rechtslehre.)
- ker.** : kereskedelmi.
- kk.** : közkereseti társaság.
- Kt.** : ker. törvény (1875 : XXXVII. tc.)
- I.** : lásd.
- M. E.** : kormányrendelet (miniszterelnöki számmal.)
- Moór Gyula** : Bevezetés a jogbölcseletbe. Bpest 1923.
- O. F. B.** : Országos Földbirtokrendező Bíróság.
- O. K. H. Sz.** : Országos Központi Hitelszövetkezet.
- P. K.** : Pénzintézeti Központ.
- Ptk.** : Polgári Törvénykönyv javaslata.
- R. T.** : Rendeleték Tára.
- rt.** : részvénytársaság.
- Szladits Károly** : A magyar magánjog vázlata. Bpest 1917.
- Sohm** : „Bürgerliches Recht.“ a „Systematische Rechtswissenschaft“ gyűjteményes műben. Berlin 1906.
- szöv.** : szövetkezet.
- tc.** : törvénycikk.
- t. v.** : tisztességtelen verseny.
- Tvt.** : 1923 : V. tc. a tisztességtelen versenyről.
- vj.** : védőjegy.
- v. ö.** : vesd össze.
- Vt.** : Váltótörvény (1876 : XXVII. tc.)
- Zsögöd** : Grosschmid Béni. Magánjogi előadások Jogszabálytan. Budapest 1905.

ELSŐ RÉSZ.

Alapvetés.

1. §.

A jog fogalma és a jogrendszer részei.

I. A jog fogalmának (jellemző vonásainak) szabatos meghatározása nélkül nem emelkedhetünk fel arra a magasságra, amelyen a *jogszabályokat* a társadalmi szabályok tömegéből biztos kézzel kiválaszthatjuk és jelentőségüket, kihatásukat, céljukat és indokoltságukat megérthetjük. Ahol emberek élnek, ott megtaláljuk azokat a *szabályokat* (normákat) is, amelyek *társas létük rendjét teremtik meg*; mert a társas együttlét, a nyugodt gazdálkodás és az egyén érvényesülése bizonyos szabályok, meghatározott *rend* nélkül elképzelhetetlenek. Ezért találkozik minden ember lépten-nyomon a „joggal”, amely már születése előtt is tudomást vesz róla (hiszen védi a méhmagzat érdekeit is) és elkiséri őt bölcsőjétől koporsójáig, sőt még halála után is védelmébe veszi (mert megbünteti azt, aki a meghalt *emlékét* gyalázza). A jog körül veszi az embereket, mint a levegő. Benne élünk és talán ezért nem látjuk tisztán. Nyomban megtudjuk azonban, hogy mi a jog, mihelyt eltűnik és akkor beszélünk róla legtöbbit amikor — nincsen. A forradalom, a katonai megszállás bizonytalansága, a bolsevizmusnak minden létező társadalomfenntartó erőt megsemmisítő dilettantizmusa és cinizmusa sokkal meggyőzőbben tanították meg az embereket arra, hogy mi a jog, mint bármely jogtudós ékesszólása.

A jog-
filozófia
problémái

Azt megmondani, hogy adott esetben, egy bizonyos országban *mi a jogszabály* (pl. hogy mi Magyarországon a házasságkötés érvényességi kelléke), — nem nehéz, mert erre szabatos választ ad a tételes jog. A *magánjog* törvényei és tudománya világosan meghatározzák, hogy minő szabályok érvényesülnek az egyén vagyoni és családi viszonyai tekintetében; a *kereskedelmi jog* biztos kézzel teremti meg az intenzívebb gazdasági tevékenység rendjét; a *polgári perjog, csődjog és végrehajtásjog* részletes útmutatást adnak a tekintetben, hogy miként kell a követeléseknek érvényt szerezni; a *közjog, a közigazgatásjog, a büntetőjog és bünvádi eljárás, az egyházjog és nemzetközi jog* pedig szintén kiterjeszkednek a szabályozásuk körébe vont kérdéseknek minden részletére. És mégis, ha a jogtól körülvevett, a joggal védett és a jogot nagyrabecsülő laikus azt a természetes kérdést teszi fel, hogy *mi az a jog?*, — a jogtudós nyomban zavarba jön, avagy olyan széles alapra épített fejtegetésekbe bocsátkozik, amelyek a laikus lelkében élő jogfogalmat még inkább elhomályosítják. A jogtudós e zavarának avagy terjengős elmélyedésének azonban nem a „jogtudomány” tökéletlensége, hanem a jogfogalom többretegűsége és rendkívül bonyolult mivolta az oka. Csak az a filozófus mosolyogjon azon, hogy a jogászok évezredes tudományuk első kérdésén (hogy mi a jog?) még mindig igen hevesen vitakoznak, aki mindenkit meggyőző és felvilágosító választ tud adni arra a kérdésre, hogy mi az igazság, mi az idő, mi az erkölcs, mi a szépség, mi a jóság, stb. stb. Mert a jog, épp úgy mint az emberek életét döntően befolyásoló minden nagy jelenség, korántsem önmagában álló, önmagából megérthető valami, hanem hatalmas szálaival beékelődött a társadalmi életet fentartó és irányító valamennyi egyéb tényezőbe. Ahoz, hogy a jogot tisztán lássuk, első sor-

ban arra van tehát szükség, hogy megtisztítsuk a hozzá tapadt vagy vele összeforrott egyéb jelenségektől. Ennek a nehéz és fontos munkának elvégzésére vállalkozik a jogfilozófia, amely főleg három problémakört vall magáénak: 1. a jog fogalmának elhatárolását, 2. a jog keletkezésének, fejlődési irányának és hatásainak kifürkészését és 3. a jog helyességének megállapításához szükséges értékmérő felkutatását.¹⁾

A jogfilozófia eddigi eredményeire vagyunk figyelemmel akkor, amidőn az alábbi rövid fejtegetésekben összefoglaljuk azokat a legfontosabb szempontokat és irányító elveket, amelyeknek birtokában a jog fogalmáról, jelentőségéről és kritikájáról általános képet alkothatunk. Ezekre az általános elvekre igen nagy szükség van, mert „a tisztán empirikus jogtan a Phädrus mese fa fejéhez hasonlatos, amely igen szép lehet, de egy nagy baja van, hogy nincsen benne — gyvelő” (Kant).

II. Ha egy konkrét jogosultságot alaposan szemügyre veszek (hogy pl. a hitelező követelheti az adóstól a tartozás kiegyenlítését), látni fogom azt a hatalmat, erőt, amely e jogosultság háta mögött áll és annak érvényesülését — ha kell — ki is kényszeríti, de látni fogom azt is, hogy az emberek erkölcsi fel fogása ezt a jogosultságot rendjén levőnek, igazságosnak minősíti. És így nem csodálkozhatunk azon, hogy a jog évezredes irodalmában azzal a két véglettel találkozunk, amelyeknek egyike a jogot az igazsággal,

A jog
általános
fogalma

¹⁾ A jogfilozófia problémái csak az újabb időkben kezdenek egyrészt a tételes jogtudományok általános kérdéseitől különválni, másrésztől határozott körvonalakban kialakulni. Sok jogfilozófus a jogfilozófia feladatának minősíti a tételes jogtudományok helyes módszerének megállapítását (metodológiai jogfilozófia), valamint a tételes jogi fogalmaknak továbbképzését (általános jogtani jogfilozófia) is.

az *erkölccsel* azonosítja,²⁾ másika pedig nem lát benne egyebet, mint pusztá *erőszakot*, a kizsákmányolt embermilliók elnyomásának ördögi eszközét (marxizmus). Egyik végletnek sincsen igaza. Mert alaposabb vizsgálódás után élesen meg tudjuk különböztetni a jogot a pusztá erőszaktól, de az erkölcs-től is.

A jog fogalmához sokkal közvetlenebbül jutunk el, ha abból az általánosan helyesnek elismert tételből indulunk ki, hogy a jog a *társadalmi életet* rendező *szabály* (norma). És minthogy a jog mellett a társas életet folytató ember magatartását az *erkölcs* és a *társadalmi szokás* (konvenció) is megszabja, — a jog lényegéhez hozzá kell férköznünk, ha megtaláljuk azt a *megkülönböztető jegyet*, amely a jogot az erkölcs-től és a konvenciótól elhatárolja. Az elhatárolásnál nem igazít útba a norma *tartalma*. Az a parancs, hogy a fiatalabb üdvözlje az öregebbet, lehet erkölcsi, konvencionális és egyben jogszabály is. A megoldandó kérdés éppen az, hogy mi minősít valamely normát jogszabállyá? *Mindhárom társadalmi normában közös vonás, hogy az egyéntől valaminek a tevéseit vagy nem-tevéseit követelik és mindegyik az emberi akaratra akar hatni, tehát pszichikai kényszert alkalmaz.*

Az *erkölcsnek* azonban csupán egy eszköze van követeléseinek kikényszerítésére: az ember erkölcsi

²⁾ A jogtudomány a római jogászok szerint: „divinarum atque humanorum rerum notitia, justí atque injusti scientia” (L. 10. §. 2. Dig. de just. et jure 1. 1.). A természetjogi iskola a jogban látja a legmagasabb erkölcsi ideál: az *örök igazságosság* gondolatának megtestesülését. A „jog” etimológiai értelme is az erkölcsi tartalomra utal, mert a *jobb* kéz képletes kifejezője, miként a német (rechte Hand) és francia (main droite) nyelvben is. Az *egyenesség* (hogy nem hajlik sem jobbra, sem balra) a jogban igen fontos jellemző tulajdonság (V. ö. Frank Ignác és Zsögöd fejtegetéseivel).

érzülete, lelkiismerete, *belátása*; a tőle felállított szabály helyességének evidens volta. Éppen ezért az erkölcs — szemben a joggal, amely a külső magatartás helyességével rendszerint, de nem mindig megelégszik — nem elégszik meg azzal, hanem kivétel nélkül első sorban a belső intenció nemességére helyezi a súlypontot.³⁾ A *jogot és konvenciót* az erkölcs-től mindenekelőtt az a körülmény különbözteti meg, hogy a helyességükről való meggyőződésre tekintet nélkül követelik meg parancsaik követését; pusztán engedelmességet kívánnak, nem törődve azzal, hogy azok, akiknek a parancs szól (a „címzettek”), a parancsot helyesnek találják-e vagy sem. Mind a jog, mind pedig a konvenció bizonyos *külső hátránnyal* sújtja azt, aki rendelkezéseit nem követi. A két szabályfajt pedig ennek a külső hátránynak különbözősége határolja el egymástól. Azzal szemben u. i. aki túl teszi magát a társadalmi konvención (pl. utcai ruhában megy bálba, frakkhoz vörös nyakkendőt köt, nem fizeti ki 24 óra alatt kártyaadósságát, késsel eszi a halat, udvariátlan a nőkkel szemben, stb.), a hátrányoknak igen színes skálája érvényesülhet. Nevetségessé válik, kizárják a kaszinóból, nem hívják meg bizonyos társadalmi összejövetelekre, nem fogadják köszöntését, „erkölcsi halottnak” minősítik, stb. A konvenció megszegőjével szemben érvényesülő hátrányról csakis azt a negatívumot állapíthatjuk meg, hogy az sohasem állhat a *fizikai kikényszerítésben*, hogy nincsen mögötte az a *szervezett hatalom* és erő, amely az ellenszegülőt a norma megtartására kényszerítené. És ez a negatívum különbözteti

³⁾ Az ölés szándéka még nem jogtalan (mert a jog rendszerint csak a tetté izmosodott emberi akaratra reagál), de mindenestre erkölcstelen; „mert az ember azt nézi, ami szemé előtt van, de az Ur azt nézi, ami a szívben van” (Sámuel I. 16. 7.).

meg egyedül a jogot a konvenciótól, de meg az erkölcsi szabálytól is. Mert éppen az a körülmény jelzi valamely társadalmi normánál azt, hogy az nem erkölcsi és konvencionális, hanem *jogszabály*, hogy az ellenszegülővel (engedetlenkedővel) szemben ultima ratióként a *fizikai kényszer* érvényesül. A jog is — éppúgy mint az erkölcs és konvenció — mindenekelőtt a címzett belátására számít, meggyőzésére törekszik, tehát pszichikai kényszerrel alkalmaz (és az életben azt is tapasztaljuk, hogy az emberek az esetek túlnyomó részében önként tesznek eleget a jog parancsának); de mihelyt a címzett engedetlenkedik, elmulasztja a parancs önkéntes teljesítését, — nyomban megjelenik a végrehajtó és a csendőr: a fizikai kényszer.

Az első általános tétel tehát, amelyet a jogról meg kell állapítanunk, hogy *a jogtól a fizikai kényszer gondolata elválaszthatatlan*. Ha nem áll a jogszabály mögött fizikai kényszer és az azt alkalmazó *hatalom*, a norma megszűnik jogszabály lenni. *A normát jogszabállyá, a jogot élő testté a hatalom teszi.* „Recht ohne Macht ist (nem Ohnmacht, hanem) — kein Recht.“

III. Az erkölcs és konvenció vizsgálata alapján a jogról általánosságban megállapítottuk, hogy a jog — szemben a többi társadalmi normával — kényszer-norma. Vizsgáljuk most már — *Moór Gyula* kiváló jogbölcészünk csoportosítása alapján — közelebbről a jog egyes alkotó részeit. Minden egyes jogszabályban és jogszabály mellett jelentkezik:

1. valamely *emberi cselekvés* elképzelése (pl. a cégbejegyzés);

2. ez az emberi cselekvés nem mint megtörtént, létező vagy lehetséges, hanem mint *megvalósítandó*, vagyis mint *megkövetelt* cselekvés foglaltatik a jogszabályban; a jog tehát emberi cselekményeknek nem

elbeszélését, hanem *követelését* tartalmazza (pl. a cégbejegyzésről nem azt mondja, hogy az megtörtént, hanem hogy annak meg kell történnie.) [A *valami*, amit a jog követel, a jog *tartalma*; a tartalom a követeléssel maga a *norma*. Az emberi cselekvés elképzelése és valaminek követelése, valamely követelt tartalom benne van azonban az erkölcsi és konvencionális szabályban is];

3. a *specifikus fenyegetés gondolata*, amely a normát jogi színezettel vonja be [Itt válik el a jogszabály az erkölcsi és konvencionális szabálytól. Mert a jogi normában benne van a) az emberek által gyakorolni szokott fizikai kényszer *képzete*, b) amely nem-követés esetében a *jövőben beáll* és c) amelyet a szabály felállítója akar és a címzett nem-kivánatosnak képzeli; tehát mindkettő *értékel*. A fizikai kényszerrel való fenyegetés teszi ki a jogszabály *szankcióját*, amelynek az a hivatása, hogy a követelményt a valóságba átsegítse (pl. ha az arra kötelezett kereskedő elmulasztja cégének bejegyeztetését, pénzbírsággal kényszerítik erre)];

4. egy a jogon kívül álló, *reális hatalom gondolata*, amely az együttélésben a legerősebb (a *főhatalom*.) [Arra, hogy ez a legfőbb hatalom valósággal is létezzék, nincsen feltétlenül szükség. *Shakespeare* helyesen veszi észre, hogy az „elévült” zsarnokság is uralkodhatik. Nem azért, mert hatalma van, hanem mert — *eltűrik*];

5. végre szükséges a *jogszabály (norma) tényleges követése* (megtartása), állandósulása. Jognak csakis azt a szabályt minősíthetjük, amely az *életben bevált*, amely *nem maradt papiroson*; amelyet a köztudat, a belátás és meggyőződés is éltet. És e tekintetben a jogrend nem építhet tisztán a kényszerre. A kényszer, a hatalom mindenesetre igen hatásos propagálója a jogszabály megerősödésének; de önmagában elégte-

len a jog állandósításához. Ehez a jogszabály tartalmának racionális, helyes volta és a tömeg önkéntes alávetése és engedelmissége is szükséges.⁴⁾ Bizonyíték mellette, hogy ha a „közvélemény” valamely jogszabálytól elfordul, azt igazságtalannak, helytelennek, végrehajthatatlannak stb. tartja; annak sorsa meg is van pecsételve (a reform elkerülhetetlenné válik, avagy beáll a jogszabály csendes kimúlása: a *desuetudo*.)⁵⁾

E csoportosítás alapján megállapíthatjuk, hogy a jog a társadalmi normák köréből mint *kényszer-norma* különül el. A jog mint a kényszernormák összessége, az *emberi együttélés kényszerű rendjeként* jelentkezik.

IV. Amint arra már rámutattunk, minden jogszabályban ott látjuk a *hatalmat* és minden jogszabály-nál előtérbe nyomul az *erkölcs* is. Most, miután a jog alkotó elemeivel tisztába jöttünk, a jogról szerzett általános ismereteinket lényegesen elmélyítjük, ha azt a kérdést vizsgáljuk, hogy minő szerepet tölt be a jognál a) *a hatalom* és b) *az erkölcs*.

ad a) A jog *normák* foglalatja lévén, első tekintetre lényegesen más, mint a hatalom, az erő. És mégis a jogot hatalom nélkül el sem képzelhetjük. A jog-

⁴⁾ Zsögöd a jog uralmának legfőbb alapját és biztosítékát — igen helyesen — a *jog- és igazságérzetben* látja. Túloz azonban, amidőn ennek a tételnek következményeként azt állítja, hogy a *kikényszeríthetőség nem alkotó eleme a jognak*, mert ha az volna, nem is létezhetnék addig jog, amíg — meg nem sértik. Hiszen nem a szankciók alkalmazása, hanem azoknak *lehetősége* minősíti a jogot kényszernormává.

⁵⁾ A közelmúltban elég gyakran tapasztaltuk, hogy mikor a gazdasági és politikai válság a jogalkotást hozzá nem értő, dilettáns egyének kezébe juttatta, bőven láttak napvilágot olyan, a pillanatnyi helyzetnek és hangulatnak engedő, kellően át nem fontolt törvények és rendeletek, amelyekben már eleve meglátszott az életképtelenség.

nak teste a hatalom, amelytől el nem választható (Moór Gy.)⁶⁾ Mihelyt a hatalom a jog mellől eltűnik, abban a pillanatban a jog is megszűnik élő jog lenni. Ezért minősítettük a jogot — az erkölccsel és konvencióval szemben — *kényszernormának*. Ezért állapította meg Kant, hogy a fizikai kényszerrel fenyegetés a jog fogalmához tartozik.⁷⁾

Ezzel a felfogással szemben főleg két ellenvetést szoktak tenni: α) Ez a megállapítás túl *szűk*, mert van olyan jog is, amely mögött nem áll kényszer; β) túl *tág*, mert e felfogás szerint minden olyan normát, amely mögött erő (sőt „erőszak”) áll, jognak kellene minősíteni.

ad α) Azt mondják, hogy nem áll kényszer a *szokásjog* és a *nemzetközi jog* mögött. Ez a kijelentés azonban téves, mert a szokásjognak ugyanaz a szankciója, mint az írott (törvénybe foglalt) jognak. Hiszen a szokásjog is végeredményben a legfőbb hatalom parancsa; csupán abban különböztén az írott jogtól, hogy utóbbit a főhatalom kifejezetten létesíti, míg a szokásjog létesítésére irányuló akaratát hallgatólagos tényeiből lehet következtetni. Ami meg a *nemzetközi jogot* illeti, a mai generációnak igazán felesleges volna bővebben is bebizonyítani akarni, hogy az u. n. békeszerződések (az új nemzetközi jog forrásai) mögött megfelelő kényszer áll és mihelyt ez a kényszer eltűnik, halomra dől az egész új nemzetközi jog épülete is.

ad β) Rámutatunk arra, hogy csakis a *legfőbb hatalomtól* származó szabály jogszabály. És ebből önként következik, hogy nem lehet jogszabálynak minő-

⁶⁾ „jog és erő, jól megértve, nem ugyanaz-e?” (Carlyle.)

⁷⁾ Kant szerint a *szorosan* vett joggal a kényszer egybe van kötve (Recht und Befugniß zu zwingen bedeuten... einerlei).

síteni minden olyan normát, amely mögött kényszer vagy erőszak áll. Viszont a létező és állandó legfőbb hatalom normáival szembe lehet állítani a *pusztán hatalmi parancsokat*, amelyek nem a legfőbb hatalomtól származnak. Ilyen parancsokat állít fel pl. a forradalom, amelynek vezetői összeütköznek az addigi legfőbb hatalommal. Az összeütközés eredménye fogja ilyenkor eldönteni, hogy a forradalom hatalmi parancsa jogtalansággá torzul, avagy mint új jog fog leülepedni. Amíg u. i. a régi és új hatalom küzdelme tart, *jogbizonytalanság* uralkodik. Ha a régi hatalom (a legitimizmus) győz, a forradalom elbukik és alkotásai jogtalanság lesznek; ha ellenben a forradalom győz, (tehát a főhatalom az új rezsim kezében *állandósul*), az *állandósult* hatalmi parancsok joggá nemesülnek. (A francia alkotmány nem más, mint az állandósult forradalmi parancsok foglalata.)

ad b) Amint láttuk, az *erkölcs* rokonjelenség a joggal annyiban, hogy szintén társadalmi normákban ölt testet. A külső főkülönbség a két norma között abban áll, hogy az erkölcs érvényesülését az emberek belső meggyőződése biztosítja, a jogszabály valóra válásának legfőbb biztosítója ellenben a mögötte álló hatalom. Ez nem jelenti azonban azt, hogy az erkölcsi és a jogszabály *tartalma* nem lehet azonos. Csakhogy ilyenkor az erkölcsi szabály jogszabállyá is válik (pl. az ölés tilalma nemcsak erkölcsi, hanem jogszabály is, mert a tilalomszegő szemben találja magát a hatalmat is.)

Mínthogy a jog és az erkölcs két különböző társadalmi norma és a jog mint kényszerszabály, önmagában még se nem erkölcsös, se nem erkölcstelen (tehát amorális), elképzelhető olyan jogszabály is, mely erkölcsi szempontból helytelen (pl. a fogyasztási adó, amely a szegényt és gazdagot egyformán terheli; az olyan törvény, amely az egyik társadalmi osztályt

Jog és
erkölcs
(A helyes
jog probléma-
jelméje)

más osztály kárára indokolatlan előnyben részesíti, stb.) „Summum ius saepe summa iniuria“ állapították meg már a római jogászok is.

És mégis azt tapasztaljuk egyrészt, hogy az érvényben levő jogszabályok tulnyomó része összhangban áll az uralkodó erkölccsel, sőt az erkölcs követelményeinek a legnagyobb nyomatékkal érvényt szerez (hiszen jogszabály, hogy „az erkölcstelen ügylet semmis“), másrészt, hogy az olyan jogszabálynak, amely nincsen összhangban az uralkodó erkölcsi felfogással, meg van pecsételve a sorsa. Ha e jelenség okait kutatjuk, rájövünk arra a *szoros kapcsolatra, amely a jog és erkölcs között állandóan fennáll*. A jog, mint láttuk, a legfőbb hatalomtól származó *emberi akaratkijelentés* és a mögötte álló *kényszer emberi erő*. Az emberi akarat felett azonban erkölcsi szabályok uralkodnak; az emberi erőt az erkölcsi szabályok alatt álló akarat irányítja és a legfőbb hatalom legerősebb támasza és összetartója mégis csak az erkölcs, az igazság (*iustitia regnorum fundamentum*). Ezek a tények elég világosan magyarázzák meg, hogy miért van úgyszólván minden egyes jogszabály erkölcsi elvekkel telítve, miért „édes nővére a jognak az erkölcs“ (*Cicero*), miért „üres edény“ az olyan jog, amely nincsen igazsággal és emberséggel megtöltve. (*Eötvös Károly.*)

Az erkölcsnek a jogra gyakorolt hatása tetőfokra hág a *jog kritikájánál*. Amikor u. i. azt a kérdést tesszük fel, hogy helyes-e avagy helytelen valamely jogszabály, a kielégítő választ csak akkor adhatjuk meg, ha kezünkben megfelelő *értékmérő* van. Ez az értékmérő az erkölcs. *Helyes az a jog, amely összhangban áll az erkölccsel, helytelen az, amely ellentétben áll vele*. És minthogy a közvélemény állandó kritikával kíséri minden emberi alkotást és amelyet helytelennek talál, minden erejével megváltoztatni vagy eltörölni

igyekszik, habár lehetséges is az, hogy a jogszabály összeütközzék az erkölccsel, de ez az antagonizmus nem tarthat huzamosabb ideig. Éppen ezért felállíthatjuk azt a másik szabályt is, hogy *állandó és tartós csak az a jog lehet, amely megfelel az uralkodó erkölcsi elveknek*. Mert „minden fejtelenség, minden rossz igazságtalanság természeténél fogva olyan, mint a sárkányfaj; öngyilkos és nem tarthat soká” (Carley); „a joguralom fő biztosítóka . . . magában az eszmében, annak érzületében rejlik” (Grosschmid-Zsögöd) „Quid sunt regna sine iustitia, nisi magna latrocinia” (Szt. Ágoston.)

*

Láttuk tehát, hogy a jog más, mint a hatalom és az erkölcs. És mégis a jog leghűségesebb két kísérője: a hatalom és az erkölcs. Az első nélkül életképtelen, a másik nélkül helytelen.

V. A jogtudománynak igen sokat vitatott és sokféleképpen megoldott kérdése az, hogy *hogyan keletkezett és keletkezik a jog?*

1. Az elméletek és magyarázatok tömege különösen két álláspont véglete közé iktatható be. Rousseau és az u. n. „belátásos iskola” azt tanítják, hogy a jogot és a jogintézményeket az emberek megfontoltan, tervszerűen azért „csinálják”, mert azt gondolják, hogy az célszerű, az élet szükségleteinek kielégítésére alkalmas. Így keletkezett a „független” egyének „önkéntes” alávételése („szerződése”) alapján maga az állam is (épp úgy, mint ma a részvénytársaságok), de így keletkezett és jön létre napjainkban is minden egyes jogintézmény (a parlamentárizmus, az állami közigazgatás, a kötelező népoktatás, a földbirtokreform stb.) És nemcsak az egyes intézmények létrehozásánál, hanem azok *tökéletesítésénél*, tovább-fejlesztésénél is tisztán az *emberi akarat* játssza a döntő szerepet. Ezt bizonyítja a *törvények keletkezésének* megfigyelése is. A kiválóbb szakemberek rájönnek arra, hogy miként volna lehetséges valamely érezhető hiányon, káros társadalmi bajon segíteni. Propagálják

jog keletkezésének változó okai

Belátásos iskola

a reformeszmét, maguk mellé toborozzák a közvéleményt és így érik el azt, hogy „reformjaikat” a legfőbb hatalom is magáévá és így joggá teszi.

Ezzel a *belátásos*, az emberi akaratot döntő tényezőnek minősítő magyarázattal szemben állanak a *történelmi iskola* és a XIX. század *materialista filozófiája*. Mindkettő abból indul ki, hogy a jog keletkezését és fejlődését nem lehet az öntudatos emberi cselekvés eredményeként felfogni. A jogot — a történelmi iskola terminológiai szerint — az emberi ösztön, a „nép-akarat”, a „jogi meggyőződés”, a „jogérzet”, a „néptudat” stb. termeli félig öntudatlanul, ösztönszerűen.⁸⁾ A materialista filozófia [különösen pedig a *marxizmus történelmi* (gazdasági) *materializmusa*] a jogot a tapasztalati világ olyan jelenségének minősíti, amely szükségszerű következménye az emberi akartól független, az ember sorsát fátumszerűen irányító *társadalmi és gazdasági törvényeknek*. Az egyes csupán gyöngye falevél, amelyet a történések hatalmas áradata ellenállhatatlanul sodor magával a sajátos törvényszerűségek szabta irányokba.

2. Az kétségtelen, hogy a jog *létezik* (exisztenciája van)⁹⁾ és korok, területek, népek szerint *változik*. A jog a tapasztalati világ egyik jelensége, amelyet megértenünk, megmagyaráznunk másképpen nem lehet, csak úgy, ha reája is az *okozatiság szempontját* alkalmazzuk. A szükségszerű okozati összefüggés — Kant felfogása szerint — „az emberi észnek olyan principiuma, amellyel a tapasztalati jelenségeket a tapasztalati világ egységes képébe összekapcsolva felfogja, amely nélkül a tapasztalati világ jelenségeit felfogni nem tudja” (*Moór Gyula*). A jog tehát okozata bizo-

⁸⁾ *Derrburg* szerint a jog éppúgy spontán keletkezett, mint a nyelv: „Die in einer Gemeinschaft tätigen Kräfte wirken notwendig eine tatsächliche Ordnung der Lebensverhältnisse in derselben.” *Gierke* szerint a jog nem akaratnak, hanem „meggyőződésnek” a szülöttje.

⁹⁾ „A jog a maga lényegében eleven valóság s nem elvont élettelen képzemény.” (*Zsögöd.*)

nyos okoknak, helyesebben az okok úgyszólván áttekinthetetlen tömegének. Ha ezek az okok megjelennek, szükségszerűen áll elő az okozat is: a jogintézmény, a jogszabály. Aki tehát arra a kérdésre akar kielégítő feleletet adni, hogy hogyan keletkezik és miért változik a jog, annak világosan kell látnia a *jog okait* is. Az okozatiság szempontjának a jog vizsgálásánál alkalmazása azonban koránt sem olyan egyszerű, mint pl. valamely természeti esemény (az eső, a szél, a hideg) keletkezésének megmagyarázásánál. Mert a jog „globális” fogalom, amely ezer és ezer okot és okozatot takar, millió és millió ember összeműködő cselekvéséből áll elő, a legszorosabb összefüggésben van a társadalmi élet egyéb jelenségeivel és éppen ezért itt az okok és okozatok nyomon követése, ha talán nem is lehetetlen, de a lehetetlenséggel mindenesetre határos.¹⁰⁾ Le kell tehát tennünk arról, hogy a társadalmi jelenségek és így a jog keletkezésének és változásainak okait (az u. n. *társadalmi törvényszerűségeket*) azzal az exaktsággal kimutathassuk, amiként azt a természet jelenségeinél a természettudomány teszi. Ebből azonban még nem következik, hogy a társadalmi élet jelenségei között fennálló okozatiságot tagadásba vegyük, hanem csupán az, hogy a társadalomtudományi törvények megállapításánál nagy általánosságokkal, a *ceteris paribus*-szal dolgozzunk és sohase hagyjuk ki számításainkból az empirikus x-eket. Tehát amidőn a jog okait és hatásait kutatjuk, elégedjünk meg azoknak az általános kérdéseknek

¹⁰⁾ Ez a felismerés hatja át *Tolsztoj* történelembölcseletét: „Semmiféle eseménynek nincs és nem is lehet kezdete, mert minden esemény mindig megszűnés nélkül folyik egy másiktól... Az ember öntudatosan él magának, de öntudatlan eszköze a történelmi és általános emberi célok elérésének... Ha megengedjük azt, hogy az emberi életet az ész irányíthatja, akkor megszűnik az élet lehetősége.”

vizsgálásával, hogy minő tényezőkkel van a jog általában összefüggésben, minő tényezők vannak a jogra különös hatással és melyek azok a társadalmi jelenségek, amelyekre a jog is hatást tud gyakorolni. Ha a jognál az okozatiság szempontját igyekszünk érvényesíteni, akkor mentesíteni is fogjuk magunkat attól az egyoldaluságtól, amelyet méltán lehet úgy a belátásos és történelmi iskola, mint a materialista szemlélet terhére írni és vizsgálódásaink folyamán hasznosan értékesíthetjük valamennyi iskola helyes megállapításait. A jog okainak részletesebb elemzését mellőzve¹¹⁾, mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy a jog nem lévén más, mint a főhatalom parancsa, *a jog közvetlen oka is maga a hatalom.*¹²⁾ A hatalom azonban épp olyan globiális fogalom, mint maga a jog, „nem holt erő, hanem a társadalmi tényezők szerves összekapcsolódásából származó, interpszichikai kötelékek által összetartott eleven erő, amely az emberi akaratok médiumán át az emberi törekvések ideáljaival függ össze” (Moór Gy.) A hatalom tehát nem hagyhatja figyelmen kívül a gazdasági szükségletek, a tudatos belátások, a kultüreszmék és kulturtermékek, a közös erkölcsi meggyőződések és konvencionális szabályok, az érzelmi momentumok, a történelmi tradíciók és nemzeti ideálok stb. stb. követelményeit. De

11) L. ezeknek igen világos és tömör összefoglalását Moór Gy. idézett művének 22. és 23. §-aiban.

12) Mihelyt Péntek Robinson mellé került, az ő társas együttlétükben is megszületett a jog: *a hatalmasabb Robison parancsa.* És a szervezett nagy társadalmakban is meg kell látnunk azt a tényt, hogy a jogszabályokat a hatalmasabb és befolyásosabb együttlélők létesítik. A teokrácia, autokrácia, arisztokrácia és demokrácia velejükben abban különböznek egymástól, hogy a jogalkotás minő társadalmi rétegek befolyása alatt áll.

nem hagyhatja figyelmen kívül a *természeti tényezőket* sem, amelyek az egész társadalmi életet és az azt szabályozó jogot is determinálják. A jogot alkotó főhatalom elhatározását legnagyobb nyomatékkal befolyásoló két tényező mindenestre a) a *gazdasági* és b) az *erkölcsi* tényező.

A gazdasági
élet hatása
a jogra

a) A természet törvényei alá vetett embernek legfontosabb problémája, hogy *miből él?*, hogyan tudja előteremteni azokat az anyagi eszközöket, amelyekkel szükségleteit kielégítheti. Az erre irányuló emberi cselekvés a *gazdálkodás*, amely alapja mindennemű más emberi cselekvésnek. És minthogy a jog az emberi cselekvéseket szabályozza, csak természetes, hogy első sorban arra a cselekvésre kell irányítania figyelmét, amely az emberek existenciáját teremti meg. Fokozza a gazdasági tényezőnek a jog kialakulására gyakorolt nagy befolyását az a körülmény is, hogy fejlettebb társadalmakban a *közös gazdasági érdek* az a legerősebb kristályosodási pont, amely az individuumokat tömörülésre készíti, amely a *társadalmi osztályokat* létrehozza és az *osztályharc* magvát elveti. Mihelyt u. i. a gazdálkodás kilép az autarchikus egyrétegűségből és a gazdálkodók a *munkamegosztás* elve alapján egymásra vannak utalva, mind az egyesek, mind pedig a nemzetek között kialakulnak azok a gazdasági szálak, amelyek nemcsak a békés együttműködést, hanem a legveszedelmesebb érdekharcot is megteremtik. Anglia csak gazdasági érdekből visel háborút és az egyesek között kitörő viszály mögött is legtöbbször meglátjuk az anyagi érdekeltség józan ábrázatját. És minthogy a jog legfőbb hívása az emberek *békés együttműködésének lehetővé tétele*, csak érthető, ha a jogalkotás éppen annak az emberi cselekvésnek ütőerén tartja első sorban a kezét, amely a viszály, a harc lehetőségeivel leginkább van telítve.

A gazdálkodás mikéntje számtalan tényező behatása folytán lényeges különbözőségeket mutat fel. Egészen más a mechanizmusa a termelésnek, a fogyasztásnak, a forgalomnak és a jövedelemeloszlásnak a vadász és halász népeknél, mint a szabad munkásokkal és gépóriásokkal termelő kulturnépeknél. A gazdálkodásban rejlő különbözőségek döntő befolyást gyakorolnak a vonatkozó jogi szabályozás arculatára is. Mihelyt a gazdálkodás előfeltételei lényeges átalakuláson mennek keresztül, nyomban meg kell változnia a gazdálkodást szabályozó jognak is, hacsak nem akar Ripp van Winkle-ként csodálkozni hatástalanságán, ha nem akar mesterségesen útjába állani az előre törő élet hömpölygésének. A magánjog és kereskedelmi jog szabályozásának anyagát a gazdasági élet adja. És e jogszabályok hivatása nem is lehet más, mint az *élet követése, az élet komoly szükségleteinek megérzése és nyombani kielégítése*. Hogy ez a hivatás minő nagyfontosságú, arra rájövünk akkor, amidőn a jognak a gazdasági életre gyakorolt befolyását megismertük.

b) A gazdasági tényező döntő befolyásából azonban még nem következik, hogy minden más tényezőnek a jog kialakításánál csak alárendelt jelentősége van, hogy az *erkölcsi meggyőződés, az emberi ismeretek* csak a gazdasági életből kisugárzó és azzal együtt változó *ideológiák*. A jog a tömegpsziché produktuma. A tömeg a maga elhatározásánál azonban sohasem az értelem, a gondolkodás, hanem mindig az *érzelem* alapján dönt. Ez az érzelem telítve van erkölcsi tartalommal. Az olyan jogszabály, amely nem respektálja a néplélek erkölcsi elveit, amely nem idomul hozzá belsőleg is a nép *jelleméhez*, sohasem fog szervesen beilleszkedni a „nemzeti jog” keretébe, hanem csupán múltból marad, amelyből eleven testrészt

Az erkölcsi
tényezők
hatása
a jogra

nem leszen (*Zsögöd.*)¹³⁾ A tömeglelket átható érzelmek között a jog kialakulása és fejlődése szempontjából megkülönböztetett jelentősége van a hagyománynak, a *tradíciónak*. Az ősi jog iránti tisztelet és ragaszkodás az a láthatatlan szikla, amelyen már annyi „reformer” törte össze hajóját. A tradíció nagy ereje magyarázza meg az erőszakos forradalmak állandó tragédiáját és indokolja az angol jogalkotásnak azt az óvatosságát, amellyel a reformokat úgyszólván észrevétlenül, a bevált régi intézmények *mellé* illesztve, valósítja meg.

VI. A jogszabálynak célja az, hogy valaminek tevéseit vagy nem-tevéseit a címzettnél elérje. Már ebből is nyilvánvaló, hogy a *jog hatást gyakorol az emberi cselekvésekre nagy részére* és ezeknek útján a földrajzi viszonyokra (csatornázás, mocsár-lecsapolás, stb.) az emberi faj kiválasztására (pl. az a jogszabály, amely megakadályozza, hogy betegek vagy megrögzött gonosztevők a fajt szaporíthassák), az erkölcsi felfogás kialakulására, az ismeretek terjedésére, de legfőképpen a *gazdasági életre*.

Ezen a helyen a jognak csakis a *gazdasági életre* gyakorolt hatásával akarunk külön foglalkozni. Kétségtelen tény, hogy az együtt lakók gazdálkodását jogi szabályozás nélkül elképzelni is lehetetlen. Nem lehetne egy fát kivágni, egy ekét megforgatni, egy szem magot elvetni, ha a munkálkodó nem érezné annak biztosságát, hogy fáradozásának gyümölcse az övé lesz, azt tőle az erősebb szomszéd el nem veheti. „Es kann der bravste Mann nicht ruhig leben, wenn es dem bösen Nachbar nicht gefällt.“ (*Tell Vilmos.*) A gazdálkodásból eredő anarchiát, *bellum omnium*

¹³⁾ Helyesen mutatott rá már *Platon* is, hogy az alkotmányok az uralkodó erkölcsi felfogásból és az emberi jellemről fakadnak.

A jog hatása más jelenségekre

A jog hatása a gazdasági életre

contra omnes-t egyedül a jogrend akadályozhatja meg, amely a közgazdaságot békés szervezetté alakítja át. „A közgazdaság rendje... a jog ténye.” (Kovács Gábor.) A gazdasági cselekvés lehetőségét a jog biztosítja; aki gazdasági cselekményeket végez, egyben jogcselekményt is végez. A tulajdon, a csere, a vétel, a bérlet, a kamat, a kölcsön, a járadék stb. jogi és egyben gazdasági fogalmak. Minden jogintézménynek valamely gazdasági intézmény felel meg és amiként a mai magánjog úgy az egész mai közgazdasági élet is a jog által teremtett és megvédett magántulajdon és egyéni szabadság két hatalmas pillérjén nyugszik.

Mindezekből a tényekből azonban helytelen volna a jog egyedül irányító és alkotó szerepét kiolvasni akarni. Bármilyen nagy legyen is a jog hatása a gazdasági életre, a gazdasági élet mégis olyan sajátos törvényeknek uralma alatt áll, amelyeket megváltoztatni a jog nem tud. „Kereskedést, szorgalmat a törvény nem teremthet; a törvény csak ezeknek akadályait háríthatja el.” (Deák Ferenc.) A primum movens, a szabályozandó materia mégis csak a közgazdaság és a jognak határt szabnak a gazdasági élet adottságai és törvényszerűségei.

A jognak a gazdasági életre gyakorolt hatását igen nagy alapossággal tette vizsgálódásainak tárgyává Stammler Rudolf (Wirtschaft und Recht, 1896.) Könyvének polemikus színezetű ad az a körülmény, hogy ő a történelmi materializmusnak azzal a tanításával szemben száll síkra, amely szerint a jog tisztán a gazdasági élet kisugárzása, „felépítménye” (Überbau) volna. Stammler szerint, amíg a jogot el lehet képzelni önmagában is, tekintet nélkül valamely konkrét életviszonyra, addig „a társadalmi gazdálkodást (soziale Wirtschaft) csakis egy meghatározott jogi rend feltételezése mellett lehetséges vizsgálni, és nincsen a közgazdasági szemléletnek sajátos törvényszerűsége.” Éppen ezért a közgazdaság jelenségei nem is egyebek,

mint jogviszonyok keletkezésének és megszűnésének tömegjelenségei, egyszóval egy bizonyos jogi rend konkrét megvalósulásai. Ezek dacára is elismeri azonban, hogy a gazdasági élet is gyakorol befolyást a jog átalakulására. „Nur ist es nicht „die Wirtschaft“, als ein angeblich eigener Organismus, der von „dem Rechte“ unabhängig bestände, sondern es ist eben das rechtlich geordnete soziale Leben selbst, dem gewisse Einflüsse auf Abänderung der es bedingenden Form entstammen.“ Anélkül, hogy Stammler felfogásának kritikájával részletesebben foglalkozhatnánk, csupán azt állapítjuk meg, hogy Stammler elévülhetetlen érdemet szerzett azzal, hogy a történelmi materializmus egyoldalúságának tarthatatlan voltát kimutatta. És ezzel el is érte maga elé tűzött célját. Hogy ebbeli törekvésében maga is túlzásba esett, hogy megállapításai a gazdasági élet *elemi jelenségeire* nem találnak (v. ö. *Navratil Ákos: A gazdasági élet és a jogi rend.* Budapest, 1905.) ezek a körülmények tanulmányának eredetiségéből és eszmélető hatásából mitsem vonnak le.

A jogrendszer egyes részeinek kibontakozása

VII. *A jogrendszer egyes részeinek kibontakozása.* „Minden civilizáció teokráciával kezdődik és demokráciával végződik” (*Hugo Victor*). A vallás teremti meg mindenütt a *szent jogot*, amely nem tűr ellenmondást és változtatást szemben a *profán joggal*, amely kezdettől fogva hódol annak a belátásnak, hogy az életviszonyok változását szükségképpen kell követnie a jog változásának is.¹⁴⁾ A jog lépést tart a kultúra haladásával. A mai jog tagozódása, önálló ágakra oszlása igen hosszú kulturális fejlődésnek az eredménye.

Magánjog

1. A *magánjog történelmi kialakulásáról* jegyezzük meg a következőket: Az ember ősidőktől fogva csoportokban él. A csoportban (hordákban) élők között szorosabb összetartó

¹⁴⁾ Nagy erővel mutat reá *Platon*, hogy az emberi dolgok folytonos változása mellett lehetetlen minden emberre és időre szóló törvényt alkotni. Az elavult törvény nem brutalizálhat, nem súlyosíthat le mindent a maga nivójára.

köteléket a *leszármazás* létesít. Ott, ahol az asszony körül csoportosulnak a férfiak és a leszármazók a *többférjűség* (polyandria), ahol meg a férfi csatol magához több nőt és azok gyermekeit a *többnejűség* (polygamia) létesíti a magánjog szabályozásának egyik tárgyát, de egyben a társadalom sejtjét is: a *családot*. Az *egynejűség* (monogámia) és a két különemű egyén közötti kapcsolatot létesítő *házasság* intézménye későbbi alakulatok. A házasságkötés is a nőrablason és nővásárláson keresztül jutott el a mai *szerződéses* alakjához és a családi jogviszonyok szabályozása csak a legutóbbi időkben került ki az egyházi törvények uralma alól. A magánjog szabályozásának másik fontos kérdéskomplexumát a *vagyonnal* kapcsolatos viszonyok teszik ki. A vagyon a szociológusok nézete szerint eleinte *törzsvagyon* volt. A *magántulajdont* kezdetben csak az egyesek ruházatára, fegyverzetére, kunyhójára stb., egyszóval személyes ingóságaira ismerték el; de viszont olyan intenzivitással, hogy mindezeket az ingóságokat a tulajdonos halála esetében vele eltemették vagy elégették. Csak később lett az elhunyt ingóságainak tulajdonosa a *család*. A *végrendelet*, valamint az ingatlanra vonatkozó magántulajdon elismerése csak később alakultak ki. Amíg az u. n. *dologi jog* már elég korán jelentkezik, addig a *kötelmi jog* (két személy között fennálló az a vonatkozás, amelynél fogva az egyik a másiknak köteles valamit teljesíteni) csakis az autarchikus gazdálkodást megszüntető munkamegosztás és csere elterjedésével alakult ki. A fejlődés fokozatait itt azoknak a garanciáknak módosulásai jelzik, amelyek az adós *teljesítő hajlandóságát* biztosítani voltak hivatva. Eleinte az adós testével és személyes szabadságával állott jót (a nemfizető adóst a hitelező megölhette, rabszolgává tehet, az állam bebörtönözte); később ezt felváltja az „igéret”-nek a vallás oltalma alá helyezése.¹⁵⁾ Manapság a vállalt kötelezettségnek az egyén vagyona a legfőbb biztosítóka (*vagyoni felelősség*).

¹⁵⁾ „Ügyelj arra, ami ajkadon kijön és úgy teljesítsd, amit száddal ígérsz, mint mikor szabad akarattól teszesz fogadást az Úrnak, a te Istenednek.” (Mózes V. 23, 23.) Jeruzsálemben az adósleveleket a templomban őrizték. Az egyiptomiak őseik sírboltját kötötték le hitelezőiknek zálogul.

Perjog

2. Az u. n. *polgári perjog* és az azzal kapcsolatos *végrehajtási- és csődjog* csakis a konszolidált államhatalom kialakulása után különülnek el a jog önálló ágaiként. Primitív viszonyok között az érdeksérelem orvoslásának, a *jogviták* eldöntésének csak egy módja volt: az *önsegély*, amelyet bizonyos helyzetekben a mai jog is elismer. Már magasabb fejlődési fokot jelent a *választott bíróságnak* az az ősrégi formája, amely mellett a viszálykodó felek előbb tapasztaltabb és tekintélyesebb társaik döntését kérték ki. Amennyiben a választott bíróság valamelyik félnek igazat adott, ő nagyobb nyomatékmal használhatta ellenfelével szemben az — erőszakot. Csak amikor az államhatalom megszilárdult, tette rá kezét a viszályok eldöntésére a főhatalom, véget akarván vetni az önsegély okozta állandó nyugtalanságnak.

Büntető jog

3. A *büntetőjog* eredetileg a társadalmi boszú, később a *vérboszu* intézményén nyugodott. A meggyilkoltak rokonai boszút állhattak a gyilkos egész családján. Mózes törvényei már csupán arra jogosítják a megölt rokonait, hogy magát a tettest öljék meg. A bűncselekményekkel szemben érvényesülő *önsegély* mindaddig nélkülözhetetlen, amíg az állam nem tudja polgárait hatékonyan oltalmába venni.¹⁶⁾ Mihelyt azonban az állam kellő módon megerősödik, a vérboszú feleslegessé, sőt államellenessé válik.¹⁷⁾

Bűnvádi eljárás

4. A *bűnvádi eljárás* és a büntetéseknek végrehajtása csak a legújabb időkben érték el mai fejlettségüket. Hiszen még 1728-ban Rózsa Dániel szegedi polgármestert, mint „kanördögöt” égették el azért, mert eladta a felhőket a törököknek és így szárazság lőn. *Nicolaus Remigius* pedig, a boszorkányperek hírneves bírója, alapos tanulmányában a bizonyító eljárás legtökéletesebb módját a következőkben látja: A gyanúsítottat össze-

¹⁶⁾ „ha a törvény nem képes igazat tenni, hát törvény legyen, hogy ne tiltsa törvény a bántalmazást” (*Shakespeare*).

¹⁷⁾ Hogy a párbaj intézménye még ma is életben tartja a vérboszút, annak nem kis mértékben oka az a jogrend, amely a személyiségi jogoknak (par excellence a *becsületnek*) védelmezése terén még mindig sok kívánni valót hagy fenn.

kötött kézzel és lábbal mély vízbe kell dobni. Ha lenn marad és megfullad, ártatlan. Ha meg fenn marad a vizen, akkor bosszorkány és el kell égetni.

5. Az állam kialakulása és megszilárdulása teremti meg a *közjogot* és az egyes államok közötti nemzetközi érintkezés szorosabbá válásával kialakul az államok felett a *nemzetközi jog* rendje is.

A mai jog két fő ága a *magánjog* és a *közjog*. A *magánjog főbb részei*: a személyjog, a vagyonjog, a kereskedelmi- és váltójog, a családi vagyonjog és örökösödési jog és a nemzetközi magánjog. A *közjog részei*: a szorosan vett közjog (alkotmányjog), a közigazgatási jog, az egyházjog, a nemzetközi közjog, a büntetőjog és eljárás, valamint az eljárási jog (polgári peres eljárás, közigazgatási eljárás, nem-peres eljárás). Egészen különleges szabályok üledtek le a világháború és az azt követő gazdasági válság következményeként, amelyeket *háborús átmeneti, új gazdasági jog*nak szoktak nevezni és amelyek nemcsak magánjogi, hanem igen erős közjogi (közrendészeti) jelleget is viselnek magukon.

Közjog és
nemzetközi
jog

MÁSODIK RÉSZ.

A magánjog encyklopédiája.

2. §.

A) Általános tanok.

magánjog
fogalma

I. A magánjog a *családi és vagyoni* viszonyokat szabályozza. Összemérhetetlenül fontosabb, mint a közjog, mert az egyes existenciájának szilárd alapját teremti meg. Amíg u. i. a közjog terén végbemenő átalakulás (pl. a királyságnak köztársasággá átalakítása) érintetlenül hagyja az egyént, addig a magánjog évezredes alapintézményeinek félrelökése, a család, a magántulajdon és szerződési szabadság erőszakos eltörlése a kultúra összeomlását, a „bizonytalanság egyetemes rémületét” idézi elő.¹⁾

A magánjog nemcsak az egyes személyek, hanem a *kötelékek* (csoport, család, törzs, állam, egyesület, alapítvány, társaság) vagyoni vonatkozású jogviszonyait is szabályozza. Amíg a régebbi időkben a jogok első sorban a kötelékeket illették, addig manapság az egyes egyén, az *individuum* nyomúl előtérbe. Az egyesek és a kötelékek bizonyos vonatkozásba, viszonyba lépnek egymással, amely vonatkozás kény-

¹⁾ „A család s tulajdon

Lesz a világnak kettős mozgatója,

Melytől minden kél s kín születni fog.

És e két eszme nő majd szüntelen,

Amíg belőle hon lesz és ipar,

Szülője minden nagynak és nemesnek,

És felfalója önnön gyermekének.” (Madách Imre.)

szerszabályozásra szorúl. Ezek a viszonyok, vonatkozások teremtik meg a magánjog szabályozásának anyagát és létesítik az u. n. *jogintézményeket*.

Az „intézmény” a társas életnek meghatározott céljait szolgáló és önálló fejlődéshez jutott rendje. Ilyen intézmények pl. a magántulajdon, a rabszolgaság, a jobbagyság, a házasság, a verseny szabadsága, a piac, az értékpapír stb. Minden egyes intézményre ráülednek bizonyos erkölcsi, konvencionális és *jogi szabályok*, amely utóbbiakat mint házasságjogot, tulajdonjogot stb. foglalunk egybe. Az intézmények személyi oldala az *organum*: az emberek és dolgok határozott célra szolgáló összeköttetésének állandó formája. Így pl. a házasság intézményének organuma a család, a jog organuma az állam, az intenzivebb gazdálkodás organuma a vállalat stb. Minél magasabb a kultúra, annál több organum fúzi egybe az egyes embereket.

Az emberek közötti vonatkozásokat és az ezekből kikristályosodott intézményeket is röviden „jognak”, *jogviszonynak* nevezzük. A jognak kettős értelme van. *Szubjektív értelemben* jognak nevezzük azt a vonatkozást, amely az egyes személyek (kötelékek) vagy a személyek és dolgok között fennforog (amely pl. az apa és fia, a háztulajdonos és háza, az adós és hitelező között áll fenn; ez a *jogosítvány*); *objektív értelemben* pedig jognak azt a *szabályt* nevezzük, amelyet a legfőbb hatalom a szóbanforgó vonatkozásra felállít (pl. az atya köteles gyermekét eltartani; a tulajdonos eladhatja bárkinek házát; a hitelező a késedelmes adóstól kártérítést követelhet.)²⁾

²⁾ A *jogosítványt* és a *szabályt* egy szóval jelöli a német („Recht”), a francia („droit”) és az olasz („diritto”) nyelv is. Az angol ellenben a két fogalomnak külön nevet ad. „Law” jogszabályt és „right” jogosítványt jelent.

II. Azt, aminek meg van a hatalma, hogy objektív jogot (jogszabályt) létesítsen, *jogforrásnak* nevezzük. Jogforrás tehát a jogot létesítő főhatalom. Az objektív értelemben vett magánjognak két legfontosabb külső jogforrása: a *törvény* (törvényes rendelet és szabályzat) és a *szokásjog*. Az utóbbi a régebbi jogforrás és — a törvény nem követhetvén a kellő rugalmassággal a folyton változó gazdasági élet szükségleteit — manapság is igen nagy befolyást gyakorol a magánjog fejlődésére.³⁾ A *szokás jogszabállyá az által létszen, hogy a főhatalom akár kifejezetten* (pl. Kt. 1. §. a.), *akár következtethetőleg elismeri*. Manapság a szokásjog kialakulásának a menete a következő: Az életviszonyok felszínre hoznak egy új intézményt (pl. a házépítés nehézsége az emeletfelhúzást olyan módon, hogy aki az emeletet a házra ráépíti, 15 évig ingyen lakhatik az új épületrészben; 15 év eltelte után az emelet a háztulajdonosé lesz), amelyet az emberek bizonyos célokra használni kezdenek. Ha jogvita keletkezik, elmennek a bírósághoz, amely ha elfogadja az új intézmény elbírálása tekintetében kialakult gyakorlatot, ezzel bevezeti az új intézményt is a jog birodalmába: tehát mint szokásjogot létesíti azokat a jogszabályokat, amelyek az új intézményre leülednek. Ha a bírói gyakorlat nem tudja az új intézményt a fennálló jogelvek kémiai erejével megemészteni, beáll a törvényes szabályozás szüksége.

Ahoz, hogy a jogforrások között a *törvény* (az írott, közvetlen jog) vegye át a vezető szerepet, szükség van a főhatalom szervezettségére. Mihelyt kialakul a *főnökség*, meg van a törvény is. A főnök parancsa, akarata törvény.

³⁾ Az angol magánjog, de meg a mi jelenlegi magánjogunk is főleg a *bírói gyakorlattal* kialakított szokásjogi szabályokon nyugszik.

A magánjog kialakulása szempontjából legnagyobb fontossága a következő jogszabályoknak van:

a) *Római jog*. Róma — amint azt *Ihering Rudolf* megállapítja — háromszor diktált törvényeket a világnak. Fénykorában a *birodalom egységének* megteremtése végett; bukása után az *egyház egységét* biztosítandó és a középkor végén a *jog egysége* végett, amidőn magánjogi szabályait úgyszólván minden egyes állam átültette, vagy legalább is igen nagy figyelemre méltatta. Ezt az utóbbi folyamatot nevezzük a *római jog recepciójának*. A római magánjog legfontosabb jogforrása a *Corpus iuris*, amelyet *Justinianus* császár Kr. u. 533 és 534-ben bocsátott ki. Részei: a *digesták* (a római jogászok szakvéleményeinek gyűjteménye), az *institúciók* (a római jog alapelveinek tankönyvszerű, tömör összefoglalása) és a *novellák* (*Justinianus* későbbi rendeletei). A *Corpus iuris* adta első sorban az anyagot a középkori jogászok (u. n. glosszátorok) hangyaszorgalmu munkásságának, akik a törvénykönyv magyarázatával (különösen a két híres „postglossator” *Bartolus* és *Baldus* fejtettek ki nagy értékű munkásságot) előkészítették a római jog újraeledését, recepcióját.

b) *Egyházjog*. A középkori egyház nemcsak a vallási, hanem a világi hatalmat is magának vindikálta valamennyi hívő felett. Éppen ezért megalkotta a *Corpus iuris canonici*-t, amely kiterjeszkedett a magánjog egész anyagának (családjog, vagyonjog, öröklési jog) szabályozására is.

c) *Germán jog*. A germánok Európában történt letelepedésük után is ragaszkodtak ősi jogszabályaikhoz, amelyek a forgalom szükségleteinek sokkal inkább megfeleltek, mint a kereskedelem-ellenes római és egyházjog. A 13. században a germán szokásjogot írásba is foglalták (*Sachsenspiegel* és *Schwabenspiegel*.)

d) Az újkorban a jogtudósok — főleg a görög filozófia hatása alatt — racionalisztikus szemlélet segítségével keresték az u. n. *természetjogot* (*ius naturale*), amely szerintük nem más, mint bizonyos jogintézmények örök időkre érvényes és minden tekintetben tökéletes szabályainak foglalatlja. A termé-

szetjogászok főleg arra törekedtek, hogy a magánjogot az egyházjog gyámkodása alól függetlenítsék.

e) A XVIII. században a magánjog területén az a helyzet alakult ki, hogy egy és ugyanazon jogintézményre (pl. a vételügyletre) jogszabályokat állított fel a római-, a germán-, az egyház- és a természetjog és a bíróságok döntéseiknél ezek között az egymással sokszor ellentétes szabályok között válogathattak. A sok bába között természetesen igen sokszor elveszett a gyermek, a jogbiztonság. E mellett a XVIII. században a gazdasági és társadalmi élet terén olyan mélyreható átalakulások jelentkeznek (megindul az u. n. *ipari forradalom* és szárnyait bontogatja a *individualizmus*), amelyek az addigi törvényektől nem ismert, új életviszonyokat teremtettek. Egyrészt tehát a jogbiztonság megteremtése, másrészt a felbukkanó új intézmények megfelelő szabályozása tették indokolttá a *magánjog kodifikációját*. A *porosz Landrecht* (1793), az *osztrák polgári törvénykönyv* (1800), a *francia code civil* és *code de commerce* (1808) e mozgalomnak legkiemelkedőbb alkotásai. A magánjog kodifikációja a 19. században is folytatódik. Igen jelentős, eredeti alkotás a német *Bürgerliches Gesetzbuch* (1896), amely 1900-ban lépett életbe és amely amellet, hogy szintén a polgárság (a 3. osztály) jogát foglalja egybe, igen erős szociális érzéket is árul el.

f) A *magyar magánjog* még mindig nincsen egységes kódexbe foglalva, habár e tekintetben a törvényelőkészítés igen előrehaladott állapotba jutott.⁴⁾ Jelenleg, Csonka-Magyarország területén, a régi „Corpus Juris Hungarici”, *Werböczi* 1514-ben közreadott „Tripartituma”, az 1861-ben tartott *országbirói ér-*

⁴⁾ A „polgári törvénykönyv” (Ptk.) első tervezete 1900-ban, második tervezete 1913-ban látott napvilágot. A kormány 1913 okt. 8-án törvényjavaslat formájában nyújtotta be a képviselőházba, amely azt egy külön bizottsággal letárgyalta. A bizottság 1915-ben tette közzé az általa átdolgozott szöveget (Bsz.). Legújában az igazságügyi minisztériumban állandóan folyik a bizottsági szövegnek a változott viszonyokhoz simuló átdolgozása.

tekeztet ideiglenes törvénykezési szabályai, az *osztrák polgári törvénykönyvnek* (Optk.) bizonyos részei, az 1867 óta hozott magánjogi tárgyú *törvények*, a *birói gyakorlat*, különböző *rendeletek* és *szabályrendeletek* alapján kell a magánjog területén érvényes jogszabályokat felkutatni és összegyűjteni.

III. Amint láttuk, a szubjektív értelemben vett magánjog azt a jogrendtől védett *vonatkozást* jelenti, amely ember és ember, vagy ember és valamely természeti tárgy között fennáll. Ember és ember között teremt vonatkozást a *család*, a *kötelem*; ember és a természet között teremti meg a legerősebb kapcsolatot a *tulajdon*. Sokan helytelennek tartják annak megállapítását, hogy pl. a tulajdonos és autója között „vonatkozás” áll fenn; azt állítva, hogy vonatkozás csakis ember és ember között keletkezhetik. A tulajdonjog szerintük szintén emberek közötti vonatkozást jelent, amelynek értelmében a tulajdonos *mindenkit* kizárhat a tulajdonát tevő dolog felett a rendelkezésből. Ez a kifogás tulságosan szörszálhasogató. Nem okozunk azzal semmi zavart, sőt igen egyszerűvé tesszük a jogszemléletet, ha a dologi jog területén az ember és dolog között fennálló vonatkozásról beszélünk.

A szubjektív értelemben vett jognál feltétlenül szükség van 1. *személyre* és 2. *jogtárgyra*.

1. A személy a joghordozó, a *jogalany*, akit az objektív jog által biztosított jogosultság illet. Jogalany csakis személy lehet⁵⁾ és pedig nemcsak az ember (az *egyes személy*, aki születésétől haláláig lehet jogok

⁵⁾ Schwarz Gusztáv érdekes elmélete szerint a joghordozó nem a személy, hanem az a cél, (a joggal védett az az érdek), amelynek szolgálására a jogtárgy hivatott. A kabát nem az enyém, hanem azé a célé, amelyet szolgál. Hasonlóképpen az utca nem a városé, hanem céljáé. Ezt az elméletet a magánjogi szabályozás tengelyévé tenni igen problematikus vállalkozás volna.

Jogalany
Jogtárgy

Jogalany

és kötelezettségek alanya), hanem az u. n. *jogi személy is*.

Jogi személy

Az ember társas természete ősidőktől fogva létesített olyan kötelekeket (tömörüléseket), amelyeket a jogrend, nagy jelentőségük miatt, jogképességgel ruházott fel. Vannak igen fontos és életbevágó emberi célok (pl. a védekezés külső ellenség támadásával szemben, egy gyarmat meghódítása és gazdasági kihasználása, bizonyos gazdasági érdekek állandó és erélyes képviselése, kulturális, politikai vagy vallási célok erőteljes munkálása stb.), amelyeket az egyes nem valósíthat meg, mert valóraváltásukhoz közös erő latbavetésére és az egyes életét túlhaladó, hosszú időre van szükség. Ilyen célokra alakulnak az egyes-től független létet folytató, hosszú időre létesített (immortalia corpora) tömörülések, amelyeket a jog éppúgy elismer jogalanynak, mint az egyes embereket. Ezeket nevezzük *jogi személyeknek*.

A jogi személynek két csoportja van. Vannak *közjogi jogi személyek* (az állam, a köztestületek, a közintézetek és közalapítványok) és *magánjogi jogi személyek* (az egyesület és az alapítvány).

Egyesület

Az *egyesület* bizonyos célokra szervezi kötelekbe az individuumokat. A közös foglalkozás, gazdasági érdekek, gondolkodás, vallás, stb. mind megannyi adottság, amely az egyesülés lehetőségét magában hordozza. Történelmi tapasztalat, hogy minél gyengébb az államhatalom, annál erősebben sarjadzik fel az egyesület, amely tagjainak az államtól istápolni szokott céljait is magáénak vallja. Erősen szervezett államhatalom egyrészt feleslegesnek tartja a túl sokat markoló (fiókállam szerepét arrogáló) egyesületeket, másrészt riválist is lát az egyesületben, amelyet ez okból *szigorú ellenőrzés* alá vet. Éppen ezért a legtöbb állam csak bizonyos előfeltételek mellett engedi meg az egyesület létesítését (nálunk a belügyminiszter látta-

mözása szükséges) és fentartja magának a jogot az egyesületek állandó ellenőrzésére (felosztatja azt az egyesületet, amely alapszabályszerű céljától eltér). Az egyesület célját és szervezetét az *alapszabály* alapítja meg, amelyet a tagok a megalkakuláskor szerkesztenek. Az egyesület ügyeit a *vezetőség* (igazgató-ság, elnökség) intézi.

Az *alapítvány* egy bizonyos cél állandó szolgálatára lekötött és megszervezett *vagyon*⁶⁾ tömeg. A célt és a szervezetet az *alapító levél* írja körül. Az alapítvány megkívánja állandó gondozását (igazgató) és annak intézményes biztosítását, hogy az alapítvány állandóan céljának megfelelő módon kezeltessék. Ezért érvényesül az alapítvány felett az állami ellenőrzés, amely azt is lehetővé teszi, hogy a célját vesztett alapítvány más hasonló, az alapító intencióinak megfelelő cél szolgálatába állíttassék.

Alapítvány

2. *Jogtárgy az, ami a jogalannyal vonatkozásban áll.* És így a jog tárgya lehet a személy is (főleg vagyoni ereje, munkája). A jog tárgyát, ha nem személy, *dolognak* nevezzük.

Dolog mindaz a testi tárgy, amely az ember uralma alá kerülhet. Jogi szempontból különbséget kell tenni a *dolog bizonyos fajai között.* *Ingatlan* az a dolog, amelyet állagának sérelme nélkül a földtől elválasztani nem lehet (pl. a ház, a hegy, az erdő, a szántó), *ingó* az olyan dolog, amelyet állagának sérelme nélkül bárhova lehet szállítani (a ló, a kocsis, a gőzgép, a kitermelt fa stb.) Amint látni fogjuk, egészen másképpen lehet dologi jogokat szerezni az ingóra, mint az ingatlanra. Különbséget kell tennünk a *fődo-*

Dolog

⁶⁾ Pl. lekötök 500 hold földet abból a célból, hogy ennek a vagyonnak jövedelme a lótenyésztés céljaira fordíttassék. Az alapítvány gondozását a mindenkori földművelésügyi miniszterre bízom.

log és annak gyümölcse, továbbá tartozéka között. A gyümölcs a földlog gazdasági felhasználásának eredménye. Keletkezhetik organikus módon (a fa gyümölcse, a tehén borja), vagy egyéb módon (a bánya terméke, a tőke kamatja, a ház bére). A gyümölcs azt illeti, aki a dolgot használni jogosult (tehát nemcsak a tulajdonost, hanem a haszonbérlet, a haszonélvezőt, a jóhiszemű birtokost is.). *Tartozék* a földlog gazdasági felhasználásának segédeszköze és egyben *előfeltétele* (pl. a gyár berendezése, a színház diszletei.). A jog éppen ezért igyekszik a tartozékot a földloggal együttartani (a vasutat csakis a maga teljes egészében lehet végrehajtás alá vonni.) Gazdasági szempontból igen fontos a *helyettesíthető* (fajlagos) és az *egyedi* dolog közötti különbségtétel is. Helyettesíthető az olyan dolog, amelynél az egyediség nem fontos és amelyet mérték vagy szám szerint jelölnek (pl. a buza, a széna, a réz stb.). Az egyedi dolgot (Munkácsi „Ecce homo”-ját, a „Kincsem” versenyparipát) más dologgal helyettesíteni nem lehet.

A jognak nemcsak testi dolog lehet a tárgya, hanem *nem-testi dolgok* is (villamos áram, az ipari találmány, az író és a művész alkotása stb.)

Jogügylet
Szerződés

IV. A szubjektív értelemben vett jog (a vonatkozás emberrel vagy dologgal), nem állandó, hanem folytonos *változáson* megy keresztül. Annak a vonatkozásnak, amely a hitelező és az adós között áll fenn, természetes tendenciája a — *megszűnés*. De az u. n. dologjogi vonatkozásokat is állandó változásnak teszi ki az az ő emberi tulajdonság, amely a másét többre becsüli, a *csere-berét* az élet állandó jelenségévé teszi; de meg az a gazdasági helyzet is, hogy az egyes, magasabb kulturnívón, nem képes minden szükségletét maga előállítani és így más gazdálkodók produktumaira szorúl.

A *cserének* igen nagy a gazdasági és társadalmi jelentősége. A csere létesíti a *forgalmat* (azt a kört, amelyben a vonatkozások változását előidéző jogi műveletek lebonyolódnak), amely az embereket egymással állandó gazdasági összeköttetésbe hozza. A cserének jogi előfeltétele a *magántulajdon* és *szereződési szabadság* elismerése (ezek teszik a megszerzést és elidegenítést lehetővé), *gazdasági* előfeltétele pedig a foglalkozási ágak szerint kialakuló *munkamegosztás*. A munkamegosztás a fejlődés, a kultúra alapja; mert amikor a különböző foglalkozású egyéneket a tökéletesebb és intenzívebb termelésre képesíti, egyben az egyes embereket szükségképpen egymásra is utalja, bennük a szolidaritás eszméjét életre kelti. És ebben rejlik a cserének nagy társadalmi jelentősége.⁷⁾ A csere vagy akként ölt alakot, hogy az emberek a javakat nyomban (kézen-közön) kicserélik, vagy akként, hogy a kicserélésre irányuló *ígéret*ek cserélődnek ki (megállapodom május 5-én a gazdával, hogy ő nekem október 1-én 10 Waggon búzát fog szállítani, amikor is én neki cserébe berendezem a malmát.) Mind a két esetben az eredmény a szubjektív jogi vonatkozásban beálló változás fog lenni.

Azokat az emberi akarattól vezetett cselekményeket, amelyek a szubjektív jogot (jogviszonyt) befolyásolják (létesítik, megváltoztatják vagy megszüntetik), *jogcselekményeknek*, a fontosabbakat pedig *közülkök jogügyleteknek* nevezzük.

A jogügylet minden más olyan *eseménytől*, amely szintén változást idézhet elő a szubjektív jogi vonatkozásban (pl. a halál megnyitja a törvényes öröklést; a tűzvész megszünteti az elégett ház feletti tulajdonjogot; az organikus uton keletkező gyümölcs a fő-

⁷⁾ Az 1882. évi német foglalkozási statisztika 6459, az 1895. évi már 10.397-féle foglalkozási ágat tüntet fel.

dolog tulajdonosának tulajdonjogát létesíti a gyümölcs felett, stb), az a körülmény különbözteti meg, hogy itt emberi *akarattól* vezetett *emberi cselekményről* van szó. Az emberi akarat folyománya itt a beálló *jogkövetkezmény*, a *joghatás* (a jog keletkezése, változása vagy megszűnése.) Az életben azonban azt látjuk, hogy habár az emberi akaratot minden jogügyletnél valamely előre látott és akart eredmény irányítja, mégis igen gyakran előfordúl, hogy a jogügylettel célozott eredmény egészen másként alakul ki, amiként azt az ügyletet kötő emberek előre elképzelték. A felek pl. a szerződésellenes magatartás büntetéséül 1 millió K. kötbért kötnek ki; a perben ítélkező bíróság azonban a kötbért 20.000 K-ra mérsékeli. A felek 10 K-ás egységárat kötnek ki; a bíróság az egységárat 100 K-ra emeli fel. Az adós olyan kötelezettséget vállal, amelynek teljesítése alól őt a bíróság utólag felmenti azon az alapon, hogy az ügylet erkölcsstelen volt. Ezek a példák a következő általános tétel felállítását indokolják: Habár az emberek magánügyeinek mikénti rendezése elvileg az ő szabad belátásukra van bízva, a bíróság a magánjogi vonatkozások jogi értékelésénél is érvényesítheti a szociális szempontot, amidőn az egyéni akarat mellett a méltányosság, a közérdek és az erkölcs követelményeire figyelemmel van. Az individuális akarat és céltűzés tehát magánügyekben is módosulást szenvedhet a társadalom, a köz behatására.

Akarat-
nyilvánítás
módja

Minthogy a jog csakis a tetté érlelt akaratot, a külső magatartást veszi figyelembe, joghatást is csak az olyan emberi akarat válthat ki, amely a kellő határozottsággal kifejezésre jutott. A joghatáshoz tehát *kinyilvánított akaratra* van szükség. Az akaratnyilvánítás módja lehet a névaláírás, a szóbeli kijelentés vagy az akaratot világosan jelző bármely más *kifejezés* (bólintás a fejjel, intés a kézzel, átadása a pénz-

nek és elvétele az újságnak stb.) Igen sokszor az emberi akaratot kiolvashatjuk az illető cselekedeteiből, ténykedéseiből. Ha az atya felköszönti a menyegzőn leányát és vejének átadja a hozományt, — ő utólag nem hivatkozhatik arra, hogy a házasságot kifejezett „beleegyezése nélkül” kötötték. Ha a kereskedő a neki megrendelés nélkül küldött árút elárúsítja, nem tagadhatja meg a vételár fizetését azon a címen, hogy ő a neki küldött árukat kifejezetten nem rendelte meg és nem fogadta el. Mert ezek a *hallgatólagos tények* (facta concludentia) az akaratot kellő módon kinyilatkoztatják. Viszont a merő *hallgatás* önmagában még nem akaratkijelentés. Akkor sem, ha valaki a hozzá intézett világos kérdésre „felel” hallgatással. A mai jog csak kivételes esetekben ismeri el a „qui tacet consentire videtur” elv érvényességét. (Pl. a Kt. 320. §-a.).

Ha a joghatáshoz elegendő egy ember akaratának kijelentése (pl. valaki pályadíjat tűz, végrendelegzik), akkor *egyoldalú jogügylettel* állunk szemben. A mindennapi életben azonban az u. n. *kétoldalú jogügylet* a szabály, amidőn valamely jogilag releváns eredmény létesítése érdekében két vagy több személy kölcsönösen összeműködik (nyilvánít akaratot). A kétoldalú jogügylet tipusa a *szerződés*: két személy összeműködése oly módon, hogy az egyik *ajánlatot* tesz, amelyet a másik minden változtatás nélkül *elfogad* (in idem placitus consensus).

Az *ajánlat* fontossága abban áll, hogy a *szerződés tartalmát* megállapítja. Ha az *elfogadás* nem fedi teljesen az ajánlatot, szerződés nem keletkezik, hanem az „elfogadás” fordul át új ajánlattá, amelyet a másik fél elfogadása szerződéssé érlelhet.

Példa: Azt mondom barátomnak: „eladom házamat 5 mill. koronáért.” Ez *ajánlat*. Barátom azt feleli: „megveszem, de csak 4 milliót adok.” Ez nem elfogadás, hanem új ajánlat az ő ré-

Egyoldalú
és két-
oldalú jog-
ügylet

Ajánlat
Elfogadás

széről. Ha nekem a 4 mill. K-ás ár megfelel, én — az eredeti ajánlattevő — perfektuálom a szerződést az *elfogadással*.

Az *elfogadás* teszi a szerződést hatályossá (perfektté), létesíti a *szerződő felek* leköötöttségét. Bizonyos ideig azonban maga az ajánlat is köt. És pedig, ha az ajánlatot szemtől-szembe teszik, a címzettnek azonnal, ha pedig más helyről teszik (postán küldik), annyi időn belül kell az ajánlatra válaszolni, amennyi a válaszadáshoz szükséges, mert különben az ajánlattevő szabadul. Ezek a szabályok nem érvényesülnek, ha az ajánlattevő maga megállapítja, hogy meddig állja ajánlatát.

Szerződési
szabadság

A szerződés a magánélet legfontosabb jogcselekménye, amely módot ad a feleknek arra, hogy vagyoni ügyeiket érdekeiknek megfelelően, *szabadon* rendezzék. A jog a szerződésnek védelmére kel, amidőn az általa fakasztott szubjektív jogosultságot oltalmába veszi, illetőleg a joggal szemben álló *kötelezettség* teljesítését kikényszeríti. Az u. n. *szerződési szabadság* azt jelenti, hogy az emberek a közöttük keletkező jogviszony *tartalmát* szabadon állapíthatják meg; a közöttük kialakuló érdekellentétet a kölcsönös alkudozásokkal kiegyenlíthetik. A jog elvileg a vagyoni kérdésekbe közvetlenül nem avatkozik be, hanem csak azt biztosítja, hogy a megfelelően keletkezett szerződési kötelezettség *megfelelő* módon teljesíttessék.

Diszpozitív
szabály

Ez az oka annak, hogy pl. a kötelmi jog szabályainak túlnyomó része csak *diszpozitív szabály*; tehát csak akkor érvényesül, ha a felek a kérdéses jogviszony tartalmát másként nem állapították meg; és általában, hogy a jog az u. n. kötelmi jogviszonyokat (l. az 5. §.-t) kimerítően nem is szabályozza. A szerződési szabadság azonban csak olyan esetekben érvényesülhet és fog az érdekellentétek megfelelő kiegyenlítője lenni, amidőn mindkét fél egyformán képes a maga érdekét megvédelmezeni. Mihelyt gazda-

ságilag gyöngébb fél áll az erősebbel szemben, a szerződési szabadság leple alatt az egyoldalú kizsákmányolás fogja a társadalmi békét veszélyeztetni. Éppen ezért a mai jogban öntudatos jogpolitikai szempontként érvényesül az az álláspont, hogy az államnak a gyengébb fél érdekében mindott *be kell avatkozni* az egyén magánügyeibe is, ahol a szerződési szabadság a méltányos érdekkiegyenlítésre nem képes.

A beavatkozó szabály *kogens szabály*, amelytől a felek szerződéssel nem térhetnek el (ilyen szabály pl. a kamat korlátozása, az uzsora üldözése, a munkafeltételek megállapítása, a lakbér korlátozása, stb.)

A legtöbb szerződés a *do ut des* alapján áll; tehát *mindkét félre kötelezettséget ró* (a vevő köteles a vételárat, az eladó a vétel tárgyát szolgáltatni.). Az ilyen szerződést nevezzük *kétoldalú* (visszterhes) szerződésnek. Az olyan szerződést viszont, amely csak az egyik felet kötelezi is a másik felet egyoldalúan jogosítja, *egyoldalú* (ingyenes) szerződésnek hívjuk (ilyen pl. az ajándékozás, az ingyenes letétszerződés.).

V. Láttuk, hogy a *jogcselekmény* miként konkretizálódik *jogügyletté és szerződéssé* (kétoldalú jogügyletté.) Mindhárom velejében egyet jelent: olyan emberi akarattól vezetett cselekményt, amely a szubjektív jogot létesíti, megváltoztatja vagy megszünteti. A jogász terminológia sokszor szembeállítja a *jogcselekményt* a jogügylettel (szerződéssel), amidőn a jogcselekményt a jogügylet függvényének veszi. Így pl. a bérlet jogügylet; jogcselekmények ellenben itt: a felmondás, a bérfizetés stb.

A jogcselekménnyel szemben áll a *tiltott cselekmény*, a jogtalanság, amelyet a jogrend, szemben az általa védelembe vett jogcselekményekkel, negative kezel. Nem ismeri el, üldözi és ha már meg nem akadályozhatta, igyekszik káros következményeit részben

Kogens
szabály

Egyoldalú,
kétoldalú
szerződés

Jogügylet
Szerződés
Jogcselekmény

Tiltott cselekmény

büntetéssel, részben gazdasági eszközökkel (kártérítés) enyhíteni. Ennélfogva a tiltott cselekménynek (a lopásnak, emberölésnek, szerződésszegésnek, stb.) is van magánjogi hatása: a *kártérítő kötelezettség*.

A jogügylet
érvényes-
ségének
előfeltételei

VI. Ahoz, hogy a jogügylet joghatást fakasszon, önmagában még nem elég, hogy emberi akarat álljon mögötte. Minden jogügylet *érvényességének előfeltétele*: 1. a cselekvőképesség, 2. a hiánymentes emberi akarat, 3. az előírt forma megtartása és 4. hogy ne álljon ellentétben a jog és az erkölcs szabályával vagy a fizikai lehetőséggel.

Cselekvő-
képesség

1. Az emberek *jogképességét* szembe kell állítanunk az ő *cselekvőképességükkel*. Jogképes minden ember (akár kiskorú, akár elmebajos stb. legyen), mert mindenki lehet jogok és kötelezettségek alanya. A cselekvőképesség az embernek azt a képességét jelenti, hogy ő a *saját elhatározása* és cselekvése útján szerezhethet jogot és vállalhat kötelezettséget.⁸⁾ Cselekvőképésnek tehát a jog csak azt az embert ismerheti el, aki a maga cselekedeteinek jelentőségét szellemi és akaratbeli tulajdonságainál fogva meg tudja ítélni. Akinél nincsenek meg, vagy hiányosak ezek a tulajdonságok, azt a jog *cselekvőképtelennek* vagy *korlátozott cselekvőképességűnek* minősíti. Cselekvőképtelennek a 12 éven alóli kiskorúak, az elmebetegek, a magukat megértetni nem tudó siketnémák, a tékozlók, tehát azok, akik értelmes akaratelhatározásra képtelenek; korlátoltan cselekvőképesek azok a kiskorúak és gyámság alatt levők, akiknek a törvény bizonyos ügyletek kötését megengedi. A cselekvőképesség a *nagykorúakat* (teljes korúakat) illeti. A nagykorúság nálunk a 24. életév betöltésével kezdődik. A gyámhatóság azonban nagykorúsíthatja azt a kiskorút, aki

⁸⁾ „*Rechtstähigkeit* bedeutet Teilnahme an der Rechtsordnung, *Geschäftsfähigkeit* selbständige Teilnahme an der Rechtsordnung.“ (Neumeyer.)

18. életévét betöltötte. Az akaratelhatározás tökéletlensége miatt a *kiskorúságot meg lehet hosszabbítani* és a nagykorút *gondnokság* alá lehet helyezni.

2. A cselekvőképes jogügylete is csak akkor válik érvényessé, ha az ő akarata nem volt hiányos. Hiányossá teszi a cselekvőképes ember akaratát a *tévedés* és a *kényszer*. A tévedésnél különbséget kell tenni a szerint, amint a tévedés az ügy érdemében vagy csak az ügyletre vezető motívum tekintetében állott be. Ha a lényegben tévedek (pl. úgy értem a telefonon, hogy 1000 K. a ruha és utóbb kiderül, hogy a kereskedő 1000 fr.-t értett; azt hiszem, hogy angol posztót veszek és utóbb megállapítom, hogy nem az, stb.), akkor az ügylet érvényességét feltétlenül megtámadhatom.⁹⁾ Ha azonban csupán a motívumban tévedek (tehát pl. abban a téves hitben rendelek frakkot, hogy az általam megkérni szándékolt hölgy feleségül jön hozzám), az ügyletet csak akkor támadhatom meg, ha a motívumot, mint feltételt, belevettem a szerződésbe, vagy ha szerződési ellenfelem csalárd magatartása idézte elő tévedésemet (*megtévesztés*: pl. a hentes annak tudatában, hogy a zsir ára nemsokára lényegesen esni fog — hivatkozva a drágulásra — rábeszél engem, hogy szerezzem be nála egész évi szükségletemet.) *Kényszer* forog fenn, ha akaratelhatározásomat jogellenes fenyegetés befolyásolja (pl. revolverrel kényszerítenek a szerződés aláírására.) A kényszerített fél a jogügyletet megtámadhatja.

Az akaratihány (a tévedés, csalárd megtévesztés és jogellenes fenyegetés), tehát alapot ad arra, hogy a tévedő, megtévesztett és fenyegetett fél az ügy-

Akarat-
hiány

Megtámad-
hatóság,
semmisség

⁹⁾ A lényegben tévedés lehet *kétoldalú* (mindkét fél téved) vagy *egyoldalú*. Tévedés foroghat fenn a dolog *létezése*, *azonossága* vagy *minősége* tekintetében. Előfordulhat azonban a tévedés a *szerződő fél személyében* avagy a *jogügylet természetében* is (pl. adóslevél helyett tévedésből váltót írok alá).

let érvényességét megtámadhassa. Maga az ügylet mindaddig érvényben marad, amíg meg nem támadják. Lehetséges u. i., hogy az érdekelt az ügyletet akarat hiánya dacára is előnyösnek tartja.¹⁰⁾ A *megtámadhatóság* tehát enyhébb jogkövetkezmény, mint a *semmisség*, amelynek esetében az ügylet feltétlenül érvénytelenné válik.

Forma

3. Habár a magánjogban elv az ügyletek *formátlan-sága*; mégis vannak olyan fontosabb jogügyletek, amelyeknek érvényességét a magánjog is meghatározott formához köti [pl. a házasságot, a váltót, az ingatlan elidegenítését (4420/918. M. E. rend.)]. Ilyen esetben az ügylet *semmis* lesz, ha a felek nem tartják meg a jogtól megszabott formát.

Törvény-
telen,
erkölcstelen,
lehetetlen
ügylet

4. Az ember magánügyeinek intézésében szuverén. Mégsem teheti túl magát a jog vagy az erkölcs parancsán és a természet törvényein. *Semmis* tehát az olyan ügylet, amely törvénybe ütközik, erkölcstelen vagy fizikai lehetetlenségre állapít meg kötelezettséget.

Feltételes
ügylet

VII. Az ügyletkötés rendszerint megbizonyosodást és véglegességet jelent az ügylettel célozott eredmény tekintetében. A magánéletben azonban igen sokszor előfordulhat annak szüksége, hogy a felek *feltételes ügyletet* kössenek. A feltételes ügyletnél a végleges állapot bekövetkezése bizonyos esemény beálltától függ. Ha az ügylet csak akkor lesz hatályos, ha az esemény bekövetkezik, *feltűggesztő feltétellel* állunk szemben (pl. Nagy Pált nevezem ki örökösömmé, ha elveszi nővérem leányát.). Ha ellenben a joghatás azonnal beáll és az esemény bekövetkezése utólag bontja fel az ügyletet, *bontó feltételről* beszélünk (pl. eladom pesti házamat; de ha nem neveznek

¹⁰⁾ Az angol posztóként vett 5000 K-ás cseh posztó a koronaromlás folytán annyira megdrágul, hogy érdemes a *tévedés* dacára megtartani.

ki Debrecenbe, köteles a vevő a házat a vételár visszafizetése ellenében tulajdonomba visszabocsátani.)

VIII. A nagyfőmegű ügyletkötést és általában bizonyos ügyletek megkötését szerfelett megnehezítené az, ha a mai jog is ragaszkodnék a római jog amaz álláspontjához, hogy a jogszerzést és kötelezettségvállalást létesítő akaratkijelentést az érdekelt csakis személyesen teheti meg; tehát a jogcselekményeket mindenkinek személyesen kell elvégeznie. A mai jog — az ügyletkötést megkönnyítendő — épp az ellenkező állásponton van. Egy-két ügylettől eltekintve (házasságkötés, végrendelet), bármely ügyletnél érvényesülhet a *képviselő* intézménye. Én *felhatalmazhatok* mást arra, hogy helyettem végezzen el bizonyos jogcselekményeket. A *képviselő lényege* abban áll, hogy valaki (a képviselő) másnak nevében cselekszik azzal a joghatással, hogy a jogügylet eredménye a képviselt személyében jelentkezik. Ha tehát felhatalmazom barátomat arra, hogy adja el házamat, az általa kötött vételügylet alapján az eladó jogai és kötelezettségei közvetlenül engem fognak illetni. A képviselő nélkülözhetetlen olyan esetekben, amidőn a képviselt (a jogalany) képtelen önmaga cselekedni. Ez az eset a cselekvőképtelennél és a jogi személyeknél. Ilyenkor maga a törvény gondoskodik képviselőről (*törvényes képviselő*). Ilyen törvényes képviselő az atya, a gyám, a gondnok, az egyesület vezetősege, a részvénytársaság igazgatósága stb. A cselekvőképes egyén ellenben akként biztosítja magának a képviselő előnyeit, hogy *meghatalmazást* ad valakinek bizonyos jogcselekmények elvégzésére. A meghatalmazás egyoldalú jogügylet, amely hatályossá válik, mihelyt a *meghatalmazó* akaratát nyilvánítja. Az, hogy a *meghatalmazott* élni is fog a kapott meghatalmazással, elvileg a tetszésétől függ. Maga a meghatalmazás u. i. csak *jogosítja* a meghatalmazottat, de nem

Képviselő
Meghatal-
mazás

kötelezi [mihelyt ő *köteles* a meghatalmazással élni, szerződéses viszony (rendszernél *megbízás*) forog fenn].

3. §.

B) Személyi jog.

„Személyi jog” elnevezéssel azokat a jogszabályokat foglaljuk egybe, amelyek az egyén személyére és a családi viszonyokra vonatkoznak. A személyi jog feloszlik I. *személyiségi jogra* és II. *családjogra*.

Személyiségi
jog

I. A *személyiségi jog* azokat az értékeket veszi oltalmába, amelyek az egyénben magában rejlenek. Ilyen értékek: az egészség, a szabadság, a becsület, a jóhírnév, a név, az egyén különböző titkai stb. Mindenkinnek joga van arra, hogy a törvénynek és mások jogainak korlátai között személyiségét szabadon érvényesíthesse és ebben őt senki se háborítsa. E jogról lemondani, gyakorlását a jóerkölcsbe ütköző módon korlátozni nem lehet. Attól, aki megsérti személyiségi jogaimat (bitorolja nevemet, behatol titkaimba, az én tollaimmal ékeskedik stb.), követelhetem a sértés megszüntetését, eltiltását az ismétléstől és az okozott kár megtérítését. A személyiségi jogok magánjogi oltalma részletes kiépítést nyert a kereskedelmi jogban (cégjog, védőjegyjog, oltalom a tisztességtelen verseny ellen.). *Büntetőjogi oltalomról* a büntetőtörvények már régóta gondoskodnak, amidőn büntetik a gyilkost, a testi sértést elkövetőt, a szabadság megbénítóját, a rágalmozót, a becsületsértőt, stb.

Családjog

II. *Családjog*. A családjog a nemzésen és születésen alapuló véroközösségből származó vonatkozókat szabályozza. A jog szerepe itt másodlagos. A családi élet harmoniáját, ideális szellemét nem alakíthatja ki, hanem csak azokat a formákat állapítja meg,

amelyek között ez a szellem szabadon érvényesülhet. A családjog problémája, „hogya ha a szeretet szelleme csődöt mond, minő mértékben képes és köteles a kényszer szelleme, amelyet a jog képvisel, segíteni?” (Sohm.) Az atya hatalmával szemben a jognak kell érvényesüléshez juttatnia az anya és a gyermek személységét.

1. Ősidőkben a horda (csoport) volt, ma a *család* ^{Kialakulása} a társadalom sejtje. A házasság intézménye a csoport-házasságból a *polyandrián* és *polygámián* keresztül fejlődik ki egyes házassággá (*monogámia*), amely *egy férfinak egy nővel létesíti kizárólagos kapcsolatát*. Amíg a régebbi házasságjogot a nő elnyomatása, alárendeltsége jellemezte, addig a mai a nő *egyen-jogúsága* hatja át. A mai jog a nőt csak annyiban korlátozza, amennyiben azt a háztartás és életmód egy-sége megkívánja (ezért tartozik a nő férjével együtt lakni.).

2. A *házasság az élet egész tartamára szóló élet-közösség férfi és nő között*. ^{A házasság} Benne talál legtökéletesebb kielégítésre az ember társas természete. Az egyes egoizmusát itt lényegesen enyhíti a közös jólétről gondoskodás és a másért élés gondolata. De igen nagy a házasságnak a társadalmi jelentősége is. A férfi és a nő egymást „kiegészíti”, az életküzdelemben kölcsönösen támogatja. Igen lényeges folyománya a házasságnak a *nemi élet rendezettsége és a gyermek*. A mai jog a gyermeket nem tekinti a házasság céljának. A házasság gyermek nélkül sem céltalan. A magtalan-ság nem válóok.

3. A *házasságkötés módja* a mai jogban a *szereződés*, amely a férfi és a nő szabad akaratából jön létre. Ezt a szerződést a jog ünnepélyes formához köti és a felek szabad akaratát annyira respektálja, hogy a *jegyességnek* (amelyet különben jogilag „elő- ^{A házasságkötés formája}

szerezésnek" lehetne minősíteni) sem ad kötelező erőt. A magyar jog (1894: XXXI. t.-c.) a *kötelező polgári házasság* alapjára helyezkedett. Ez azt jelenti, hogy érvényes házasságot kizárólag csak *az erre illetékes polgári hatóság* előtt lehet kötni. A tiszta egyházi házasság a jog szerint érvénytelen; az ennek alapján létrejött életközösség csupán ágyasság. A kötelező polgári házasság intézménye véget vetett annak a visszásságnak, hogy nálunk kilenc felekezett kilencféle házassági jogot alkalmazott, ami különösen az u. n. „vegyes” házasságoknál vezetett leküzdhetetlen nehézségekre.¹⁾ És tette ezt anélkül, hogy az egyházaknak a házasságkötésnél érvényesülő, annyira szükséges befolyását csökkentette volna. A polgári házasságjog u. i. a házasságkötést *jogügyletnek* minősíti, amelyet ünnepélyes formához köt és kényszerszabályozásban részesít. A polgári tisztviselő azonban figyelmezteti a feleket vallási kötelezettségükre is, amelyet nem a kényszer, hanem a szabad elhatározás és a belátás támogat. A vallásos felek *önként* mennek el az „egyházi áldás” elé, mert tudják, hogy a jog csak a házasság *formájánál* jelentkezik, ellenben a házasság *tartalmát* a vallás, az erkölcs szabályai adják meg. A kötelező polgári házasság mellett Ausztriában kialakult az u. n. *fakultatív polgári házasság* is, amely a házasulandók tetszésére bízta, hogy az egyházi vagy a polgári hatóság előtt esküdjenek egymásnak örök hűséget. A magyar jog szerint a házasságkötés *formája* a következő: „*a tisztében eljáró polgári tisztviselő előtt együttesen jelenlevő házasulók külön-külön — két alkalmas tanu jelenlétében — személyesen kijelentik, hogy egymással házasságot kötnek és e kijelentést sem feltételhez, sem időhöz*

¹⁾ Pl. a protestáns nő az ő vallása szerint elválhatott, katolikus férje ellenben nem.

nem kötik.²⁾ A forma meg nem tartása a házasságot semmissé teszi.

4. Nem mindenki köthet bárkivel házasságot. A házassági törvény megállapítja u. i. a *bontó* és *tiltó akadályokat* és lehetségesnek tartja a házasság megtámadását, ha *akarathiány* (tévedés, megtévesztés, kényszer) forog fenn. Vannak tehát a házasságnak bizonyos *érvényességi előfeltételei*. Ezek közül csupán a következőket említjük. Minthogy a mai házasság a monogámia alapján áll, érvénytelen a *bigámia*, a kettős házasság. De jelentékenyen érvényesül a mai jogban is az *exogámia* intézménye. Ős időktől fogva állottak fenn bizonyos tilalmak, amelyek a *közeli rokonok közötti házasságot* megakadályozták. Már a csoportházasság idejében is szokás volt, hogy az egyik csoport a másíkból hozta a házastársakat. A hindu és kínai jog megtiltotta a legtávolabbi rokonok közötti házasságot is; ezzel szemben a perzsa és egyiptomi jog annak sem állottak útjába, hogy testvér kössön testvérrel házasságot. A zsidó jog a helyes középútat követte, amidőn csak a közeli rokonok közötti házasságot tiltotta. Ugyanilyen szellemben kezeli a kérdést a germán és kánonjog. A mi törvényünk megtiltja a házasságkötést: a) az egyeneságbeli vérrokonok és egyeneságbeli sógorok között (apa és leánya; vő és anyósa stb. között); b) az első ízbeli oldalágos vérrokonok között (a testvér és testvér között) és a testvér és testvér vér szerinti leszármazói között (másod ízbeli oldalág.).

5. Mózes törvénye szerint (V. 24. 1.), ha a férfi az asszonyban „valami illetlenséget talál”, való leve-

Érvényes
házasság
előfeltételei

A válás

²⁾ Ez a forma lényegében megegyezik a *tridenti zsinat* által megállapított formával, amely szerint a felek két tanuval megjelennek a pap előtt és kinyilatkoztatják akaratukat. A pap szerepe itt is teljesen passzív. A házasság akkor is érvényes, ha a felek az ő akarata ellenére teszik meg nyilatkozatukat.

let adhat neki és elválhat tőle. Ezzel szemben a róm. kath. egyház (különösen a 9. század óta) a házasság *felbonthatatlanságának* dogmájához ragaszkodik. A reformáció a házasságot, minthogy az szerinte nem szentség, felbonthatónak tartja. Így került bele a *válás* (a házastársi viszony *felbontása*) a modern jogokba. Házassági törvényünk a felbontás kérdésének szabályozásánál igen nagy figyelemben részesíti a házasság etikai és társadalmi jelentőségét. Ez kitűnik mindenekelőtt abból, hogy felbontásnak csakis *a törvényben felsorolt okok* fenforgása esetében van helye és a felbontáshoz minden esetben *birói ítéletre* van szükség. A felek tehát önhatalmúlag még akkor sem bonthatják fel házasságukat, ha valamely törvényes válóok forogna fenn. Még kevésbbé tehetik meg azt, hogy házasságukat kölcsönös megegyezéssel (dissensus), minden különös ok nélkül, bontsák fel. Mert ha a házasság megkötése „jogügylet” is, az általa létesülő jogviszony mégsem közönséges „szerződéses viszony”, amelynek sorsát a felek tetszésére lehetne bízni. A házassággal létesített család u. i. a társadalom alapja; a belőle származó gyermek a jövő reménysége és így nem lehet megengedni azt, hogy ennek a társadalmi szempontból is annyira jelentős viszonynak a felek pillanatnyi felhevülése vagy meggondolatlansága véget vessen. A mi törvényünk ismeri az *abszolút* és a *relatív* bontó okokat. Ha abszolút bontó ok nyer bebizonyítást (házasságtörés; fajtalankodás; bigámia; hűtlen elhagyás; a házastárs élete ellen törés, vagy súlyos bántalmazása; súlyos büntetésre elítéltetés), a bíróság *köteles* a házasságot felbontani. Relatív bontó ok (a házastársi kötelességek súlyos megsértése; a családhoz tartozó gyermeknek bűncselekményre vagy erkölcstelen életre csábítása; erkölcstelen életmód megátalkodott folytatása; enyhébb büntetésre elítéltetés) esetében azonban a bíróság szabadon *mérlegeli*,

vajjon a beigazolt ok indokolttá teszi-e a házastársi kötelék felbontását, vagy sem. A válás formája a bírósághoz beadott és a házastárs ellen intézett *kereset*. Az ítélettel vétkesnek nyilvánított fél különböző joghátrányokban részesül (köteles a vétlen asszonyt eltartani; nem viselheti férje nevét).

6. A házasság létesíti (és pedig a semmis vagy érvénytelen házasság is és nem szünteti meg a megszünt házasság sem) a *sógorságot* a házastárs és a másik házastárs rokonai között. A házastárs *rokonai* és a másik házastárs rokonai között nem létesül sógorság. A jog több irányban is figyelemmel van a sógorságra. Így az egyenes ágbeli sógorság semmisséget eredményező bontó akadály; a tanuvallomás megtagadható, ha a vallomás a tanú sógorát bűnvádi eljárásnak tenné ki, stb.

7. Igen fontos személyjogi vonatkozások keletkeznek a *szülők* és *gyermek*ek között. Itt döntő jelentőségű, hogy a) *törvényes* avagy b) *törvénytelen* (természetes) gyermekről van-e szó.

a) A feleségnek a házasság fennállása alatt fogant, avagy a házasság megkötése előtt fogant, de megkötése után született gyermeke *törvényes*. A férj (bizonyos esetekben örökösei, sőt maga a gyermek is) megtámadhatja a gyermek törvényességét, ha bizonyítja, hogy a fogantatás idejében (a születés napját megelőző 181 és 302 nap közötti idő) nejevel nem közösült, avagy közösült ugyan, de a körülmények szerint nyilvánvalóan lehetetlen, hogy ő nemzette a gyermeket. A törvényes gyermek jogai különösen az atya hagyatékában való örökösödésben kulminálnak.

b) *Természetes gyermekről beszélünk*, ha a nemző szülők között a nemzés és születés alkalmával törvényes házasság nem állott fenn. A természetes gyermek jogi helyzetének kielégítő megoldása még mindig probléma. A középkori jog lelketlen szigorúsággal

bánt a „fattyúval.” A jogon kívül helyezte és becsületétől is megfosztotta. Nem voltak személyiségi jogai; közhivatalt nem viselhetett; a céhek megtagadták kötelékükbe felvételét; nem volt családja (atyja, anyja, rokona); „vogelfrei”, a társadalom szégyene volt, aki egyedül a királyi gyámság alatt állott (épp úgy, mint a zsidók). Ez a „gyámság” azonban csupán annyit jelentett, hogy amennyiben a fattyú (Bastard) gyermek nélkül halt meg, vagyonára a király tette rá kezét (ez volt az u. n. Bastardrecht). A természetes gyermekeknek a régi magyar jogban elfoglalt jogi helyzetét Frank Ignác a következőkben foglalja össze: „A vérség javaiban, díszeiben nem részesülnek; nevet, nemességet, címet, örökséget nemzöik után nem nyernek. Hanem tartani őket és nevelni szülőik tartoznak.” A római jog recepciója enyhítette a természetes gyermek helyzetét, amidőn elismerte az anyai rokonságot és megállapította az apa tartási kötelezettségét. Ebben a szellemben szabályozza a természetes gyermek jogviszonyait a Bsz. is (214—227. §§.). Fontos annak megállapítása, hogy ki a gyermek természetes apja? E tekintetben az a szabály, hogy apának azt kell tekinteni, aki az anyával a gyermek fogantatásának idejében közösült, kivéve ha az anya ugyanabban az időben a kéjelgést több férfival keresetképen üzte, vagy ha nyilvánvalóan lehetetlen, hogy a gyermeket az anya által megjelölt férfi nemzette. Az apai minőséget — vita esetében — az apasági kereset alapján hozott bírói ítélet állapítja meg. A természetes apa kötelessége a gyermeket rendszerint 16 éves koráig az anya társadalmi állásának megfelelően eltartani.³⁾ Ez a kötelezettség az apa örököseit is terheli. A természetes gyermeket törvényes gyermekké teszi:

³⁾ Ha az atya szerényebb vagyoni viszonyok között él, mint az anya, az apa társadalmi állása veendő mértéknek.

a nemzök közötti *utólagos házasság* és a *királyi kegyelem*.

Már *Frank Ignác* is rámutat arra, hogy „nem igazságos, hogy az ártatlan gyermek más vétke miatt szenvedjen”. Az újabb idökben pedig igen erős társadalmi mozgalom követelte a természetes gyermek jogi helyzetének javítását, sőt a törvényesével egyenlővé tételét is. Ez az utóbbi kívánság az igazságtalanságot egy a házasság intézményét megtámadó újabb igazságtalansággal akarja megszüntetni és elfelejti azt, hogy a természetes gyermek problémája első sorban nem jogi, hanem *szociálpolitikai* probléma. A szimptomatikus kezelés itt nem használ sokat. Inkább azokat a társadalmi bajokat (a nyomorúságot, az erkölcsi érzék hiányát stb.) kell orvosolni, amelyek a természetes gyermek világrajövetelét előidézik. A jog a maga részéről megtette kötelességét, amidön a gyermek *tartásáról* gondoskodik, elismeri *személyiségi jogait* és *törvényesítésének* lehetőségét.

8. Családjogi kapcsolatra vezet az *örökbefogadás* is, amely mesterségesen (szerződéssel) létesíti azt a viszonyt, amely a szülő és gyermek között a nemzés természetes következményeként ered (*imitatio naturae*). Az *örökbefogadással az örökbefogadott az örökbefogadó törvényes gyermekének jogállásába lép*. Örökbefogadásnak csakis bizonyos előfeltételek mellett van helye (I. Bsz. 121—147. §§.) Az örökbefogadónak legalább 40 évesnek kell lennie; közte és az örökbefogadott között pedig legalább 16 év különbségnek; nem fogadhat örökbe az, akinek törvényes ivadéka van; házastárs csak házastársának beleegyezésével fogadhat és fogadható örökbe, stb. Az örökbefogadó szerződés igazságügyminiszteri megerősítésre szorul. Az örökbefogadást szerződéssel *fel lehet bontani*.

Örökbe-
fogadás

9. A házasság *rokonságot* létesít: a szülök, gyermekeik, unokáik stb. között (*egyenes ágon lemenő*

Rokonság

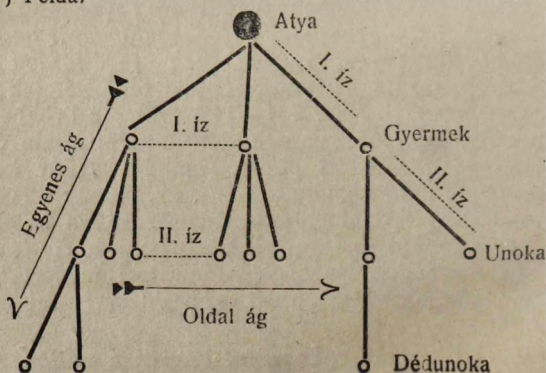
rokonság); a gyermek, szülő, nagyszülő, dédszülő stb. között (*egyenes ágon felmenő rokonság*) és a közös leszármazók között (*oldalági rokonság*: testvérek és az ő gyermekeik stb. között). Vannak *közeli* és *távoli* rokonok. A távolságot *iz* szerint mérjük mind az egyenes, mind pedig az oldalági rokonoknál.⁴⁾

A rokonságnak főleg a *törvényes öröklés* esetében van nagy jelentősége.

C) Vagyonjog.

Amint arra rámutattunk, a magánélet viszonyai a *család* és a *vagyon* körül ülepedtek le. Éppen ezért a magánjog, amely a magánélet viszonyainak rendjét teremti meg, a család intézménye mellett a *vagyoni viszonyok* rendezésével is behatóan foglalkozik. A vagyonjognak két része van: *a) a dologi jog* (amely az ember és a természet tárgyai közötti vo-

⁴⁾ Példa:

natkozást szabályozza) és *b*) a *kötelmi jog* (amely az ember és ember közötti *vagyoni* vonatkozást rendezi). Főleg a kötelmi jogba kapcsolódik *c*) a *kereskedelmi jog*, amely az intenzívebb gazdasági élet rendjéről gondoskodik. A vagyon kérdése nyomul előtérbe az öröklési és a *háborús gazdasági jog* valamint a *nemzetközi magánjog* területén is.

4. §.

a) Dologi jog.

Az embert a létfenntartás és a maga személyiségének érvényre emelése készítetik arra, hogy uralma alá hajtsa az őt körülvevő természetet. Ebben a törekvésében támogatja őt a dologi jog, amely *uralmi viszonyt* teremt az ember és a természet tárgyai között. A dologi jog azt biztosítja, hogy a jogosított *kizárólag* rendelkezessen (*tegyen valamit*) a dologgal és ennél fogva *mindenkivel* (és nemcsak a *kötelezettel*) szemben érvényesül¹⁾ Legerősebb fokozata a *tulajdonjog*, amely a *kizárólagos* és teljes rendelkező hatalmat biztosítja a dolog felett. A tulajdonjog mellett valamely dolog állagának közvetlen használatára ad jogot a *szolgálat*, a *használat* és a *haszonélvezet joga*, a *hitbizomány* és az u. n. *szellemi javak feletti tulajdonjog* is. Ezek mellett a jogosultságok mellett csupán mint *értékjogok* jelentkeznek a *zálogjog*, a *telki teher* és a *dologi elővételi jog*, amelyeknek a tárgya nem közvetlenül maga a dolog, hanem a dolog feletti jog és amelyek nem céljai a vagyonjognak, hanem a megszűnés tendenciáját hordoz-

Áttekintés

¹⁾ „Jószágunkat ott keressük, ahol találjuk, bárkit pehellyelhetünk; követelésünket azonban csakis adósunk ellen intézzük.” (Frank Ignác.)

zák magukban.²⁾ A dologi jog felett kellő áttekintést nyerünk, ha sorra vesszük a *tulajdonjogot*, a *birtokot*, a *szolgalmakat*, az *immateriális javak feletti tulajdonjogot* és az *értékjogok körül a telki terhet* és a *zálogjogot*.

Magán-
tulajdon

I. A mai gazdasági és társadalmi rend a *magántulajdon* intézményén nyugszik. A magántulajdon (a tulajdonjog) — jogi szempontból — *egy jogalany viszonya valamely dologhoz, amely viszony abban áll, hogy a dolog a jogalany kizárólagos uralma alá jut és így mások rendelkezése alól elvonatik*. Az uralom magát a dolgot, annak *lényegét* ragadja meg. A tulajdonos a dologgal (annak gyümölcsével, tartozékával, stb.) teljesen *szabadon rendelkezhetik* (azt felhasználhatja, másra ruházhatja, megsemmisítheti stb.). Ez az uralom *elvíleg korlátlan*, helyesen csakis a köz érdekében vethető korlátozások alá.

Közös és
magán-
tulajdon

1. A mai magántulajdon intézménye fokozatosan, lépésről-lépésre alakult ki. Eleinte a család, a törzs, stb. *közösen* vonta uralma alá a tagjai elemi szükségleteinek kielégítéséhez nélkülözhetetlenül szükséges dolgokat (első sorban a földet). Csakis a kultúra kialakulása és fejlődése erősítette meg azt a törekvést, amely a természet javainak *egyesek* uralma alá hajtásában nyilvánult. Az így kialakult *magántulajdon* azonban nem nyomta el teljesen a *közös tulajdont*. A közös erdők, legelők, az állami, városi, községi javak (birtokok, könyvtárak, épületek stb.) elég beszédesen figyelmeztetnek arra, hogy a közös tulajdon és a magántulajdon békésen megférnek egymás mellett is.

²⁾ Az értékjogok közé szokták sorozni a *részvényes jogait* továbbá az *alapítványra* vonatkozó jogát a kedvezményezettnek.

2. A magántulajdon gazdasági, társadalmi és kulturális jelentősége mérhetetlenül nagy. A mai kulturát magántulajdon nélkül elképzelni sem lehetne. Nagyon helyesen állapítja meg Heine, hogy Mózes törvényei azért védik a magántulajdont, hogy senki se legyen a szegénység folytán szolga, szolgálélekkel. Mert magántulajdon nélkül lehetetlen volna az emberiség szürke tömegéből a képzett, független, kulturát teremtő egyének szelekciója; mert a tudatlanság, a jellemtelenség, a gerinctelenség végső oka legtöbbször — a szegénység. A magántulajdon elismerése és védelme teszi ugyanis lehetővé az egyéniség teljes kibontakozását, a javakban rejlő haszon legintenzívebb kitermelését, a takarékoskosságot és ezzel a *tőkéképződést!* Ha az emberek nem gyűjtenének, nem *konzerválnák* az értékeket, — az élet nagyon hamar vadállati nívóra süllyedne, ha ugyan el nem pusztulna. A takarékoskosság, az érték-gyűjtés azonban áldozat (elvonom a magam fogyasztásától az értéket, hogy félretehessek), amelyre az emberek csak akkor kaphatók, ha az *általuk megtakarított vagyon élvezete kizárólag az ő javukra biztosítottik.*

A magán-
tulajdon
előnyei és
árnyoldalai

Helytelen volna azonban a jognak teljesen szemet hunyni a magántulajdon *árnyoldalai* felett, és pedig annál is inkább, mert itt a hallgatás a magántulajdon évezredek ellenségeinek mozgalmát erősítené. Az kétségtelen, hogy a *korlátlan* magántulajdon támasztotta a tisztességtelen versenyzést, az elzárkózást embertársaink nyomoruságától, a gyengébb emberek kihasználását, stb. stb. Ezek az *árnyoldalak* azonban igen könnyen mérsékelhetők, anélkül hogy a magántulajdon szilárd pillérjét ki kellene dönteni. Hiszen éppen a magántulajdontól táplált *műveltség* létesíti azt az atmoszférát, amely a *szolidaritás*, a *kölcsönösség*, a *másért élés* eszméjét megerősíti és ezzel a magántulajdon legkirívóbb kinövéseit lenyesegeti. De a „*korlátlan*“, „*önző*“, „*hozzáférhetetlen*“ magántulajdon elszánt ellenségei kísértetekkel hadakoznak, minthogy a mai szociális eszmékkel telített jogrend az általuk támadott fantomot nem is ismeri. A mai jogszabályok u. i. amidőn a magántulajdont mind újabb és újabb területekre terjesztik ki, *annak intenzi-*

vitását állandóan csökkentik. Aki pl. a mai adóztatás irányelveit nyitott szemmel vizsgálja, hamarosan rájön arra, hogy a mai jog csupán azért engedi meg, hogy egyesek a szükségleteiket meghaladó vagyont gyűjthessenek, mert ez végeredményben a *köznek* használ. A nagy vagyona vetett progresszív adók, örökösödési illetékek, a különböző fényűzési adók, stb. azt teszik lehetővé, hogy a magán szorgalommal, magán érdekből gyűjtött vagyon a társadalom egyetemes céljait (a nevelést, a művészeteket, a nemzeti védelmet, a népjólétet, stb.) szolgálja. Honnan vegyén a köz, ha az egyesnek lehetetlenné tesszük a vagyongyűjtést? Hiszen a kommunizmus tragédiája és irrealitása éppen abban rejlik, hogy amidőn „köztulajdonba” veszi a magánvagyont, csak fogyaszt, és *elzárja a lehetőségét az új vagyonek képződésnek.* Ugy osztja fel a javakat, mint a mészáros — előbb megöli a felosztandót (*Hugo Victor*). Ez az oka annak, hogy a magántulajdon a legbrutálisabb elnyomás mellett is mindig újra éledt.³⁾

A magán-
tulajdon
korlátjai

3. Az a körülmény, hogy a jog a magántulajdon védelmezésénél első sorban a köz érdekére tekint, teszi természetessé a mai korban a magántulajdon több irányú *korlátozását.* E korlátozások terjedelmét és minéműségét magának a magántulajdonba vett dolognak célja és minéműsége szabják meg. Minél intenzívebb az emberek együttélése, annál számosabb korlát emelkedik a magántulajdon mikénti érvényesítése elé. Nagy városban a telkemen nem építhetnek bármiféle házat, mert kénytelen vagyok számot vetni az egészség, az életbiztonság, a tűzveszélyesség, a közlekedés, az ízlés, stb. elem szabta követelményeivel. Lärmás, füstös, kellemetlen üzemeket nem létesíthetnek bárhol; türni tartozom hogy telkemet a közérdekű berendezések (csatornázás, víz-, gáz-, villanyvezeték, stb.) érdekében igénybe vegyék. De korlá-

³⁾ A spartai kommunizmus, a hozomány és özvegyi vagyon kivételével, eltörölte a magántulajdont. Az eredmény az lett, hogy — az asszonyok vették át az uralmat.

tozhatják tulajdonom mikénti felhasználását bizonyos üzemi szabályok (az erdőhasználat, halászat, földművelés, stb. elem szabott módozatai), az általam adandó szolgáltatások ellenértékének megszabása (maximális ár, lakbérkorlátozás) stb. stb. is.

A magántulajdon legerősebb korlátozása, amely egyet jelent annak megszűnésével, a *kisajátítás* intézménye. Az állam *közérdekből* minden tulajdont *kártalanítás* ellenében megszerezhet. Ez még nem a „kommunizálás” lehetővé tétele, mert a magántulajdon elvét teljes mértékben honorálja a közérdek fenforgásának megkövetelése és a *biróság* által megállapított *kártalanítás*. A kisajátításnak főleg olyan *ingatlanokkal* szemben van helye, amelyek állami, községi, hadviselési, stb. egy szóval *közérdekből* veendőek el a tulajdonostól (utak, erődítmények, csatornák, terek, vasutak, stb. létesítése érdekében). Kivételesen magánérdekű ipari vállalatok létesítését megkönnyítendő is helye lehet a kisajátításnak. A kisajátítást részletesen szabályozza az 1881:XLI. tc. Az *ingó dolgok kisajátításának* módja a „rekvirálás”, amelynek főleg közveszedelem esetében van helye. A kisajátításhoz hasonló, de egészen sajátos jellegű intézmény az a *megváltási jog*, amely az államot a *földbirtokpolitikai célok* megvalósíthatása érdekében a mezőgazdasági ingatlanokra nézve az 1920:XXXVI. tc. alapján illeti.

4. Valamely dolog felett a tulajdonjogot különbözőképpen lehet *megszerezni*. Itt helyes, ha külön vizsgáljuk az *ingó* és az *ingatlan* tulajdonának megszerzését.

a) *Ingó dolog* tulajdonát vagy *eredeti* vagy *származékos* módon szerezhethjük meg. Amikor sok a szabad jószág (amelyet még senki sem vont uralma alá; *res nullius*), a megszerzés rendszerinti módja az *elsajátítás (occupatio)*. Azzal, hogy az őserdőből kivá-

Kisajátítás
Rekvirálás
Megváltás

Tulajdon-
szerzés

Ingó dolog
tulajdoná-
nak szerzése

Eredeti
szerzés

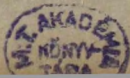
gok egy darab fát és sátramba szállítom, a fa kiválik a természetből és az *enyém* lesz, mert a megszerzés *munkájával* reá nyomtam egyéniségemet. Manapság, amidőn úgyszólván minden jószágnak van már gazdája, az eredeti tulajdonszerzés igen ritkán fordul elő s ha elő is fordul, csupán értéktelen dolgokra szorítkozik (kagylókat gyűjtők a tengerparton, mezei virágot, erdei szamócát szedek, stb.). Megtörténhetik azonban az, hogy valaki eredeti úton (a tulajdonos akarata nélkül) szerzi meg — kártalanítás ellenében — olyan dolognak tulajdonát, amely már más valakijé. Ide tartozik: α) a *feldolgozás, átalakítás* [valaki más dolgát annyira átdolgozza, hogy egészen új jószág keletkezik belőle. Pl. a szobrász szobrot készít másnak márványából, a festő remekművet alkot valakinek rozsdás pléhlemezen, a költő verset ír az én levélpapíromra, stb. Ilyenkor a „munka“ az anyagnál nagyobb értéket teremtett és éppen ezért a szobrász, stb. *megfelelő kártalanítás ellenében* megszerzi az anyag tulajdonát], β) a *beépítés* (tévedésből beépítem házamba szomszédomnak tégláit; ő csak a téglák árát követelheti tőlem; azt azonban nem, hogy lebontsam házam és visszaadjam a beépített téglákat), γ) a *találás* [A talált dologra csak a következő módon szerezhetek tulajdonjogot: 8 nap alatt bejelentem a találást a hatóságnak, amely arról hirdetést tesz közzé. Ha az igazolt tulajdonos 1 éven belül nem jelentkezik, a hatóság visszaadja nekem a dolgot *használatra*. Ha a tulajdonos az elbirtoklási időn (32 év) belül nem jelentkezik, a tulajdonos én leszek] és δ) az *egyesítés* [Ha különböző személyek dolgai úgy keverednek össze, hogy azokat okszerűen szétválasztani nem lehet (pl. összekeverednek a tojások, két ember buzája, beolvad az egyik ember vasa a másiknak olvasztott aranyába), a megoldás attól függ, hogy egynemű avagy külön nemű dolgok keveredtek-e össze. Az egynemű keveréken a

Feldolgozás

Beépítés

Találás

Egyesítés

volt tulajdonosok arányosan (a keveredés előtti mennyiség szerint) osztozkodnak, a különmemű dolgok egyesülése esetében azonban az értékesebb dolog magához vonzza a kevésbé értékest és az utóbbi tulajdonosa csupán kárpótlásra tarthat számot.

A *származékos szerzést* lehetővé teszi az, hogy a tulajdonos jogosított tulajdonát elidegeníteni. Ehez *rendszerint* arra van szükség, hogy én a dolgot a *tulajdonostól* szerezzem és ő azt nekem tulajdonomba *adja át*. Csakis kivételes esetekben lehetek én ingó dolog tulajdonosa akkor is, ha azt nekem nem a tulajdonos (vagy annak képviselője) adta át. Így ha a bérlőtől, hasznélvezőtől, a tolvajtól vagy sikkasztótól *jóhiszeműen* (tehát abban a hitben, hogy ő a tulajdonos vagy a rendelkezésre jogosult) szerzek meg valamely ingó dolgot és az hosszú időn át (a magyar jog szerint 32 éven át, a Bsz. szerint 12, illetőleg 3 éven át) nálam van, a dolgot *elbirtokolom*. Az *elbirtokolást* az a megfontolás indokolja, hogy méltánytalan a *jóhiszemű szerzõtől* hosszú idő eltelte után visszavenni a dolgot, amidõn az beolvadt gazdálkodásának egységébe. A *rosszhiszemű szerző* (tehát az, aki tudta vagy súlyos gondatlanság miatt nem tudta, hogy a dolog elidegenítõje nem a tulajdonos és ezek a körülmények az elbirtoklás idejének eltelte előtt állottak be) sohasem lehet tulajdonosa a dolognak. Az elbirtoklásra kívül bizonyos esetekben meg lehet szerezni az ingó dolog tulajdonát *tisztán a jóhiszeműség alapján* is. Ha u. i. valaki *kereskedõtől, üzletében* avagy *nyilvános árverésen* vesz *jóhiszeműen* valamely ingó dolgot avagy *bemutatóra szóló* avagy *forgatható papírt* szerzek meg jóhiszeműen e papírok birtokosától, — nyomban tulajdonos lesz, akkor is, ha az elidegenítõ nem volt a tulajdonos vagy eladásra jogosított. Ezekben az esetekben a jog a *jóhiszemű forgalom* érdekét védi. Mert megbénulna a forgalom és

Származékos szerzés

Elbirtoklás

Jóhiszemű szerzés

az értékpapírok forgalmképessége, ha a vevő ki volna téve annak, hogy a kereskedőtől, a nyilvános árverésen vett avagy az értékpapír kézbentartójától szerzett ingókat tőle az igazi tulajdonos tulajdoni perrel (*rei vindicatio*) visszakövetelheti.

b) *Ingatlant* a mai viszonyok között csakis a szerződésnek *írásba foglalása* mellett és rendszerint a telekkönyvbe való bejegyzés segítségével lehet tulajdonul megszerezni.⁴⁾ A *telekkönyv* a község határában fekvő ingatlanoknak (telkeknek) és az azokra vonatkozó dologi jogoknak (tulajdon, jelzálog, szolgáalom, telki teher, stb.) feljegyzését tartalmazza. Három lapja van: az A) lap, amely a birtok leírását tartalmazza; a B) lap, amely a tulajdonos személyét és a tulajdonátruházást tünteti fel és a C) lap (teherlap), amelyre az ingatlant terhelő jogokat (jelzálog, telki teher, hasznélvezet, szolgáalom a szolgáló teleknél) kebelezik be. A telekkönyvet a bíróság (mint *telekkönyvi hatóság*) vezeti. A telekkönyv *nyilvános és közhitelességű* közokirat. Nyilvános, mert a hivatalos órák alatt bárki megtekintheti, másolatot vehet vagy kérhet róla. Közhitelességű, mert a bíróság csak teljes bizonyító erejű, eredeti okirat (két tanu előtt aláírt bekebelezési vagy törlési engedély) alapján rendeli el a jogok bekebelezését, minélfogva jóhiszemű egyénnel szemben a telekkönyvben feltüntetett állapotot a valóságnak megfelelőnek kell tartani (*vélelmezni*). Ha mégis előfordul a hibás bejegyzés (pl. a telekkönyvi hatóság tévedett vagy hamis okirattal

⁴⁾ Amíg ingó dolgot bárki szerezhethet, addig az ingatlan-szerzés tekintetében különböző *korlátok* érvényesülnek. Így korlátolt az egyházak és felekezetek ingatlan-szerzési képessége. A földbirtokrendező törvény (1920: XXXVI. t.-c.) a *jogi személy* (ide értve a ker. tságokat is) ingatlan-szerzéséhez az Országos Földbirtokrendező Bíróság (O. F. B.) hozzájárulását követeli meg.

Ingatlan
tulajdoná-
nak szerzése

Telekkönyv

megtévesztették), a tulajdonosnak ez ellen *törlési perrel* nyomban védekeznie kell, mert máskülönben a jóhiszemű jogszerző javára a hibás bejegyzés (a telekkönyvi állapot) lesz irányadó.

Telekkönyvön kívül az ingatlan tulajdonát csak két esetben lehet megszerezni. *Öröklés* esetében (az örökös az örökagyó halálának pillanatában tulajdonosa lesz az ingatlan hagyatékának) és *elbirtoklás* útján (aki az ingatlant 32 éven át, sajátul, békén birtokolja, kérheti a tulajdonjognak saját javára bekebelezését).

II. A tulajdonjog a dolog kizárólagos használatát biztosítja. A használat *tényleges állapotát* [azt az állapotot, melyben valaki (a birtokos) valamely dolgot (a maga nevében és részére) ténylegesen hatalmában tart, anélkül hogy kutatók, joga van-e hozzá vagy sem (*Szladits Károly*)] nevezzük *birtoknak*. A birtok külső állapot, amelyet a *tényleges hatalom* (a „kézbentartás”, detentio) jelez. Ingóknál, különösen pedig a használati tárgyaknál, a testi kapcsolat szembeszökő (a ruha rajtam, az óra a zsebemben van). De kifejezésre jut a „kézbentartás” ingatlannál is. A lakásomban bennlakom, a belsőséget elkerítem, a külsőséget művelem, stb. A birtok megszűnik (elvész), mihielyt a *tényleges hatalom* megszűnik (a villamoson felejttem aktatáskámat, elköltözöm lakásomból stb.). Amint ezekből is láthatjuk, a *birtokos nem mindig egyben a tulajdonos*; mert „birtokos” a bérlő, haszonélvező, használó, letéteményes; de birtokos a kocsis, aki bakkon ül; a szakácsné, aki a piacról hozza élelmiszereimet, a tolvaj, aki a lopott ruhában sétál, stb. stb. A birtok tehát *nem jogállapot*, hanem csupán *tényleges állapot*. A jog azonban e *tényleges állapot*tal szemben nem lehet közönyös. Kénytelen azt védelmébe venni, hacsak nem akarja a társadalomban a harcot, a perpatvart

Birtok és
birtok-
védelem

állandóvá tenni. Mert hova vezetne az, ha az Amerikából hazatérő „tulajdonos” a házában két év óta békén lakót — anélkül hogy megvizsgálná, miként került oda — egyszerűen kitenné az uccára; a tulajdonos megtámadhatná a korzón azt, aki két hónap óta eltűnt nadrágjában nyugodtan sétál (s aki a nadrágot egy ócskaruha *kereskedőtől* vette) stb. stb. Az önbíráskodásnak, a hatalmaskodásnak a jog csak úgy veheti elejét, ha a birtokot, mint tényleges állapotot, közérdekből annyiban *jogállapotnak* minősíti, hogy *a birtokost minden erőszakkal szemben* (még ha azt a tulajdonos is alkalmazza) *oltalomban részesíti*. Ha a tulajdonos a birtokossal szemben érvényesíteni akarja jogát, forduljon a bírósághoz; mutassa ki, hogy a birtokos jogtalanul tartja hatalmában az ő tulajdonát és akkor majd hozzája jut. De ne háborítsa a társadalmi békét önbíráskodással, erőszakoskodással. Ezért áll a *birtokvédelem* a birtokos oldalára, amely védelem természetesen a tulajdonost is oltalmazza, ha ő egyben a birtokos (amí a rendes eset).

A birtokvédelem a következőkre jogosítja a birtokost: Aki őt a dolog békés birtoklásában megháborítja (kituszkolja lakásából, kikapja kezéből a kalapját, bemászik éjjel lakásába és elviszi ezüstneműjét, stb), attól a dolgot egy éven belül *önhatalommal* is visszaveheti. Tehát a háborítóval szemben *erőszakot* alkalmazhat (jogos védelem). De jogában áll az is, hogy ugyancsak egy éven belül a járásbírótság előtt keresettel *sommás visszahelyezést* kérjen. Ebben a perben ő pernyertes lesz, ha csupán azt bizonyítja, hogy *a dolgot békésen birtokában tartotta és ebben őt az alperes megháborította*. Azzal a kérdéssel, hogy jogosan birtokolta-e a dolgot és hogy az alperest több jog illeti-e a dologra, — a bíróság nem foglalkozik. Ha a háborító a tulajdonos vagy olyan valaki, aki-

nek több joga van a dologra mint a birtokosnak, — a maga jogát külön per útján (*tulajdoni per, rendes birtok per*) köteles érvényesíteni, amely perben a jog bizonyításának van döntő ereje. Ha a dolog nem a tulajdonos, hanem pl. a bérlő, haszonbérlő, haszonélvező, stb. kezében van, a tulajdonost *főbirtokosnak*, a közvetlen birtokost pedig *jogbirtokosnak* nevezzük. Ilyenkor a birtokvédelem mindkettő javára érvényesül. A jogbirtokos védekezhetik (önhatalommal vagy sommás visszahelyezéssel) a földbirtokos ellen is; mindkettő pedig felléphet a birtokháborító ellen. Amikor valaki valamely dolog felett a tényleges hatalmat *más részére* akként *gyakorolja*, hogy köteles a másik rendelkezéseit mindenben követni (pl. a lovász ül a lovon, a segéd „kézben tartja” a főnök árucikkeit, a munkás munkaadójának szerszámjait, stb.), — akkor őt nem birtokosnak, hanem csupán *bírlalónak* (detentor) nevezzük. A bírlalót is megilleti a birtokvédelemmel adott az a jogosultság, hogy a háborító ellen erőszakot alkalmazhat (a segéd pl. utána futhat és elfoghatja azt, aki a boltból ellopja a főnök árúját); sommás visszahelyezési pert azonban ő nem indíthat.

Jogbirtokos

Bírlaló

III. A dolog állagának közvetlen használatára nemcsak a tulajdonjog, hanem az u. n. *szolgalmak* (servitutes) is jogot biztosítanak. Van 1. *telki szolgalom* és 2. *személyes szolgalom*.

Szolgalom

1. Az egyes birtokokat (telkeket) igen gyakran nem lehet egymástól teljesen elválasztani és ennek folytán gazdaságilag önállóan kihasználni. Igen sok birtokos csak úgy képes a maga földjét megművelni, ha a szomszédjának földjén megy keresztül. Az átjárás lehetősége reá nézve létérdek, míg annak eltűrése szomszédjára nézve csupán csekély kellemetlenség. A telkeknek összefüggése és gazdasági egymásrautaltsága alakította ki a *telki szolgalmat*, tehát azt a jogosultságot, hogy az egyik telek tulajdonosa

Telki szolgalom

a másik telek tulajdonosától valaminek *tűrését* avagy *nem-tevéését* követelhesse. A telki szolgálat független a jogosított és kötelezett tulajdonos személyétől, mert magukhoz a telkekhez kapcsolódik (innen elnevezése) és a telkek *mindenkori* tulajdonosait jogosítja illetőleg kötelezi. Ezért mondjuk, hogy a jogosított telek az *uralkodó telek*, a korlátozásnak alávetett telek pedig a *szolgáló telek*. A telki szolgálattal a szolgáló telekre mért korlátozás vagy abban áll, hogy a szolgáló telek tulajdonosa tűrni tartozik, hogy a *jogosított az ő telkén tegyen valamit* (átjárjon; marhát hajtson át; vizet vezessen; ekét fordítson; villamos áramot, telefondrótot vezessen át rajta, stb.), vagy abban áll, hogy a szolgáló telek tulajdonosa a saját telkén valamit *nem tehet* (nem zavarhatja szomszédja kilátását, nem építhet bizonyos helyen vagy magasságban, nem tarthat disznót, stb.). Az előbbit nevezzük *tevőleges (pozitív) szolgálomnak*, az utóbbit *nemleges (negatív) szolgálomnak*. Olyan szolgálmat, amelynek értelmében a szolgáló telek mindenkori tulajdonosa az uralkodó telek mindenkori tulajdonosa javára valamit tenni köteles (pl. bizonyos munkát elvégezni az uralkodó telken), a mai jog nem ismer. Ilyen szolgálmaton épült fel a *jobbágyság*.⁵⁾

2. A *személyes szolgálmatok* körébe tartoznak a *haszonélvezet* és a *használat joga*. A haszonélvezet valamely dolognak (ingóknak, ingatlanoknak, értékpapírnak) hasznát (gyümölcsét) biztosítja egy bizonyos ideig valakinek a javára, míg a dolog „állagát” a tulajdonosnak tartja fenn. Haszonélvezet illeti meg az

⁵⁾ A jobbágyság — annak ellenében, hogy el nem idegeníthető és még nem terhelhető földet kapott, — köteles volt földesurának *robotot* (bizonyos napon át dolgozni) és *tizedet* (terményeinek egy részét) szolgáltatni.

özvegyet férje vagyonában, az apát, az anyát a kiskorú gyermek vagyonában. De biztosítható ez a jog (rendszerint végrendelettel) bárki javára is (az öreg szolga, régi barát életfogytáig haszonélvezi az elhunyt egyik bérházát, 100 db. Pesti Hazai részvényt, stb.). A haszonélvezet lehet teljesen ingyenes avagy bizonyos kötelezettséggel megterhelt (így az apa a gyermek vagyonának haszonélvezése fejében köteles a gyermeket eltartani). A haszonélvezet azért személyes szolgálat, mert csak a haszonélvező javára (rendszerint haláláig, férjhezmeneteléig) szól és megszűnése után a dolog visszazár a tulajdonosra (örököse). A haszonélvezet jogát a haszonélvező, fennállásának tartamára, *átruházhatja*. A *használat jogával* állunk szemben, amidőn pl. odaadom szivességből barátomnak frakkomat az esküvőjére; megengedem, hogy ő egy pár napig nálam aludjon; kertemből szállítsa el a befőzéseikhez szükséges gyümölcsöt, stb. A használat joga főleg abban különbözik a haszonélvezettől, hogy *nem ruházható át*.

Használat

3. A régi hűbéri (feudális) személyes szolgalmak (a hűbéres személyes szolgálataiért birtokot kap használatra hűbérurától) manapság már megszűntek. Egyedül a *hitbizomány* maradt fenn. Lényegét tekintve olyan vagyonösszeség (rendszerint ingatlan), amelyet jogilag megköt az elidegenítés és megterhelés tülalma és amely *előre megállapított sorrendben* száll át a mindenkori *várományosra*. A sorrend mineműsége szerint van: *a) elsősülöttség* (primagenitura), *b) izörökség* (majoratus; az alapítóhoz legközelebb álló izhez tartozó legidősebb férfirokon a várományos) és *c) korörökség* (senioratus; a család legidősebb férfitagja a várományos). Nálunk a hitbizományt az 1687: IX, 1723: L. törvénycikkek és az 1862. X. 9. kir. leirat valamint az 1869. IV. 7. igazságügyminiszteri rendelet szabályozzák. A hitbizo-

Hitbizomány

mány tulajdonosa a mindenkori várományos (és nem a család), azzal a bontó feltétellel, hogy halála esetében a megállapított sorrend szerinti várományos lép helyébe.

Családi
birtok
Hadi telek
Vitézi telek

Legújabb jogunk (1920 : XXXVI. tc. és az 1820/917. M. E. és a 6650/1920 M. E. sz. rendeletek) a hitbizomány mellé újabb kötött tulajdonu birtokokat létesített és pedig: a *családi birtokot*, a *hadi telket* és a *vitézi telket*.

A *családi birtok* az állandó *családi tűzhelyet* (homstead) biztosítja a tulajdonos részére oly módon, hogy *elidegenítési és terhelési tilalom* áll fenn rája vonatkozólag; mentesül általában a végrehajtás alól és felette a tulajdonos végrendelet útján szabadon nem rendelkezhetik. De a törvényes öröklés is módosul itt, mert a birtok *osztatlan egészként* száll át a meghatározott családtagra (*törzsöröklés*). A családi birtokéhoz hasonló korlátozások érvényesülnek a hadirokkantnak, hadiözvegynék vagy hadiárvának juttatott *hadi telek* intézményén is (1820/1917. M. E. rendelet és 1920 : XXXVI. tc. 77. §-a). A *vitézi telket* a 6650/920. M. E. sz. rendelet létesítette és az 1920 : XXXVI. tc. 77. §-a törvényesen elismerte. Ez lényegileg a régi királyi adományos birtok modernizálása. Ilyen telket az állam védelmében kitűnt feddhetlen honfiak részére *adományoz* az államfő. A megadományozott bizonyos *közszolgálatok* teljesítésére esküvel kötelezi magát. A vitézi telket sem lehet elidegeníteni, megterhelni vagy bérbe adni. Ez a telek is mentesül a végrehajtás alól és átszállása másokra meghatározott sorrendben megy végbe, épp úgy mint a hitbizománynál.

Építési jog

4. Idegen telek használatára ad jogot az u. n. *építési jog* is, amely lehetővé teszi, hogy valaki meghatározott bér (taksa) ellenében másnak telkére házat építsen és azzal hosszú ideig (rendszerint 90 évig)

rendelkezések. Főleg a kötött birtokokat (városi, egyházi, hitbizományi telkeket) engedik át ilyen módon az építkezés céljára.

IV. Amint említettük, a tulajdonjognak tárgyai nemcsak a testi dolgok, hanem a *szellemi (immaterialis) javak* is lehetnek. Mert ha vannak önálló létre támadt szellemi javak, akkor teljes mértékben indokolt ezeknek jogi védelme is. A szellemi javak tulajdonjogát védi: 1. a *szertői jog*, 2. a *szabadalomjog* és 3. az *ipari mintajog*.

Szellemi
javak feletti
tulajdon

1. A szellemi alkotás (írói, zene- és színmű, képzőművészeti és iparművészeti alkotás, mozgófényképészeti mű, térképek, tervek, rajzok, ábrák, stb.) a szerző személyiségének önálló létre támadt része. Ha valamiről, úgy erről lehet első sorban elmondani, hogy az a *szertője*, az ő *tulajdona*. A jog, mint kényszernorma, sokkal nehezkesebb és tökéletlenebb annál, mintsem hogy a szellemi alkotás védelmét érdeme szerint tudná valóra váltani (ebbe a szubtilis materiába eddig a legtökéletesebben a személyiségi jog tudott behatolni). A *szertői jog* (1884 : XVI. és 1921 : LIV. tc.) éppen ezért a szellemi alkotásnak csupán *gazdasági oldalára* fordítja figyelmét és azt igyekszik biztosítani, hogy a szellemi alkotás gazdasági haszna (értékesítése, sokszorosítása, előadása, felolvasása) kizárólag a szerzőt illesse.

Szerzői jog

2. A 19. század gazdaságtechnikai fellendülése első sorban az *ipari feltalálóknak* érdeme. A gőzgép, szövőgép, gőzhajó, gőzmozdony, dinamógép, telefon, repülőgép, stb. stb. szédületes perspektívát nyitottak az emberi technikai haladás számára. Az ipari találmányoknak sokszor igen nagy a vagyoni értéke is. A *szabadalomjog* (1895 : XXXVII. és 1920 : XXXV. tc.) tehát azt biztosítja, hogy a találmány gazdasági értékesítésére a feltaláló szerezzen kizárólagos jogot; az ő beleegyezése nélkül abból más magának hasz-

Szabadalom
jog

not ne szerezhessen (szabadalombitorlás). Védelemre azonban csak az *eredeti* találmány tarthat számot. A jognak feladata tehát ezen a téren kiterjed annak intézményes biztosítására is, hogy jogvédelemben csupán az eredeti találmány részesüljön. Erre szolgál a *szabadalmi hivatal*, amely csakis a megfelelő találmányokat *lajstromozza*.

Ipari
mintajog

3. Az *ipari mintajog* (107.709/1907. ker min. rendelet; R. T. 1907. 2238. l.) azt biztosítja, hogy valamely eredeti mintát (szövet, csipke mintát, stb.) kizárólag csak az gyárthasson, aki azt kitalálta.

A szellemi
tulajdonjog
időbelileg
korlátolt

A szerzői jog, szabadalomjog és az ipari mintajog a testi javak feletti tulajdonjogtól főleg abban különböznek, hogy a szellemi javak gazdasági kihasználásának kizárólagos jogát csak *bizonyos ideig* biztosítják a szerző (feltaláló) és jogutódjai javára. A szerzői oltalom a szerző életére és halála után 50 évre, a találmány oltalma 15 évre és a minta oltalma csupán 3 évre szól! A szellemi tulajdonnak a testi javak feletti tulajdontól eltérő ez a kezelése első tekintetre igazságtalannak tűnik fel. Miért marad a könnyű szerrel szerzett házam örökidőkre az enyém és jogutódjaimé, és miért teheti kezét 15 év múlva mindenki az én nagy fáradsággal, esetleg egész vagyonom feláldozásával termelt ipari gondolatomra!? A helyes választ csak úgy tudjuk megadni, ha arra gondolunk, hogy a mai jog a tulajdont csakis azért ismeri el és védi, mert azt a köz érdekében levőnek találja. A köz érdekét tartja szem előtt, amidőn a tulajdont a szellemi javak világára is kiterjeszti; de ugyancsak a köz érdekében vet minden tulajdont korlátozások alá. Amennyire a köz érdeke az, hogy a gazdasági kihasználás kizárólagos jogának elismerésével serkentsük az író, a művészt, a technikust, stb. kulturtermékek szaporítására, épp annyira érdeke a köznek az is, hogy a szellemi alkotás minél hamarabb közkinccsé váljon és az egyetemes haladás eleven energiájává alakuljon át. Mi lenne akkor, ha Shakespeare, Arany János, Tolsztoj és Beethoven műveit a „kiadók” (akiknek esetleg a megszorult írók vagy jogutódjaik

olcsó pénzen eladták műveiket) és jogutódjaik kapzsisága a tömegekre nézve hozzáférhetetlenekké tenné; ha a gőzmozdony még mindig a Stephenson-család szabadalma volna és ugyanabban a tökéletlen formában döcögne, mint üzembhelyezésének első napján!? De miért védje a jog az idők végtelenségéig azt a szövetmintát, amely egy-két év elteltével teljesen kimegy a divatból!?

V. Az eddig ismertetett dologi jogosultságok **Értékjogok** *állagjogok* (szubsztanciális jogok) voltak, mert a dolgot individuális alakjában és használatával ragadták meg. Ezekkel a jogokkal az u. n. *értékjogok* állanak szemben, amelyek csupán a dolog haszonerejét vagy egyéb előnyét kötik le; a dologból csupán bizonyos értéket akarnak kivonni, ami ha megtörtént, maga a jog is megszűnik. Értékjogot biztosít pl. az alapítvány a kedvezményezettnek; a részvény, a szövetkezeti üzletrész a társasági tagnak. A dologi jog körében az értékjogok közül legnagyobb fontosságra 1. a *telki teher* és 2. a *zálogjog* emelkedtek.

1. A *telki teher* valamely személy részére az *ingatlanból teljesítendő* oly visszatérő szolgáltatás, amelynek a tárgya meghatározott pénzösszeg avagy a jogosult eltartására szolgáló terményeknek határozott összege. A szolgáltatásra az ingatlan *mindenkori* tulajdonosa van kötelezve. Ezért állunk *telki teherrel* szemben, mert itt a telek az „*értékhordozó*“. A magánéletben a telki teher rendszerint akkor keletkezik, ha az elaggott szülő még életében gyermekére iratja ingatlanát és kiköti azt, hogy ezzel szemben gyermeke őt életfogytáig eltartsa. A jogot a telekkönyv C lapján bekebelezik. Ennek lesz a következménye, hogy a szolgáltatásra nemcsak a megajándékozott gyermek, hanem az ingatlan mindenkori tulajdonosa mindaddig kötelezve lesz, amíg a jogosított életben van. A telki teher különleges faja keletkezik, ha az 1920 : XXXVI. tc. értelmében *járadék-*

Telki teher
(Járadék-
telek)

telket alakítanak. E törvény szerint u. i. a megszerzett telek vételárát akként is meg lehet állapítani, hogy a vevő (*járadéktelkes*) az eladó és jogutódai (*járadékelvező*) részére meghatározott évi járadékot fizet. E járadékok mint telki teher szerepelnek a telekkönyvben.

Zálogjog

2. A leginkább használt értékjog a *zálogjog*. Célja valamely követelés biztosítása. Eppen ezért önállóan sohasem áll fenn, hanem függvénye valamely érvényesen fennálló kötelezettségnek, amelynek sorát osztja (ha a kötelezettség megszűnik, megszűnik a zálog is; ha semmis vagy valamely okból hatályát veszti, vele együtt a zálogjog is elenyészik). Zálogjog keletkezik, ha pl. kölcsön veszek 10.000 K-t és „zálogba adom” hitelezőmnek az órámot. Én vagyok az *elzálogosító* (az adós), hitelezőm pedig a *zálogba-vevő* (záloghitelező), aki az órára *zálogjogot* szerzett. Ha a kölcsönt a lejáratkor nem fizetem vissza, a záloghitelező az órából szerezhethet magának kielégítést. A zálognak két fő faja van: a *kézi zálog* és a *jelzálog*. Az elsónél a zálog tárgya ingó, a másodíknál ingatlan. A kétféle zálog egymástól jogi szempontból is lényegesen különbözik, mert egészen másképp szerzem meg a zálogjogot az ingóra mint az ingatlanra és más a zálogból-kielégítés menete is.

Kézi zálog

a) *Ingó dolog elzálogosításának* módja: a zálogtárgy *átadása* a záloghitelezőnek. A hitelező pedig a zálogtárgyból akként elégíti ki magát, hogy a záloggal biztosított követelést érvényesítendő, *keresetet* indít a késedelmes adós ellen és a jogerős marasztaló ítélet alapján kielégítési végrehajtás elrendelését kéri a zálogtárgyra, amelyet *nyilvános árverésen* értékesítenek. A befolyó vételárból kielégítik a perés végrehajtás költségeit valamint a hitelező követelését, a többlet pedig visszajár az elzálogosító adós-nak. A kereskedelmi- és váltójog a *kézi zálogból-*

kielégítés módját sokkal egyszerűbbé teszi (l. Kt. 301—308. §§. és Vt. 106. §.). A legújabb időkben külföldön (Franciaországban és Svájcban) a jog lehetővé tette bizonyos ingó dolgoknak (vendéglők, kávéházak felszerelésének; a földbirtok ingó tartozékainak az u. n. fundus instructus-nak) akként való elzálogosítását is, hogy a zálog tárgyát nem adják át a hitelezőnek, hanem az az adósnál marad. Az elzálogosítás ilyen esetben úgy történik, hogy a kérdéses ingókat a bíróságnál vezetett lajstromba veszik fel és egyúttal ott jegyzik fel a hitelező zálogjogát. Ennek az eljárásnak nagy előnye, hogy az adós a zálogtárgyat tovább is használhatja, illetőleg hogy olyan ingókat is le lehet kötni zálogul, amelyeknek átadása gazdaságilag lehetetlen (hiszen az a vendéglős, aki a nagy értéket képviselő ágy- és asztalneműit hitelezőjének zálogba adja, mindjárt be is zárhatja üzletét). Az ingók elzálogosításának ezt a fajtát *ingó jelzálognak* avagy *lajstromzálognak* nevezik. Meghonosítása esetében gondoskodni kell a hitelező érdekében arról, nehogy az adós a nála maradó ingókat többszörösen is elzálogosítsa.

Lajstrom-
zálog
(Ingó-
jelzálog)

b) *Ingtalant* elzálogosítani (ingatlanra zálogjogot nyerni) csakis telekkönyvi bejegyzéssel lehet. Ami akként megy végbe, hogy a telekkönyvi hatóság az adós *bekebelezési engedélye* alapján a hitelező javára bizonyos összeg (tőke, járulékaí, esetleg per- és végrehajtási költségek) erejéig a *jelzálogot* az adós telekkönyvének C. lapján bekebelezi. Az ingatlan átadása ezzel feleslegessé válik.⁶⁾ Ezért nevezzük

Jelzálog

⁶⁾ A telekkönyv intézménye mellett az ingatlantulajdonos hitelszerzésének minden veszélyeztetése nélkül meg lehet tiltani a *hasznzálogot*, amely abban áll, hogy a hitelező mindaddig beül (és hasznát szedi) az ingatlanba, amíg az adós nem fizet. Ez a multban igen sok visszaélésre adott lehetőséget. A franciák a Ruhr-vidék megszállásával újból életre keltették ezt az intézményt. Bizonyíték amellet, hogy a nemzetközi jog még gyermekkorát éli.

az ingatlan felett szerzett zálogjogot *jelzálogjognak*. A jelzálogból különben a hitelező épp úgy elégíti ki követelését, mint a kézi zálogból. Keresetet indít; a marasztaló ítélet alapján végrehajtás elrendelését kéri és az árverésen eladott ingatlan *vételárából* kapja meg követelését.

Egyetem-
leges
jelzálog

A jelzálognak különböző fajai ismeretesek. Ha egy követelést több ingatlan elzálogosítása biztosít (felveszek 100 millió K-t és bekebelezést engedélyezek három bérházamra és két tanyámra), *egyetemleges jelzálog* keletkezik. Ami azt jelenti, hogy valamennyi elzálogosított ingatlant az *egész* követelés kielégítésére lehet felhasználni.⁷⁾ A mai időben, amidőn a fejlettebb fokon álló mezőgazdasági üzemekben a „vállalatszerűség” (kereskedelmi szellem) mindinkább tért hódít, — igen nagy jelentőségre emelkedett a *maximális* (biztosítéki-, óvadék) *jelzálog* intézménye. Tudjuk, hogy a mezőgazda egyrésztől *földhitelre* (a birtok megszerzése, befektetésekkel javítása céljából), másrésztől *üzleti hitelre* (az üzem zavartalan folytatása céljából) szorul. Amíg a földhitelt csak hosszabb időn át foganatosított törlesztéssel tudja visszaadni (a földből kivonni), addig az üzleti hitelre a folyó gazdasági év bevételeiben talál fedezetet. Az üzleti hitel előteremtésének igen kényelmes módja az, ha a mezőgazda javára valamely bank bizonyos maximális összeg erejéig folyószámlahitelt nyit. Ez lehetővé teszi, hogy a gazda az ő fizetéseit a bankra intézett

Maximálás
(biztosítéki)
jelzálog

⁷⁾ Amint egy követelést lehet több ingatlannal, épp úgy lehet több követelést egy ingatlannal biztosítani. Ebben az utóbbi esetben döntő fontosságú lesz a *rangsor*. Az árverési vételárból u. i. első sorban és teljes összegében (!), az a követelés nyer kielégítést, melyre vonatkozólag a jelzálogjogot korábban bekebelezték be. A rangsort a bekebelezési kérvény iktatószáma állapítja meg. A kisebb számú kérvény elébe kerül a nagyobb számúnak,

utalvánnyal (csekkel) teljesítse. A bank azonban csak akkor nyit hitelt, ha a birtokra jelzálogot szerez. Ilyenkor a jelzálog bekebelezését megnehezíti, hogy a biztosított követelés összege bizonytalan (a 100 milliós hitelnyitás mellett előfordulhat, hogy a gazda csak 5 millió K erejéig veszi a hitelt igénybe). Ezért kellett a *maximális jelzálogjogot* — szemben a határozott összegű követelést biztosító jelzálogjoggal — külön kiépíteni és pedig akként, hogy a telekkönyvi hatóság a jelzálogjogot a hitel maximális összege erejéig bekebelezi, viszont a kielégítés alkalmával (az árverést követő *sorrendi tárgyaláson*) a bank a vételárból csak azt az összeget követelheti, amely a folyószámla állása szerint az adóst terheli.

A zálogjog rendszerint szerződéssel *keletkezik* (az adós beleegyezik abba, hogy a hitelező a követelés biztosítása végett valamely ingóra vagy ingatlanra zálogjogot szerezzen). De keletkezhetik *birói intézkedés* folytán is. Minthogy u. i. a mai jog szerint az adós tartozásáért *vagyonával* felel, minden egyes követelés kielégítése — önkéntes teljesítés nem léteben — végbe-mehet akként, hogy a bíróság a jogerős ítélet alapján „végrehajtást rendel el az adós ingó és ingatlan vagyonára”. A lefoglalás vagy a végrehajtás telekkönyvi feljegyzése létesíti ilyenkor az u. n. *birói, végrehajtási zálogjogot*.⁸⁾ Végre keletkezhetik zálogjog a törvény intézkedése folytán is. Ilyen „*törvényes zálogjog*” illeti a házi urat bérkövetelésének biztosításaképp a lakó ingóin, a munkást bérkövetelése biztosításaképp a munkaadó nála levő ingóin, a bizományost a megbízó áruin, a járadékélvezőt az évi járadékok tekintetében a *járadéktelek* (l. V. 1. alatt) mindenkori tulajdonosával szemben, stb.

Szerződéses
birói és
törvényes
zálogjog

⁸⁾ Ez a szerződéses zálogjog esetében is jelentkezik, ha a hitelező kénytelen követelését perrel érvényesíteni.

5. §.

b) Kötelmi jog.

A kötelem
lényege

I. A kötelmi jog (röviden „kötelem”) két személy között fennálló az a viszony, amelynél fogva az egyik (az adós) kötelezve van arra, hogy a másiknak (a hitelezőnek) valamit szolgáltasson. A kötelemnek tehát három alkotó eleme van: az adós, a hitelező és a szolgáltatás. Összetartja őket a jog kényszerítő köteléke: a vinculum (vehiculum) iuris.¹⁾ Az adós „kötelezettséget”, „tartozást” vállal, a hitelező pedig „követelést” szerez. A kötelezettség és a követelés ugyanazt a „szolgáltatást” jelölik.

Kötelmi jog
és
dologi jog

A kötelmi jog a dologi jogból kiemelkedő későbbi fejlemény. Eleinte u. i. a tartozás vállalása dologi, uralmi viszonyt létesített az adós és a hitelező között. A nem-fizető adós *testével* (és a vallás parancsa mellett *lelkével*) felelt. A hitelező tehát értékjogot szerzett felette. Ma az adós csak „kötelezve van”. Ami azt jelenti, hogy a jog parancsol neki valamit, épp úgy mint az erkölcs. A jogparancsot azonban a kényszer lehetősége hatja át, amely a nemfizető adós *mindenkori vagyonát* ragadja meg. Ezért mondjuk, hogy az adós *vagyonával* (és nem *testével*) áll jót a kötelezettség teljesítéseért.²⁾ A kötelem *alaphatása*: a szolgáltatás *követelhetősége* és *kikényszeríthetősége*. Ez az utóbbi hatás — amint látni fogjuk — elgyöngül a *naturalis obligatio* és a *korlátolt felelősség* esetében. Szemben a dologi joggal (különö-

¹⁾ A „kötelék” nemcsak az adós, hanem a hitelező „megkötöttségét” is jelenti. Ha a hitelező elmulasztja jogának érvényesítésekor a jog szabta előfeltételek pontos megtartását, — elveszti követelését. Az adós „megkötöttsége” azonban kétségtelenül kellemetlenebb. Nagyon találóan jegyzi meg *Farkas Lajos*, hogy amíg a hitelező a köteléket a *kezében* tartja, addig az adósnak a kötelék a *kezén* van.

²⁾ A kötelem tehát nem az adós *akarátának* (*Savigni*) avagy *személyének* (*Brinz*) megkötöttségét jelenti.

sen pedig az állagjogokkal), a kötelem a hitelezőt nem arra jogosítja, hogy ő tegyen valamit, hanem annak követelésére ad neki jogot, hogy valamit más (az adós) tegyen. Ezt a követelést a hitelező önhatalmúlág nem érvényesítheti, hanem köteles a vonakodó adóssal szemben a bírósághoz fordulni (végrehajtás, csődnyitás, csődön kívüli kényszeregyesség). Amíg a dologi jog állandó, békés vonatkozást jelent az ember és valamely dolog között, addig a kötelem a megszűnés, elenyészés tendenciáját hordozza magában. Mihelyt u. i. célját éri (az adós teljesít), megszűnik, és amíg fennáll, addig a hitelezőnek nincsen semmi a kezében (a kötelem tartalma valamely jövőben teljesítendő szolgáltatás lévén).

A szolgáltatás állhat valaminek adásában (az adós köteles 1 w. búzát szállítani), tevésében (az adós köteles a hitelező üzletét vezetni) vagy nemtevésében (az adós nem nyithat üzletet abban a körületben, ahol a hitelező üzlete van). A szolgáltatás tárgya ennek folytán igen különböző lehet (pénz, természetbeni szolgáltatás, munka, stb.). Ahoz, hogy érvényes kötelem keletkezzék, szükséges hogy a szolgáltatás lehetséges legyen (ad impossibilia nulla obligatio), ne legyen erkölcstelen vagy jogszerűtlen.

A kötelem keletkezik: a) szerződésből [tehát kétoldalú jogügyletből; kötelmet fakaszt az egyoldalú jogügylet is (v. ö. 2. §. IV.)], b) különböző eseményekből (pl. szomszédom tévedésből beépíti házába tégláimat. A téglák beolvadnak az ő tulajdonába, de viszont ő köteles lesz engem ezért kártalanítani) és c) titkolt cselekményekből (pl. a gyilkos köteles a megölt feleségét és árváit eltartani).³⁾

³⁾ Szokásos a kötelem keletkezését ugyanis megjelölni, hogy a kötelem vagy jogügyletből vagy „az adós kötelező szándékára való tekintet nélkül valamely a törvény által meghatározott más tényállásból” (Szladits) keletkezik.

A kötelem
megszűnése

II. Amint láttuk a kötelem magában hordozza az enyészet csiráját. Azért van, hogy megszűnjön. [Nem célja, hanem csak eszköze a vagyoni forgalomnak (*Sohm*)]. Feszültséget okoz, amely — az elektromos áram kisüléséhez hasonlóan — feloldódik. A megszűnésnek legtermészetesebb és rendszerinti módja a *teljesítés*. Emellett megszünteti a kötelmet: a *beszámítás*, az *újítás* és az *elengedés* is. Az u. n. *elévülés* nem szünteti meg magát a követelést, hanem csak annak érvényesíthetőségét zárja ki.

Teljesítés

1. A *teljesítés* (*solutio*) a vállalt szolgáltatás *megállapodásszerű* végbevitelére (az adós lejáratkor kifizeti hitelezőjének a tartozást). *Mást*, mint amit ígért, az adós csak akkor szolgáltatathat, ha ehhez a hitelező hozzájárul. Ez a *felváltó szolgáltatás* (fizetés helyett adás, *datio in solutum*) esete. (Az adós pl., aki szerződés szerint egy pár ökröt köteles a hitelezőnek átadni, utóbbi beleegyezésével egy pár lovat ad át). Ha az adós csak a hitelező közreműködésével teljesíthet (pl. a váltót csakis akkor fizetheti ki, ha azt neki a hitelező fizetés végett bemutatja) és a hitelező elmulasztja az őt terhelő közreműködést (tehát *késedelembe esik*), az adós akként szabadulhat kötelezettsége alól, hogy a teljesítendő szolgáltatást (főleg pénzt) *birói letétbe* helyezi. Ha az adós elmulasztja a megállapodásszerű teljesítést, *késedelembe esik* [határozott lejárat nap kikötése esetében a késedelem a *lejárat napján*, egyébként pedig a *megintés* esetében (perrel fenyegető felszólítás vagy keresetindítás) áll be]. Az adós késedelmének következménye: *a)* az okozott kár megtérítésére irányuló kötelezettség és *b)* felelősség a szolgáltatandó dologban beálló minden kárért. Az adós késedelmére tehát megszünteti a kötelem *ügyleti létszakát* és a késedelem állapotát idézi elő, amely a kötelezettség tartalmát lényegesen megváltoztatja. Nem állanak be a késedelembe.

Hitelező
késedelmé

Adós
késedelmé

delem következményei, ha az adós a késedelmet menteni tudja vagy ha a szolgáltatás teljesítése az adós *hibáján kívül* lehetetlenné válik (*lehetetlenülés*; pl. a szolgáltatandó ló elpusztul. Ilyenkor maga a kötelem is megszűnik).

2. A hitelező kielégítheti követelését *beszámítás* útján is. Ha pl. ő is tartozik adósának 5000 K-val, egyszerűen értesíti adósát, hogy követelése az adós ellenkövetelésének megszűnésével kielégítést nyert. A teljesítés tehát ilyenkor nem önmagától áll be [két, kölcsönösen beszámítható követelés *fennállása* (coexistenciája) egymagában még nem idézi elő a megszűnést], hanem szükség van valamelyik fél *egyoldalú* nyilatkozatára (kölcsönös megállapodásra azonban nincsen szükség). A *beszámítás* egyik legfontosabb *fizetés-szurrogátum* és különösen a készpénzkimelés terén teljesít végtelenül fontos gazdasági funkciót, mert alapja a *folyószámlának* és a *clearingnek*. Beszámítás

3. *Újítással* (novatio) állunk szemben akkor, amidőn a felek (adós és hitelező) a kötelem helyébe *közös megállapodással* ugyanazon szolgáltatásra irányuló új kötelmet léptetnek. Pl. az adós ahelyett, hogy tartozását a hitelezőnek kifizetné, arra vállal kötelezettséget, hogy a hitelező fiát egy évig eltartja. Újítást jelent a felek között fennálló jogvitát megszüntető szerződés, az u. n. *egyesség* is. Újítás

4. Az *elengedés* végeredményben egyoldalú, ajánlékozási szerződés, amelynek alapján a hitelező lemond követeléséről. Elengedés

5. Az *elévülés* nem szünteti meg a hitelező követelését, hanem csak attól fosztja meg a „hanyag” hitelezőt, hogy követelését bírói úton (kényszerrel) érvényesítse. Ez azt jelenti, hogy ha az adós az elévült követelést önként kifizeti, ez rendes és nem *tartozatlan fizetés*. A bíró viszont nem ítéli meg a Elévülés

hitelezőnek az elévült követelést. Az ilyen bíróilag nem érvényesíthető, de különben érvényes követelést nevezzük „természetes kötelemnek” (*naturalis obligatio*-nak).

A követelés
biztosítása

III. A hitelező követelését mindenekelőtt a jog veszi védelmébe, amidőn a nem-teljesítő adós egész vagyonát lefoglalja, hogy a hitelezőt követelésének kielégítéséhez juttassa [az adós tehát elvileg *korlátlanul, egész vagyonával* felel tartozásáért; a *korlátolt felelősség*, amely a hitelezőt az adós vagyonának csak egy részére utalja, kivétel]. A hitelező azonban, a jog nyújtotta általános védelmet túlhaladva, maga is gondoskodhatik követelésének fokozottabb biztosításáról. Láttuk, hogy a *zálogjog* egyedüli célja a követelés biztosítása. De ugyancsak a követelés biztosítását szolgálja: több adós *egyetemleges felelőssége*, a *kezesség* és a *kötér*.

Egyetem-
legesség

1. *Egyetemlegességgel* állunk szemben, ha egy kötelezettségért több adós vállal felelősséget és pedig akként, hogy a *hitelező bármelyiktől követelheti az egész tartozás kifizetését*. Ha pl. A. B. C. mint egyetemleges adóstársak vesznek fel a kereskedelmi banktól 1 millió K-t, mindhárman mint *önálló adósok* foghatnak a bankkal szemben felelni. A bank tehát tetszése szerint követelheti az egész 1 millió K fizetését bármelyiktől; A-nak elengedheti a tartozást, anélkül hogy ezzel követelése B-vel és C-vel szemben megszűnne; ha B-vel szemben peresztes lett pl. azon az alapon, hogy B. cselekvőképtelen volt, az elutasító ítélet ereje nem terjed ki A-ra és C-re. Viszont, ha valamelyik adós teljesített, ezzel a hitelezővel szemben a többi adós is szabadul. Hogy az egész tartozást kifizető adós minő követeléssel léphet fel adóstársai ellen, az az adóstársak közötti jogviszonytól függ. (Ha ő használta fel az egész kölcsönt, semmit sem követelhet; ha egyformán használták fel, követelheti

mindegyiktől az $\frac{1}{3}$ -adot, stb.). Az egyetemleges felelősségnek a *részenkénti felelősség* az ellentéte, amidőn a hitelező mindegyik adóstól csakis a reájuk eső részösszeg megtérítését követelheti. Az egyetemlegességben rejlő nagyobb biztonság abban áll, hogy a hitelező akkor sem veszti el követelését (még részben sem), ha egy-két adósa fizetéseképtelen lesz.

2. *Kezesség* forog fenn, ha valaki azt igéri a hitelezőnek, hogy az adós nem-fizetése esetében a hitelezőt abba a gazdasági helyzetbe hozza, mintha az adós teljesített volna. A kezességre a forgalmi életben nagy szükség van. A kezes ismeri az adós (főadós) teljesítő képességeit, a hitelező azonban nem. Viszont a hitelező az általa ismert kezesben bízik. *A kezesség tehát a kezes hitelképességét biztosítja idegen személy javára.* A kezességnek két faja van: a) *egyszerű kezesség* [a kezes csak akkor felel, ha a főadós a követelést behajtani nem lehet. Az ő felelőssége tehát *feltételes* (szubszidiárius); ő a közvetlenül ellene forduló hitelezővel szemben a *sor-tartás kifogását* érvényesítheti] és b) *készfizető kezesség* (a hitelező követelését érvényesítheti közvetlenül a kezessel szemben is, anélkül hogy előbb a főadós ellen kellene fordulnia). A jog hathatós rendelkezésekkel veszi oltalmába a kezes: A kezesség érvényességéhez kifejezett elvállalást (legtöbb jogban okiratot) követel meg.⁴⁾ A fizető kezes a hitelező jogaiba lépteti (ő tehát követelheti a főadóstól az általa teljesített szolgáltatás megtérítését; erre *visszkeresete* van). A kezes a hitelezővel szemben mindazokat a *kifogásokat* felhozhatja, amelyek a főadóst illetik. Ha a hitelező a főadóssal szemben késedelembe esik és ezután a főadós fizetéseképtelen lesz, a kezes

Kezesség

⁴⁾ Az *írásbeli forma* óvatosságra int: „Allein ein Pergament beschrieben und beprägt, ist ein Gespenst, vor dem sich alle scheuen“ (Goethe).

megtagadhatja a fizetést. A kezes a főadóstól a követelés lejárta előtt is *előleget* (fedezetet, biztosítékot) követelhet, ha a főadós fizetőképessége bizonytalanná válik.

Kezesség és egyetemlegesség A kezesség és az egyetemleges adóstársi viszony között hasonlatosság keletkezik annak folytán, hogy a hitelező mindkét esetben több személytől követelheti követelésének kiegyenlítését. Különösen közel áll az egyetemlegességhez a készfizető kezesség, amelynek esetében a hitelező tetszése szerint szintén akár a főadós akár a kezes ellen fordulhat. Mégis nagy a különbség a két jogintézmény között. Amíg u. i. az egyetemlegesség *önálló adósokat* állít a hitelezővel szembe, addig a kezesség csak *járadéka, függvénye* a főkötelezettségnek. Aminek következménye, hogy ha a főkötelezettség megszűnik (azt a hitelező elengedi, a főadós sikeresen megtámadja), a kezesség is megszűnik; a kezes kötelezettségének tartalma szorosan simul a főkötelezett kötelezettségéhez (a kezes felel a főadós késedelméért is) és végre a kezes a hitelezővel szemben felhozhatja a főadóst megillető kifogásokat is (beszámíthatja a főadós ellenkövetelését, stb.). Mindezek az egyetemlegesség esetében nem állanak, minthogy itt egymástól független, önálló kötelezettségek forognak fenn.

Kötbér

3. A *kötbér* (szerződési bírság) a felek által előre megállapított vagyoni hátrány arra az esetre, ha az adós a szerződést nem vagy nem kellően teljesíti. Minthogy a *vétkes szerződésszegés* külön kikötés nélkül is megállapítja a vétkes fél kártérítő felelősségét, a kötbér kikötése csak azt jelenti, hogy a felek a különben bizonytalan kártérítés minimumát előre fixirozzák. [„A kötbér voltaképp előre meghatározott kártérítési általány” (*Szladits*).] Előnye, hogy a kár bizonyítása (sőt beállta) nélkül is jár, és a hitelező a kötbér összegét meghaladó kárát is követelheti. A túl magas kötbért a bíróság mérsékelheti. A kereskedelmi ügylettel kapcsolatban kikötöttet azonban nem (Kt. 273. §.).

IV. Amint láttuk, a kötelelem a hitelezőt kevésbé köti mint az adóst. A hitelező a „köteléket” csupán a kezében tartja és így azt bármikor „elengedheti”. De megteheti azt is, hogy követelését másnak engedi át avagy az adós helyett más adóst fogad el. Az első esetben *engedményről* (átengedés, *cessio*), a másodikban *tartozás-átvállalásról* beszélünk.

Hitelező- és
adós-
váltás

1. A kötelelem a hitelezőt követeléshez juttatja, amely vagyonának részévé válik. Szemben a vagyon egyéb részeivel (pl. az ingó és ingatlan dolgokkal) a követelésnek meg van az a hátránya, hogy nem nyomban, hanem csak a jövőben (a lejáratkor) realizálható, holott kétségtelen, hogy a *fizetőképes* adós ellen fennálló követelés épp annyira értékes valami, mint a ház, az arany, stb. A primitív jogszemlélet a hitelező jogát „személyes” jognak vette, amelyet csupán ő gyakorolhat. Ez a felfogás mereven útját állta a követelés lejárat előtti értékesítésének, a követelés „mobilizálásának”. Fejlettebb gazdasági viszonyok között azonban meg kellett engedni a *követelés átruházását*, sőt módját kellett ejteni annak is, hogy a hitelező ugyanazzal a könnyedséggel értékesíthesse követelését, mint bármely ingó dolgát. Az első lépést az *engedmény*, a másodikat pedig a *bemutatóra szóló és forgatható értékpapír* elismerése jelentette. Az engedmény a hitelező jogutódjává az *engedményest* teszi. Mihelyt az adós az engedményről *értesül*, ő csakis az engedményesnek teljesíthet [az értesítés elmulasztása esetében az adós akkor is szabadul, ha a hitelezőnek (*engedményezőnek*) fizet]. Az engedményező — hacsak a követelést nem ingyen ruházta át — *szavatol* az engedményesnek a követelés *valódiságáért* és *behajthatóságáért*. Minthogy az engedményező a *saját jogát* ruházta át az engedményesre, — az adós azokat a kifogásokat, amelyeket az engedményező ellen felhozhatott volna, az engedményes-

Engedmény
(cessio)

sel szemben is érvényesítheti (ha pl. a hitelező halasztást adott, elengedte a követelést, szintén tartozik az adósnak, nem teljesítette ellenkötelezettségét, stb., — mindezekre a tényekre az adós az engedményessel szemben is hivatkozhatik). A követelés mobilizálásának ezt a nagy akadályát (*a követelésnek a hitelező személyéhez kötöttségét*) háritja el az útból az értékpapír (l. V. 9. alatt).

Tartozás-
átvállalás

2. A *tartozás-átvállalás* két szerződést tesz szükségessé. Egyrészt az adós egyezik meg valakivel abban, hogy a tartozást utóbbi fogja kiegyenlíteni; másrészt a hitelező egyezik bele abba, hogy neki az új adós (az *átvállaló*) fog fizetni. A következmény az lesz, hogy a régi adós szabadul. Gyakran azonban azzal jár a tartozás-átvállalás, hogy a hitelező egy adós helyett kettőt kap (ez az eset az *üzletátruházásnál*; l. 6. §. III. 3. b) alatt).

A szerződés
fajai

V. Amint láttuk, a legtöbb kötelmi kapcsolat *jogügyletből*, emberi akaratból keletkezik. A jogügyletek közül pedig a *szerződés* (kéloldalú jogügylet) az általános kötelemfakasztó alap.⁵⁾ A szerződések között is a „do ut des” józan elvén álló *kétoldalú* (visszterhes) *szerződés* játsza a forgalmi életben a vezető szerepet. Minthogy a szerződőfelek vagyoni viszonyaikat szerződéssel szabadon rendezhetik, az életben — a szerződés általános érvényességi kellékeinek (l. 2. §. VI. alatt) korlátain belül — a lehető legkülönbözőbb szerződések és szerződéses viszonyok alakulhatnak ki. Ez a körülmény létesíti — szemben a do-

⁵⁾ Az *egyoldalú jogügylet* alárendelt jelentőségű és különben is nagyon problematikus jogintézmény. Igen komoly nézet egyszerűen kétségbe vonja az egyoldalú jogügylet létezését; nem ismervén el senkinek azt a hatalmát, hogy egyoldalú akaratkijelentéssel valakit akár hitelezőül is jogviszonyba léptessen (*Menyhárh G. „Kereskedelmi Jog” 1923. évi. 5. sz.*).

logi jog merevségével — a kötelmi jog birodalmának mozgó határait. Mégis a szerződések potenciáliter határtalan tengerében kialakultak bizonyos szigetek, *határozott szerződés-típusok* („nevesített szerződések”), amelyeket a jogrend — a kötelmi jog általános szabályain túlmenve — különleges szabályozásban is részesített. Az alábbiakban ezek felett a „nevesített” szerződések felett tartunk rövid szemlét.

1. *Csere*. A gazdálkodó ember ősidőktől fogva rászorult embertársainak olyan javaira, amelyeket nem tudott önmaga előállítani. Eleinte ezeket a javakat erőszakkal (rablás, háború) szerezte meg. A kultúra és békés együttműködés útján az első lépést az jelentette, amidőn az erőszakos elvétel helyébe a csere lépett. Az egyik ember fölöslegét adta a másiknak *cserébe* azért a jószágért, amelyre neki volt szüksége. A csere tette lehetségessé a foglalkozási ágak szerinti *munkamegosztást* és vetette meg ezzel a gazdasági fejlődés alapját. A cseréből alakult ki a vele lényegileg azonos *adás-vétel*, amely a cserétől csupán abban a hatásában különbözik, hogy a közvetlen csereaktust (*búzá*t adok szerszámért) a *pénz* beiktatásával két különálló aktusra bontja fel (a vétel képlete: *Búza — Pénz; Pénz — Szerszám*). A jog éppen ezért mindkét ügyletet egyforma szabályozásban részesíti. A vétel szabályai a cserére is állanak.

Csere

2. *Adás-vétel*. A vétellé finomodott csere a forgalom legfontosabb és legrégebbi ügyletfaja. Alapgon dolata és mechanikája valamennyi visszterhes (kétoldalú) szerződésben kiütkezik (hiszen mondhatom, hogy „eladom” munkámat a munkabérért; „eladom” földem használatát a haszonbérért, stb.). Innen van, hogy a jogügyletek és a kötelmi jog általános szabályai elsősorban a vételügylet folyamatát tartják szem előtt.

Adás-vétel

A vételügylet létrejön, mihamarabb a felek (az *eladó* és a *vevő*) megegyeztek a vétel tárgyában (az „áruban”, amely lehet ingó, ingatlan, jogosítvány, követelés, vásárlóköör, szellemi alkotás, stb.) és a *vételárban* (az árú pénzbeli ellenértékében). Az eladó *főkötelezettsége*: az árunak a vevő tulajdonába átadása; a vevőjé pedig a *vételár kifizetése* és az árú *átvétele*.

Ha az eladó nem teljesíti főkötelezettségét, *átadási kése-
delembe* esik. Ilyenkor a vevő követelheti tőle: *a) az utólagos teljesítést* és a mulasztással okozott kárának megtérítését; *b) a nem-teljesítés miatt kártérítést* [a kár rendszerint abban áll, hogy a vevő *fedezeti vételt* köt (tehát másnál szerzi be a nem-szállított árút) és a kikötött vételárnál többet fizet]; vagy *c) egyszerűen elállhat* az ügylettől (azt „stornirozza”; tehát az ügylet felbomlik és mindkét fél az előbbeni állapot vissza-helyezésére köteles). Ha a *vevő esik a vételár kifizetésével kése-
delembe* és az eladó az árút még nem küldötte neki el, az eladó követelheti a vevőtől *a) az árú átvetelét* és a vételár kifizetését, *b) a nem-teljesítés miatt kártérítést* [a kár itt abban áll, hogy az eladó *kényszereladást* foganatosít (tehát másnak adja el az árút) és a kikötött vételárnál kevesebbet kap az árúért] vagy *c) elállhat* az ügylettől. Ha az eladó az árút a késedelemes vevőnek már átadta, egyebet rendszerint nem tehet, mint hogy perli a hátralékos vételárat a késedelemmel okozott kárral egyetemben. Ha a *vevő nem veszi át az árút* (tehát *átvételi kése-
delembe* esik), az eladó *a) az árút a vevő költségére és veszélyére letétbe helyezheti*, *b) az árút eladhatja* és *c) követelheti a késedelemmel okozott kárának megtérítését*.

A vételügyletnél igen fontos két problémakör *a) a kárveszély viselésének* és *b) a szavatosságnak a kérdése*.

a) A vétel konszenzuális szerződés, mert a joghatás beáll, mihamarabb a felek a főkérdésekben megegyeztek. Az árú átadására tehát a kötelező hatás bekövetkezéséhez nincs szükség. Megveszem szeptem-

október 12-én barátomtól hűvösvölgyi villáját; tehát megállapodom vele a vételárban, de egyben abban is, hogy a villát nekem október elsején fogja birtokomba átadni. A villa szeptember 28-án leég. Ki viseli ezt a károsodást, az eladó avagy a vevő? Ez a kárveszély viselésének a kérdése, mely minden olyan vételügyletnél felütheti fejét, amelynél az eladó az árut nem nyomban a szerződéskötéskor adja át a vevőnek. A rómaiak konzekvens választ adtak: Minthogy a vételügyletnél a felek *megegyezése* egyben véglegesíti az általuk célzott állapotot, a vevő a megegyezés pillanatában tulajdonosa lesz az árunak. Már pedig a bal esetet, a károsodást a tulajdonos viseli. Ezért állították fel azt a szabályt, hogy: „*periculum rei venditae statim ad emptorem pertinet*” (az eladott dolog kárveszélyét *tüstént* a vevő viseli). A mai jog másként oldja meg a kérdést: A kárveszélyt az *átadásig* az eladó, az *átadás után* a vevő viseli. Ha azonban a *vevő átvételi késedelembe* esik, attól az időponttól kezdve, amikor neki az árut át kellett volna venni, a kárveszélyt ő viseli.

b) Az eladó *szavatol* azért, hogy az eladott áru- Szavatosság
nak az átadáskor megvannak azok a jogi és fizikai tulajdonságai, amelyeket a vevő természetszerűeknek vehetett vagy amelyeket az eladó külön beígért. Szavatol pedig az eladó a) a *jogért* (jogszatavosság) és az *árú* b) *kellékeiért* (kellékszavatosság). a) A jogszatavosság értelme az, hogy amennyiben a vevőtől az árut valamely dologi jogosult (a tulajdonos, a záloghitelező, a hasznélvező stb.) elvonja, az eladó köteles az emiatt beálló kárt megtéríteni. Ez különben folyik az eladónak abból a főkötelezettségéből is, hogy ő az árut kötelese a vevő korlátlan *tulajdonába* átadni.⁶⁾ b) A

⁶⁾ És így, ha az árut a tulajdonos a vevőtől elperli, ő „nem-telejesítés” címén támadhatja meg az eladót. Eppen ezért sokan a jogszatavosság kategóriáját mellőzendőnek tartják.

kellékszavatosság azt jelenti, hogy az eladó szavatol az áru törvényes vagy *kikötött* kellékeinek meglétéért. A *törvényes kelléke* hiányzik az árunak, ha átadáskor olyan *minőségbeli* hiányai vannak, amelyek értékét vagy rendeltetésének megfelelő használhatóságát elenyészteszik vagy *számbavehetően* csökkentik (a télikabátot nem lehet felvenni; a versenyparipa sántit stb.) Hiányoznak a *kikötött kellékek*, ha az árunak átadásakor nincsenek meg azok a tulajdonságai, amelyeket az eladó *kifejezetten* megígért [a ruha nem valódi angol posztó; nem a legújabb divat szerint készült; a tehén nem 15, hanem csak 3 liter tejet ad, stb. A vételkedv fokozását célozó és a vevőt kapacitálni igyekvő szuperlativuszokért („ebben a ruhában hódítani fog”; „elszakíthatatlan”, stb.) az eladó nem szavatol]. Nem szavatol az eladó az olyan hiányért, amelyet a vevő az ügyletkötéskor ismert. A kellékszavatosság alapján a vevőt a következő jogok illetik: 1. követelheti a *vételár leszállítását* (amennyiben a hiányos árut megtartani akarja), 2. *elállhat* az ügylettől és 3. *kártérítést* követelhet.

Állat-
szavatosság

Állatok adásvételénél igen fontos annak a kérdésnek határozott szabályozása, hogy amennyiben az eladott ló, tehén stb. az *átadás után* (az átadás *előtti* megbetegedésre a kárveszély-viselés szabályai állanak) megbetegszik, az ebből származó károsodást a vevő avagy az eladó viseli-e? A vevő t. i. alként okoskodhatik, hogy a betegség már benne volt az állatban az átadáskor is és csak később tört ki; tehát nem méltányos, hogy ő viselje a kárt. A bizonyítás viszont ilyen esetekben igen nehéz (mit csináljon a bíró, ha a szakértők — ami igen gyakran előfordul — ellentétes véleményeket adnak?) A jog éppen ezért nem engedheti elhatalmasodni az ebből eredő bizonytalanságot, mert ez az állatkereskedelem megbénulására vezetne. Tehát *vélelemhez* fordul, épp úgy mint a

gyermek törvényességének megállapításánál és számos egyéb esetben. Azt mondja pl., hogy ha a ló az átadástól számított 15 nap eltelte után lett kehes, a károsodást a vevő, ha pedig ugyanezen idő eltelte előtt lett kehes, az eladó viseli. Az állat-betegségekre nézve felállított különleges jogszabályokat *állatszavatosság* névvel jelöljük (l. az 1923 : X. tc.-et).

Az adás-vétel a *kereskedelemnek* legfontosabb ügylete. Hiszen a tulajdonképpeni kereskedelmi foglalkozás (a javak forgalmának lebonyolítása) áruk vételében és eladásában nyilvánul meg elsősorban. A kereskedelem a *nagybani* vételek és eladások megkönnyítése érdekében már ősidők óta különös szervezeteket és lebonyolítási technikát fejlesztett ki. A *búcsuk* és *vásárok* helyét a mai időben a *tőzsdék* foglalták el, amelyek az előbbiektől főleg abban különböznek, hogy *helyben nem levő, fajlagos* (helyettesíthető) áruk adás-vételét bonyolítják le. A kereskedelem és különösen a tőzsdék bevonták a maguk különleges légkörükkel a vételügyletet is, anélkül azonban, hogy a *magánjogi* vétel alapvető szabályait lényegükből kiforgatták volna. A kereskedelem szükségleteinek átértése vezette a törvényhozást is, amidőn a *kereskedelmi vételre* és a *tőzsdeügyletekre* különleges szabályok felállítását tartotta szükségesnek. A kereskedelmi vétel szabályait főleg az különbözteti meg a magánjogi vétel szabályaitól, hogy sokkal erősebben védik az eladó érdekeit (különösen pedig nagy pedantériát követelnek meg a vevőtől, ha szavatossági jogait akarja gyakorolni). A Kt. szabályozása mellett nemcsak a kereskedőknek, hanem bárkinek adás-vétele is a kereskedelmi jog szigorúbb szabályai alá eshetik, mert kereskedelmi vétel: áruk vétele *továbbadás szándékával*, áruk eladása *vétel szándékával* (eladok májusban októberre 10 w. búzát azzal a szándékkal, hogy majd szeptemberben fogom magamat „lefedezni”) és *értékpapírok vétele*, akár kereskedő akár nem-kereskedő legyen a vevő vagy eladó. De a kereskedelmi jog szigorúbb szabályai nyerne alkalmazást minden olyan vételügyletre is, amelynél vevőként vagy

Kereske-
delmi vétel

eladóként *kereskedő* szerepel. Ilyenformán a ker. vétel szabályai igen széles térre terjeszkednek ki, mert az emberek legtöbbször kereskedőtől vásárolnak és kereskedőknek adnak el.

Tőzsde
ügyletek

A *tőzsdeügyletekről* csak a következő általánosságokat jegyezzük meg: A tőzsde *belső* ügyleteiben csak a tőzsdetagok vesznek részt. De a bizományosok és alkuszok révén bárki is részt vehet a tőzsde forgalmában (megbízom bankomat, hogy *saját nevében* vegyen vagy adjon az *én számlámra* értékpapírt; a gabonabizományos, hogy adjon vagy vegyen a számlámra búzát). A tőzsdeügyletek túlnyomórésztben *kereskedelmi* vétel-ügyletek, amelyeket a *tőzsdei szokások* valamint az a körülmény specifikálnak, hogy az *értéktőzsdén* (ahol valuták, devizák és értékpapírok adás-vétele folyik) avagy az *árútőzsdén* (ahol gabonát, rizst, rezet, stb. adnak és vesznek) köttetnek-e. A tőzsdeügyleteket a legkifinomodottabb *spekuláció*⁷⁾ inspirálja, amely lehet *helyi* (ezzel dolgozik az „arbitrage”, amely a különböző tőzsdék árfolyam-differenciáit használja ki) vagy *időbeli*. Az időbeli spekulációnak három faja van: 1. Nagy tömegben vásárlom reményteljes jövőjű, fiatal vállalat részvényeit és „ráülök” a papírokra, hogy idő múltán nagy nyereséggel adjak túl rajtuk (olyan mint a telekspekuláció). 2. Vásárlók „baisse”-ben abból a célból, hogy „hausse” esetében drágábban adjam el a papírokat. Mind a két esetben *készfizető (prompt) ügyletet* kötök; tehát rögtön kifizetem és átveszem a papírt. Szükség van tehát pénzre is és papírra is. 3. *Határidős ügyletet* kötök. *Veszek* január 1-én a 5000 K-ért Climax részvényt akként, hogy az eladó azt nekem február 1-én *szállítja* és a vételárat én akkor fizetem; mert arra számítok, hogy február 1-én a részvény 6000 K-án áll, azt én *eladom* és nyerek darabonként 1000

⁷⁾ Ez nem „játék”. „Az igaz, hogy a „spekuláns” (nincs jó magyar szó rája) játékszerű nyereségre törekszik, amelynek érdekében bizonyos kockázatba is belemegegy. De ő komolyan, megfontolt módon jár el és nem teszi ki vagyónát a vak véletlennek” (*Buchère*).

K-t. Én vagyok a *haussier*, mert az árfolyam emelkedésére spekulálok. Az eladóm a *baissier*, mert ő arra számít, hogy a papír febr. 1-én 4500 K lesz; ő azt *megvásárolja* a vevőtől kapott pénzen és nyer darabonként 500 K-t. Ehez az ügyletkez se pénzre, sem pedig papírra nincsen szüksége. A vevő arra számít, hogy a *vételárat* attól a *harmadiktól* kapja meg, akinek a részvényt a határidő végén nyereséggel eladja; az eladó meg arra, hogy a *részvényt* attól a *harmadiktól* szerzi meg, akitől azt a határidő végén olcsóbb áron megveszi. Az effektív teljesítést tehát mindkét fél egy harmadik személyre hárítja; őket csak az ügyletkötés és a szállítás napján jelentkező árfolyamok közötti „különbözöt” érdekli. A határidős ügylet típusos tőzsdeügylet; ez torzul legkönnyebben el *játékká*, amelytől a bíróság a jogvédelmet megtagadhatja. A határidős ügylet létesíti a tőzsde egyik legérdekesebb ügyletét a *halasztó ügyletet* (report), amely lehetővé teszi, hogy a felek spekulációjukat a lejárat után újabb határidőre prolongálják.

3. *Szolgálati szerződés. Vállalkozási szerződés.* *Szolgálati és vállalkozási szerződés*
Bérlet és haszonbérlet. A *szolgálati szerződéssel* valaki (a *munkavállaló*) arra vállalkozik, hogy *munkabér* ellenében átengedi másnak (a *munkaadónak*) munkaerejét (ilyen szerződési viszonyban áll: a „munkás”, a cseléd, a kereskedősegéd, a gazdatiszt, a magántisztviselő, stb.). *Vállalkozási szerződéssel* állunk szemben, amidőn valaki (a *vállalkozó*) ellenérték fejében valamely *munka-eredmény* előállítására vállalkozik (az asztalos bútort, a szabó ruhát, az építész házat *készít*). A *bérlet és haszonbérlet* valamely dolog használatát (házat, zongorát bérlek) vagy haszonélvezetét (földbirtokot bérlek) biztosítja ellenérték (*bér, haszonbér*) fejében a bérlő vagy haszonbérlő javára. Ezeknél az ügyleteknél közös, hogy mindegyik a *használat* jogát biztosítja. A két első a *munka*, a másik kettő pedig valamely *dolog* használatát. A mai jog természetesen a szabad ember munkájának „bérlését” egészen más szempontok szerint

kezeli, mint a dolog bérlését.⁸⁾ A szolgálati szerződés és a bérllet (haszonbérllet) főleg abban különbözik a vételügylettől, hogy itt valamely *jövőbeli fejleményről* és nem meglevő jószágról van szó és ehez igazodik az ellenérték is; a szerződés alapján itt *huzamosabb ideig tartó jogviszony* keletkezik (a vételnél a „lebonyolítás” után a felek egyszerűen szétmennek), amelyet, ha határozott időre is szól, bizonyos okok miatt *fel lehet bontani*. Nagy szerepet játszik különösen a szolgálati szerződésnél a *szociális szempont* is.⁹⁾ A mai jog tisztán látja, hogy a munkavállaló és a munkaadó közötti állandó jogviszonyt nem lehet tisztán a felek gazdasági hatalma szerint kialakuló *szerződésre* bízni. A társadalom nagy része u. i. kizárólag munkájával teremti meg existenciáját. Ha ezt a munkát egyszerű áruvá süllyedni engedjük, amelynek árát a kereslet-kinálat és a felek gazdasági ereje szabja meg, igen könnyen előfordulhat (és hogy gyakrabban előfordult, bizonyosság reá a 19. század gazdaságtörténelme), hogy a gazdaságilag erősebb munkaadó igazságtalanul kihasználja a vele jogilag ugyan egyenrangú, de nálánál *gazdaságilag gyöngébb* munkavállalót, ami általános elégtelenséget (a jól ismert osztályharcot) von maga után és így a társadalmi béke állandó veszélyeztetője. A mai jog éppen ezért nem engedi a szolgálati szerződésnél a szerződési szabadság teljes érvényesülését, hanem kényszerítő (kógens) szabályokkal avatkozik be ebbe a jogviszonyba; védelembe véve a munkavállaló *egészségét*

⁸⁾ A római jogban ezek a szerződések egybefolytak, mint-hogy a rabszolga és munkája is „dolog” számba ment. Ezért *locatio conductio* nevet kapott mindegyik szerződés, *rei, operarum* és *operis* megkülönböztetéssel.

⁹⁾ A háborús viszonyok erős beavatkozást tettek különben szükségessé a bérllet és haszonbérlletnél is (lakáskérdés; kis bérlők védelme).

(munkaidő, pihenő, szabadság) és *erkölcsét*, valamint gondoskodva a *beteg és elaggott* munkavállaló existenciájáról, stb.

A *vállalkozási szerződés* abban az esetben, ha az anyagot is a vállalkozó adja, igen közel áll a vételügylet-hez. Szociális védelemre itt nincs szükség; mert a vállalkozó a maga érdekeit teljes mértékben megvédeni képes, *egyenrangú szerződőfélként* áll a megrendelővel szemben. Őt a munkavállalótól („munkástól”) főleg az különbözteti meg, hogy viseli munkájának *kockázatát* [a jog igen helyesen cselekszik, ha itt szem előtt tartja a „vállalkozónak” a közgazdaságtan által megállapított ismérveit].

A vállalkozási szerződésnek különleges válfajaiként alakultak ki a kereskedelmi forgalomban a *fuvarozás* és a *hitel-értésítés*. A fuvarozó ellenérték (*fuvardíj*) fejében arra vállalkozik, hogy valamely dolgot vagy személyt más helyre szállít. Árú fuvarozása esetében a fuvarozó a *feladóval* és a *cimzettel* kerül jogviszonyba és az árút *fuvarlevél* kíséretében viszi el rendeltetési helyére. Igen nagy jelentőségre emelkedett a *vasuti, tengeri és légi fuvarozás*, amelyek a kereskedelem leghatalmasabb támaszai.¹⁰⁾ A fuvarozási szerződés speciális válfajai a *posta, táviró és távbeszélő* ügyletei is. A *hitelértésítés* célja, hogy megbízható felvilágosítást (információt) adjon valakinek hitelképességéről. A hivatásos *értésítő* (értésítő iroda, Auskunfts-bureau, agances de renseignements, agancy) díjazás fejében vállalkozik arra a *munkaeredményre*, hogy a *kérdezett* vagyoni viszonyairól az *értésítettnek* megbízható információt adjon.

4. *Kölcsön* forog fenn, ha a hitelező az adósnak *helyettesíthető dolgot* (rendszerint pénzt) azzal a kikötéssel enged át *tulajdonul*, hogy az adós (a *kölcsön*

¹⁰⁾ 1870-ben az egész világ vasut-hálózata 200.000 km. volt; 1910-ben már meghaladja az 1 millió km.-t; 1905/6-ban a ker. hajók tonnatartalma 36 milliót tesz ki (holott 1875-ben csak 18.7 millió tonna volt).

vevő) bizonyos idő múlva *ugyanolyan minőségű és mennyiségű dolgot* köteles visszaadni.¹¹⁾ Itt tehát a szolgáltatás és ellenszolgáltatás *tárgya* azonos. A főkritériumot a „hitel” bekapcsolódása adja: a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közé bizonyos időköz ékelődik. És ebben áll a kölcsön gazdasági előnye. Az adós u. i. megszerzi annak a tőkének már a *jelenben* is a használatát, amelyhez ő csak a jövőben fog jutni (hiszen ebből a jövőbeni tőkéből fizeti vissza a kölcsönt). E használat díja a *kamat*: a tőkével egyenmű, időszakos fizetés. A *kamatláb* a tőke egy évi használatért adandó százalék. Van *szereződéses* kamat, amelyet a felek kötnek ki és *törvényes kamat*, amelyet a törvény állapít meg bizonyos tartozások után (legfontosabb törvényes kamat: a *késedelmi kamat*; a késedelmes pénzszolgáltatással okozott kár általánya).

Kamat
korlátozás

Ott, ahol tőkebőség van (tehát nagy a kínálat az elhelyezést kereső tőkékben), a kamat-nagyság megállapítását nyugodtan lehet a felek megállapodására bízni. Tőkeszegény országban azonban a *kamatszabadság* könnyen arra vezethet, hogy a tőkések igazságtalanul kihasználják a hiteltkeresők szorult helyzetét. Éppen ezért nálunk a törvényhozás (1877 : VIII. tc.) szükségesnek találta a *szereződéses kamat* kérdésének kényszerítő rendelkezésekkel a szabályozását. E szerint: 5%-nál magasabb kamat kikötéséhez *írásbeli szerződésre* van szükség. A maximális kamat 8%. Ennél magasabb kamatot a bíró meg nem ítéltet (a kötelezettség azonban mint *naturális obligatio* érvényes marad). Tilos félévnel hosszabb időre a kamatot előre levonni. Ezek a rendelkezések a kereskedők kölcsönére nem terjednek ki.

¹¹⁾ Ha az adós magát a „kölcsön adott” dolgot köteles visszaszolgáltatni, akkor nem „kölcsönnel”, hanem használati joggal, esetleg (ha nem ingyenes az átengedés) bérlettel állunk szemben.

A kölcsönnek különleges válfajaiként alakultak ki a kereskedelmi forgalomban: a) a nyilvános kölcsön, b) a leszámítolás, c) a lombardkölcsön és d) a bankjegykibocsátás.

a) Az állam, a városok, a nagyvállalatok és a földbirtokosok olyan horribilis hiteligényekkel lépnek fel, amelyeket egyes tökepezések annál kevésbbé tudnak kielégíteni, minthogy e kölcsönök lejáratára túlnyomórészt igen hosszú időre nyúlik. Ki kellett tehát alakulnia egy olyan expediensnek, amely e nagy kölcsönök összehozásánál a társadalom legszélesebb rétegeinek tökeerejét is igénybe vegye és a hitelezőknek az adott töke bármikori visszaszerzését lehetővé tegye. Ezt a lehetetlennek látszó feladatot igen tökéletesen oldja meg a záloglevél- és kötvénykibocsátás. Földhitelintézetünk a háború előtt kb. 4 milliárd aranykorona, hosszúlejáratú kölcsönt adtak földbirtokosainknak olyan módon, hogy jelzáloggal biztosított követeléseik összegét kitevő zálogleveleket bocsátottak ki kis névértékben (80 K volt a minimum) és ezeket a bemutatóra szóló és kamatozó értékpapirokat ezer és ezer tőkésnek adták el. A záloglevéltulajdonos teljesen megbízható tőkeelhelyezéshez és biztos évi járadékhoz jutott és ha vissza akarta szerezni befektetett tőkéjét, azt az állandó árfolyammal bíró záloglevél eladásával könnyű szerrel megtehetette. A zálogleveleket azután a bank olyan mértékben vonta be, amilyen mértékben az adós földbirtokosok „törlesztettek”. A 4 milliárd korona tőkét tehát nem a hitelintézetek, hanem végeredményben a nagyközönség adta kölcsön földbirtokosainknak. Ugyanez a mechanikája a kötvénykibocsátásnak is, amelynek segítségével főleg az állam, a községek, a vasutvállalatok, stb. teremtik elő a szükséges hosszúlejáratú kölcsönt. A kötvényeknek „elhelyezését” a nagy bankok vállalják magukra olyan módon, hogy több bank alkalmi egyesületet (konzorciumot, szindikátust) létesít, amely esetleg bizonyos árfolyamnyereség mellett a kölcsönt garantálja is. A bankoknak ezt az ügyletet nevezik emissziós ügyletnek, amely nemcsak a kötvényeknek, hanem a részvényeknek is a nagyközönségnél elhelyezését jelenti. Ez az ügylet te-

Nyilvános
kölcsön

Záloglevél

Kötvény

Emissziós
ügylet

remtette meg a bankok nagy befolyását az állam és a községek pénzügyeibe valamint a nagyobb ipari vállalatoknál.

Leszámito-
lás

b) A *leszámitolás* valamely követelésnek (rendszerint *váltóba* foglalt követelésnek) *lejárat előtti* kifizetése, levonva az időközi kamatot. Ez az a véredény, amely a nagybank pénzét eljuttatja a legkisebb gazdasági egzisztenciákhoz is.¹²⁾

Lombard
kölcson

c) A *lombard kölcsönt* az jellemzi, hogy a hitelező érték-papírt, árút, drágaságokat, stb. kap zálogul. Veszedelmessé válhat, ha a biztosítékul lekötött dolog váratlan árfolyam-hullámnak van kitéve (pl. a bank az 5 millió K. árfolyam-értékű részvénytőzstockra 3 millió K. kölcsönt ad és a papírok le-
esnek 2 millió K-ra).

Bankjegy-
kibocsátás

d) A *bankjegy* olyan adóslevél, amelynek segítségével a *jegybank* kamatnélküli kölcsönhöz jut. Fő jellemvonása az azonnali *beválthatóság*, amelyet biztosítandó a jegybanknak megfelelő *fedezetről* (aranykészlet, váltók, értékpapírok, reális rövidlejáratú követelések) kell gondoskodnia.

Biztosítási
szerződés

5. *Biztosítási szerződés*. Az ember élete, egészsége és vagyona állandó „veszélynek” van kitéve,¹³⁾ ami ellen kettőt tehet. Technikai eszközökkel *akadályozza meg* a káros esemény bekövetkezését (vészfék, védő-oltás, villámhárító, tűzbiztos építkezés, stb.), ha pedig erre nem képes, a *bekövetkezett* kár elviselését gazdasági eszközökkel igyekszik enyhíteni. Ebbe

¹²⁾ A kisiparos váltóval fedezett 3 hónapos kölcsönt vesz fel a vidéki kis banktól. A kis bank — minthogy nincs elegendő tőkéje — a váltót saját forgatmányával ellátva (aminek alapján jótállást vállal) „leszámitoltatja” egy közép banknál és így nyomban visszakapja az adott kölcsönt. A középbank, megint a maga forgatmányát vezetve a váltóra, leszámítoltatja azt a budapesti nagy banknál, amely ezt a műveletet a *jegybanknál* fejezi be. A fizetőképes adósok által aláírt váltó u. i. a legmegfelelőbb bankszerű *fedezet*.

¹³⁾ „Quand la maison est bâtie ... le malheur entre” (Fr. Coppé).

az utóbbi kategóriába tartozik a *biztosítási szerződés*, amelynél a *biztosító* díj ellenében arra kötelezi magát, hogy a *biztosított*nak egy meghatározott esemény folytán beálló vagyoni kárát megtéríti. Elvileg a biztosításnak mindott tere van, ahol a veszély leselkedik (az áruk szállításánál, az ember egészségét vagy életét megtámadó eseményeknél, a tűz, jégeső, állatbetegség, adós fizetőképtelensége, stb. stb. esetében). Mégis a biztosításnak határt szab minden olyan esemény, amelynél a *kármegosztás gondolata* nem érvényesülhet. A kármegosztás gondolata u. i. akként teszi reálissá (gazdaságossá) a biztosítási szerződést, hogy a bekövetkezett károsodást az eseménynek egyaránt kitett, de nem károsodó biztosítottak között osztja meg. A biztosító nem egy-két, hanem pl. 100.000 házat „biztosít tűz ellen” (helyesen biztosítja a tűz által okozott kár megtérítését). A díjat valamennyi háztulajdonostól beszedi és minthogy csak egy-nehány ház ég le, a kárt a tűztől megkímélt háztulajdonosok díjából fizeti meg a károsultaknak. A biztosításnak ez a gazdasági strukturája kizárja egyrészt azt, hogy józan ember izolált biztosítási szerződést kössön (a biztosító csakis *tömeg-ügyletkötéssel* vállalhatja a rizikót), másrészt, hogy valaki olyan károsító események ellen vállalja a biztosítást, amelyek nagy tömegeket egyszerre érnek (ezért nem valósulhat meg tökéletesen a földrengés, háború, szárazság, járvány, stb. elleni biztosítás) vagy amelyek napról-napra bekövetkeznek (pl. a tányértörés, a hegedűhúr leszakadása, az inggallér elszakadása, stb.). A biztosítási szerződés gazdasági alapszerkezete és társadalmi jelentősége egyenesen megkövetelik, hogy a biztosítással tökeeros, tökéletesen szervezett *nagyvállalat* foglalkozzék.

Kár-
megosztás

A biztosításnak elvileg annyi *faja* van, ahány károsító eseménynél a kármegosztás gondolatával ope-

rálni lehet.¹⁴⁾ Legnagyobb társadalmi jelentősége az *életbiztosításnak* van, amely biztosítja a tőkegyűjtés sikerét, tekintet nélkül arra, vajjon a takarékoskodó megéli-e az ehhez szükséges időt és ezzel „előmozdítja a takarékoskosságot, a szorgalmat, az előrelátást, a nyugalmat és bizalmat ad a jövőben“ (*Schmoller*). Az életbiztosítás, melynél a biztosító arra vállalkozik, hogy a biztosított halála esetében a hátramaradottaknak egy meghatározott összeget fizet ki, — lényegesen különbözik az egyéb biztosítási ágaktól. Amíg u. i. pl. a tűzbiztosításnál magának az eseménynek (a tűzesetnek) a bekövetkezése is bizonytalan, addig az életbiztosításnál az esemény (a halál) és ezzel a biztosító fizetési kötelezettsége *feltétlenül beáll* és csak az bizonytalan, hogy *mikor* következnek be (*incertus quando*). Éppen ezért az életbiztosító egész különleges üzleti technikával köteles az esedékessé váló *biztosítási összegek* fedezetéről gondoskodni (halandósági táblázatok és valószínűségi számítás alapján kalkulált *díjtételek* és tekintélyes *díjtartalék* gyűjtése útján). Minthogy azt megállapítani, hogy valakinek a halála hozzátartozóinak mekkora kárt okoz, nem

¹⁴⁾ *Wörner* a következő osztályozást állítja fel. Van: A) *Dologbiztosítás* [1. tűz, 2. fuvarozási, 3. gép, 4. üveg, 5. vízvezetéki károk elleni, 6. viharkárok elleni, 7. betöréses lopás; 8. sikkasztás, 9. jég, 10. állat, 11. zavargások okozta károk elleni és 12. automobil és egyéb közlekedési eszközök okozta károk elleni biztosítás]; B) *Követelésbiztosítás* [1. árfolyamvesztés elleni, 2. hitelbiztosítás, 3. üzemi veszteségek elleni biztosítás]; C) *Vagyonsbiztosítás* [1. szavatossági (felelősség) biztosítás, 2. temetkezési költségek elleni, 3. baleset és betegség okozta költségek elleni biztosítás]; D) *Személybiztosítás* [1. életbiztosítás, 2. baleset elleni biztosítás (amely a munkacsökkenés kárát téríti meg), 3. betegség és 4. rokkantság okozta munkacsökkenés vagy munkaképtelenség elleni biztosítás]. Ez a felosztás csak csoportosítása az életben eddig kialakult *biztosítási ágaknak*, de nem kimerítő felsorolása valamennyi *lehetséges* biztosítási ágának.

lehet, — életbiztosításnál a biztosítási összeg nagyságát a biztosított korlátlanul szabhatja meg [*túlbiztosításról* (ami fenforog, ha valaki pl. 1 millió K-t érő házat 4 millió K-ra biztosítja) tehát itt nem lehet szó és a *többszörös biztosítás* meg van engedve]. Külön alfaja az életbiztosításnak a *járadék-biztosítás*. Valaki odaadja vagyonát a biztosítónak, aki arra vállalkozik, hogy a biztosítottnak pl. 50 éves korától kezdve haláláig a megélhetését biztosító járadékot fizeti. Ennek a biztosításnak primitív és sok visszaélésre alkalmas módja volt a *tontina*, amely a biztosítottak egy bizonyos számát gremiumba foglalja és az életbenlevők járadékát abban az arányban emeli, amilyen arányban társaik elhaláloznak (aki legtovább él, valamennyi járadékát egymaga élvezi).

Járadék-
biztosítás

6. *Társasági szerződés*. A társasági szerződés a szerződőfeleket (a *tagokat*) arra kötelezi, hogy a közös cél megvalósításában, szerződésszerű módon, különösen a kikötött *hozzájárulás* szolgáltatásával, közreműködjenek. A hozzájárulás állhat: *készpénzben*, *nem-pénzbeli betétben* (apport; pl. ingatlan, gyári felszerelés, jog, engedély stb.) vagy *munkában* (esetleg együttvéve tőkében és munkában is). A társasági szerződés *kétoldalú* (visszterhes) *szerződés*, amely egyéb kétoldalú szerződésektől (pl. az adásvételtől) főleg abban különbözik, hogy *a)* nemcsak két fél, hanem igen sokan (a részvénytársaságnak lehet több ezer tagja is) köthetik; *b)* a tagok nem szerződési ellenfelek (nincs közöttük érdekellentét), hanem *bajtársak*, akik a közös cél érdekében válllvetve *együttműködnek* és *c)* a kölcsönös szolgáltatásokat a szerződő felek itt nem cserélik ki nyomban és közvetlenül (a tagok haszna időszakonkénti nyereségben jelentkezik). A társaság, mint „személyek egyesülése”, abból a talajból (az emberek társas, kooperálni képes természetéből) sarjadt ki, mint az *egyesület* és a

Társaság

Társaság és
egyesület

közösség. Mégis e két személyegyesüléssel szemben a kellő határozottsággal differenciálódott. Az egyesületnél a *vagyon*, a *haszonszerzés* teljesen alárendelt szerepet játszik és ha van is vagyon és jövedelem, az nem a tagoké (mint a társaságnál), hanem magáé az egyesületé, mint jogi személyé (helyesen az egyesületi *célé*; hiszen feloszlás esetében sem osztja fel az egyesület a megmaradó vagyont a tagok között, hanem rendszerint valamely rokon cél szolgálatába állítja). A társaság *közvetlenül* szolgálja a tagok gazdasági céljait, az egyesület azonban — még ha gazdasági célra alakul is (pl. Gyáriparosok Országos Egyesülete) — csak *közvetítve* segíti azt elő (küzd az igazságtalan adóztatás, meg nem értő jogalkotás ellen, propagandát szervez, stb.). Az egyesület társadalmi és politikai célok szolgálatában is állhat, valósággal riválisa lehet az államhatalomnak (a fascisták átvették az államhatalmat) és éppen ezért éber állami felügyeletre szorul. A társaság viszont az egyes erejét meghaladó, békés *gazdasági munka organizációja*, amellyel szemben az állam elvileg a „laissez faire” (a be nem avatkozás) álláspontjára helyezkedhetik. *Közösség* keletkezhetik, ha pl. a ház az apa halála után három gyermeké lesz; két gazda kicsévelt búzája összekeveredik, stb. Ehez tehát nincs szükség *szervezésre* (ami a társas viszony alapja), ez nem önálló szervezet, hanem egyszerű *tényleges állapot*, amelyet bármelyik részes bármikor megszüntethet.

Némelykor nehézé válik az élet valamely konkrét jelenségéről megállapítani, hogy társas viszonytalavagy valami „mással” állunk-e szemben. Társas viszony van-e a főnök és a *nyereségben részesedő* alkalmazott (commis intéressé), a tontina grémiumát alkotó egyének, a tőkét adó hitelező és a vállalkozó, a tulajdonos és a felesbérő, valamely vállalat könyvénybirtokosai között, stb. stb.? Ezekben a kétségek

esetekben zsinórmértéknek azt kell venni, hogy meg van-e a felek között a kölcsönösség, az egyenjogúság (az u. n. *affectio societatis*). Ha igen, társas viszonyal állunk szemben.

A társasági jog a társaság *vagyoni viszonyait, ügyvitelét és képviselétét*, valamint a társas viszony megszűnését részesíti szabályozásban. Amíg a római jog álláspontja a „társasági vagyon” tekintetében csupán kötelmi jogi kapcsolatot létesített a tagok között (az adott hozzájárulást a tagnak nem szabad, de lehet elvonni a társas céltól), addig a reálisabb germán jog a társaság céljára összeadott és a társas együttműködéssel szerzett vagyont *dologjogilag* megkötötte („Gesamthand” elv). Ami azt jelenti, hogy e vagyon rendeltetése a társasági cél szolgálata; e vagyonhoz a társas viszony tartama alatt az egyes tagok és hitelezőik nem nyulhatnak hozzá, mert a vagyon felett csakis a *tagok összesége* rendelkezhetik. Ez az elv teszi a *kereskedelmi társaságokat* hitelképesekké és alakítja ki részben azoknak nagyfokú *önállóságát* (a tagoktól független „személyiségét”). Az *ügyvitel* a társaság *belső ügyeinek intézése*; a *képvisel* pedig a társaság és harmadik személyek közötti ügyleteknek a lebonyolítását teszi lehetővé. Mindkettőre elvileg a tagok jogosítottak. Természetesen megtehetik azt is, hogy megbizottakat vagy meghatalmazottakat vesznek igénybe. Ami a *társas viszony megszűnését* illeti, itt a jognak figyelembe kell venni, hogy e viszonytól üdvös eredményeket csak addig lehet várni, amíg a tagok között a teljes egyetértés és bizalom uralkodik. Módot kell tehát adni arra, hogy a várakozásaiban csalatkozó tag bármikor *kiléphessen* és a szerződéshez hű tagok a szerződésszegőt *kizárhassák*.

A társasági szerződéssel elvetett mag a kereskedelmi forgalomban terebélyes fává izmosodott. A közös tenyészvikát tartó kisgazdák *magánjogi tár-*

Vagyoni
viszonyok
Ügyvitel
Képviselét
Megszűnés

sasága és a Szuezi csatorna részvénytársaság között oly szédületes a különbség, hogy szinte hihetetlennek hangzik, hogy mindkettő a „társaság” közös talajából emelkedett ki.

7. *Egyoldalú szerződések.* A kétoldalú (visszterhes) szerződések mellett — habár összehasonlíthatatlanul ritkábban — előfordulnak *egyoldalú* (ingyenes) szerződések is. Ide tartoznak a) az *ajándékozás* és b) a *megbízás*.

Ajándékozás

a) *Ajándékozás* forog fenn, ha valaki másnak vagyonát saját vagyona rovására ingyenes juttatás célzatával gyarapítja és ez utóbbi (a *megajándékozott*) azt mint ingyeneset elfogadja (*Szladits*). Ezt a szerződést a jog szimpátiával kezeli, mert prima facie az emberi önzetlenség nyilvánul meg benne. Kétségtelen azonban, hogy igen sokszor erkölcstelen célzat búvik meg mögötte (az ajándékozó a megajándékozott jóindulatát, részrehajlását igyekszik a maga javára biztosítani¹⁵) avagy hitelezőit vagyona elvonásával kijátszani) vagy pedig a tékozló könnyelmű „nagylelkűsége” talál benne kielégülést. Éppen ezért szükséges a jog bizonyos fokú beavatkozása. Az ígéret csak akkor kötelező, ha írásban teszik (Bsz. 1200. §.) Ez a szabály, valamint az ajándékozás érvényességéhez a megajándékozott elfogadásának megkövetelése, — azt ígyekeznek biztosítani, hogy az ajándékozót csakis a komoly ajándékozás kötelezze. Az ígéret hatályát veszti, az adott ajándékot pedig az ajándékozó visszakövetelheti, ha a megajándékozott súlyos *hálátlanságot* követ el, avagy az ajándékozó szükségbe jut. De megtámadhatják az ajándékozást az ajándékozó *hitelezői* is, ha nem tudják az ajándé-

¹⁵) Ezért mondja *Mózes*: „Ajándékot el ne végy, mert az ajándék megvakítja a szemeseket és elfordítja az igazak ügyét”.

kozás idejében már fennállott követelésüket az aján-
dékózon behajtani.

b) A *megbízás* más ügyeinek rendszerint ingye-
nes ellátása. A megbízó és megbizott között szerző-
dékes viszony keletkezik, amelynek értelmében a
megbizott *köteles* a rábizott ügyet a kellő gondossá-
ggal ellátni (itt a főkülönbség a meghatalmazással
szemben, amely csupán egyoldalú *jogosultság* valaki-
nek képviselőtére). A mi jogunk ismeri a *honorárium-
mal* kapcsolatos megbízást is. Ilyen esetekben azon-
ban a megbízás igen könnyen átfordulhat szolgálati
avagy vállalkozási szerződéssé.¹⁶⁾ Minthogy a meg-
bízás tisztán bizalmon alapul, bármikor visszavonható
és visszaadható. — *Megbízás nélküli ügyvitel* (*negotiorum gestio*) forog fenn, ha valaki *megbízás nélkül*
intézi el másnak az ügyét (kifizetem távol levő ismer-
ősöm adóját, helyrehozatom megrongálódott házát,
stb.). A „fogadatlan ügyvivő” szükséges és ésszerű
kiadásainak megtérítését követelheti attól, akinek ér-
dekében cselekedett.

Megbízás

Megbízás
nélküli
ügyvitel

8. *Absztrakt ügyletek.* Az eddig tárgyalt szerző-
dések mindegyike kifejezésre juttatja azt, hogy az
adós *miért* vállal magára bizonyos kötelezettséget. A
vevő azért, mert árút kap; a munkaadó azért, hogy
munkát biztosítson a maga javára; a biztosító azért,
mert díjat kap a biztosítottól, stb. Vannak azonban
— különösen a kereskedelmi forgalomban — olyan
szerződések, amelyeknél a *lekötelezés okáról* (a
causa-ról, a „*cur promisit*“-ről) a felek nem tesznek
említést és csak magát a kötelezettséget domborítják
ki. A saját váltó kibocsátója pl. azt írja: „fizetek én

Absztrakt
ügylet

¹⁶⁾ Az orvos, aki kioperálja valakinek a vesekövet, nem
megbizott, hanem díj ellenében munkaeredmény végzésére vál-
lalkozik (tehát „vállalkozó”). A házi tanító szintén nem meg-
bizott, hanem szolgálati szerződéses viszonyban álló munka-
vállaló stb.

ennél a váltónál fogva Nagy Nándor úrnak 1 millió koronát". Hogy miért vállalja ezt a kötelezettséget (mert kölcsönt, árút kapott, biztosítékot akar ezzel adni, stb.), — erről nem tesz említést. Az olyan *ügyleteket, amelyeknél a kötelezettség-vállalás okáról a felek nem tesznek említést és amelyeknél ezt az okot az ügylet körülményei sem árulják el, nevezzük elvont, absztrakt ügyleteknek.* Az elvontság nem azt jelenti, hogy az adós minden ok nélkül vállalta a kötelezettséget (hiszen okos ember ok nélkül nem vesz magára anyagi terhet és a jog nem is ad védelmet olyan esetben, amidőn az adós kimutatja, hogy kötelezettségének nincsen semmi alapja), hogy a kötelezettség-vállalás mögött nincsen kauza, — hanem a hitelező helyzetét könnyíti meg, szemben a kauzát említő szerződésekkel. Amíg u. i. a vételárkövetelés perbeli érvényesítésének előfeltétele a vételügylet megkötésének és az árú átadásának a hitelező általi bizonyítása, addig pl. a váltókövetelésnél a hitelező csupán az adós által aláírt váltót köteles felmutatni és ha ezzel szemben az adós azt vitatja, hogy a váltó kiállításának alapját tett vételügylet nem jött létre, a hitelező nem adta át az árút vagy hiányos árút szállított, stb., — ezeket a követelés érvényesítését kizáró vagy meggyengítő tényeket, mint *kifogásokat*, neki (és nem a hitelezőnek) kell bizonyítania. Az absztrakt kötelezettség joghatása tehát abban áll, hogy az u. n. *bizonyítási teher* a hitelező válláról az adós vállára toródik át s ennélfogva a hitelező helyzete könnyebbé válik. Ez magyarázza meg, hogy az absztrakt követelés átruházása sokkal könnyebb, mint a kauzával terheltté.

Érték-
papírok

9. *Értékpapírok.* Említettük, hogy a követelés (általában *jog*) a hitelező vagyonának épp olyan része, mint bármely értékes dolog. A követelés *realizálása* (gazdasági hasznának élvezése) azonban elvileg csak

a jövőben (lejáratkor, osztalékfizetéskor, a társas vagyyon felosztásakor, stb.) lehetséges. Már pedig a hitelező igen gyakran jut abba a helyzetbe, hogy gazdasági érdeke a csak jövőben esedékes követelésnek már a jelenlegi felhasználását (befektetését) is megköveteli. Ennek az érdeknek egyengeti útját az *engedmény* (l. IV. 1. alatt), amely a követelésnek lejárat előtti *átruházását* (értékesítését) teszi lehetővé. A követelésnek engedmény útján megszerzése azonban az engedményes érdekét tekintve nem a legkielégítőbb, mert *a)* az engedményesnek meg kell győződnie arról, hogy az általa megszerzett *követelés valóban fennáll-e* (érvényes-e); *b)* ha ő lejáratkor az adósnál jelentkezik, köteles kimutatni, hogy *érvényes szerződéssel jutott a követeléshez* és ezt a körülményt az adós is lelkiismeretesen megvizsgálni köteles, hacsak nem akarja magát a többször-fizetés kellemetlenségének kitenni (a jogászok ezt úgy fejezik ki, hogy az adós a *materiális legitimáció* vizsgálatára köteles) és végre *c)* az engedményes a *hitelező követelését* szerezvén meg, ki van téve az adós mindama kifogásainak, amelyeket utóbbi a hitelező (az engedményező) ellen érvényesíthet (hogy pl. az ügylet, amelyből a követelés keletkezett, hatálytalanná vált; a hitelező nem teljesítette viszonyos kötelezettségét; neki halasztást adott, stb.). Ilyen jogi helyzet mellett nem csoda, ha a tőkepénzesek idegenkednek a követelés megszerzésétől, és hogy az engedmény jogintézménye még nem tette lehetővé, hogy a milliárdokat kitevő követelések — átruházás útján — még esedékesség előtt produktív tőkeként kapcsolódjanak be a gazdasági életbe. A kötelmi jognak a követelésátruházással szemben támasztott nehézségeit távolítja el az *érték-papír*, amelynek célja a *követelés* (általában „jog”) *értékesítésének* (mobilizálásának, átruházásának, forgalombahozásának) *megkönnyítése*. Ha u. i. az eladó,

aki a vételárat 3 hónapra hitelezte, *váltót* vesz a vevőtől, ezt a váltót (a benne foglalt követelést) könnyű szerrel értékesítheti; mert *a*) a váltó *jóhiszemű szerzője* javára az a vélelem, hogy az általa megszerzett váltó jogérvényesen került forgalomba (az adós tehát nem hivatkozhatik vele szemben arra, hogy a váltót elvesztette, azt tőle ellopták, stb. és úgy került a megszerzőhöz); *b*) a váltó felmutatása mellett követelheti a fizetést az adóstól; az adós a váltó felmutatójának (akinek neve rá van írva a hátlapra) a váltó ellenében nyugodtan fizethet (ő csak az *alaki, formai legitimációt* köteles vizsgálni); a váltó megszerzője a váltót bárkire ismét átruházhatja (és az új papírszerző „hitelező” lesz, ha jogelődje formailag legitimálva volt); *c*) a jóhiszemű szerzőre nézve csakis a *váltó tartalma* (és nem a hitelező és adós közötti jogviszony) irányadó, *minél fogva vele szemben az adós (a vevő) olyan kifogásokat, amelyek a hitelezővel (az eladóval) fennálló viszonyából fakadnak, fel nem hozhat.* Aki tehát a váltót annak „birtokosától” jóhiszeműen szerzi meg, tudja hogy mit szerez meg és nincs kitéve (mint az engedménynél) annak, hogy követelése az előtte nem ismert, *a papírból ki nem tűnő* tények alapján meggyengíttessék avagy illuzóriussá váljon. Ezt a biztonságot az *értékpapírjognak* három kordinális szabálya teremtette meg: *a*) a forgalomba jutott értékpapírnál vélelem szól amellött, hogy az jogszerűen került forgalomba; *b*) a jóhiszemű papírszerzővel szemben egyedül a *papírtartalom* irányadó és *c*) a papír birtoka (kézbentartása) „legitimálja” a papír birtokosát az adóssal és mindazokkal szemben, akikre a papírt átruházni vagy akiknek a papírra jogot adni szándékozik. Ezek a jogszabályok lebegnek előttünk akkor, amidőn az értékpapírt akként határoljuk el az egyéb magánjogi okiratoktól, hogy azt mondjuk: *az értékpapír olyan okirat, amely nél-*

kül a benne tanusított jogot érvényesíteni, azzal rendelkezni nem lehet. Ha a papír elvesz, a hitelező a benne tanusított joggal csak akkor rendelkezhetik, ha bírói megsemmisítés útján megfelelő papír-szurrogátumhoz jut. Olyan értékpapírnál pedig, amelynek elvesztése esetében bírói megsemmisítésnek nincsen helye (papírpénz, pénztári utalvány, szelvények, bankjegy, stb.), a papír elvesztése egyet jelent a jog elvesztésével. Az értékpapírszűrés tehát azzal, hogy a követelést az azt tanusító okirattal (mint *dologgal*) ennyire szoros kapcsolatba hozta, amíg egyrészt elhárította az útból a követelés-átruházásnak a kötelmi jogban emelt akadályait, másrészt az értékpapírba foglalt jogot igen erős dologjogi színezettel vonta be. Az értékpapírba foglalt követelés éppen ezért erősen visszahajlik a dologi jog birodalmába.

Az értékpapírszűrés imént vázolt szabályai a) a bemutatóra szóló és b) a forgatható értékpapíroknál érvényesülnek teljes mértékben.

a) A bemutatóra szóló papír a jogot ugyanolyan forgalomképességgel ruházza fel, mint aminő az ingó dolgot jellemzi. A bemutatóra szóló papírnak (bankjegy, kötvény, záloglevél, bemutatóra szóló részvény, csekk, kötelezőjegy, sorsjegy, osztalék- és kamatszélvény, színházi belépő jegy, stb.) az a jogosítottja, aki a papírt *kezében tartja* (azt „bemutatni” tudja). Megszerzéséhez elegendő az átadás (a tulajdonosváltásnak a papírban nyoma nincs; a bankjegy ezer és ezer ember kezén mehet keresztül). Jogosított az lesz, aki a papírt annak kézbentartójától (s az lehet a tolvaj, az alkalmazott, a záloghitelező, stb. is) *jóhiszeműen* megszerezte. Az adós nyugodtan teljesíthet annak, aki a papírt neki bemutatja (nem köteles, de nem is jogosított azt vizsgálni, hogy a kézbentartó hogyan jutott a papírhoz).

Bemutatóra
szóló papír

Forgatható
papír

b) A *forgatható papír* [jogunk csak tíz ilyen papírt ismer: 1. a kereskedelmi utalványt, 2. a kötelezőjegyet (bon), 3. a váltót, 4. a csekket, 5. a névre szóló részvényt, 6. a közraktárjegyet, 7. a rakjegyet, 8. a biztosítási kötvényt, 9. a hajóselismervényt és 10. a hajókölcsönlevelet] abban különbözik a bemutatóra szóló papírtól, hogy átruházásának módja a papírra vezetett *forgatmány* (a hitelező ráírja a váltó hátára: „fizessen helyettem Kiss Pál úrnak“, és ezt aláírja). E papírnak az a jogosítottja, akit maga a papír szövege (az első hitelező) vagy a papírra vezetett forgatmányok összefüggő láncolata *alakilag* igazol. Az adós és a papír megszerzője tehát nem kötelesek a forgatmányok *valódiságát* vizsgálni. A forgatható papír a bemutatóra szóló papír forgalomképességét szerzi meg, ha a papírbirtokos *üres forgatmányt* (fizessen helyettem aláírás) vezet rája. Az ilyen papírt egyszerű átadással lehet átruházni.¹⁷⁾

Az érték-
papír
gazdasági
jelentősége

Hogy az értékpapíroknak minő nagy a *gazdasági jelentősége*, azt legbeszédesebben egynehány statisztikai adat dokumentálja: 1910-ben 800 milliárd aranymárka értékű *tőzsdeképes* értékpapír volt az egész világon forgalomban (ugyanekkor a gazdag Franciaország egész nemzeti vagyona csupán 250 milliárd fr.-t tett kil). Anglia nemzeti vagyonának 40%-a értékpapírban fekszik. Magyarországon 1914-ben az értékpapí-

¹⁷⁾ Ismeretes a *névre szóló* (rekta) *papír* és az u. n. *igazoló papír* is. Az előbbi a magánjogi okirattól csak abban különbözik, hogy a jogérvényesítéshez itt is szükség van a papír birtokára. Egyébként azonban az engedmény szabályai állanak rája, ami forgalomképességét megbénítja. Ilyen rekta papír a zárolt (vinkulált) bemutatóra szóló papír és a negatív rendeleti záradékkal („nem rendeletre“) ellátott forgatható papír is. *Igazoló papírnak* azt az értékpapírt nevezzük, amelynél az adós fentartja magának a jogot, hogy a bemutató materiális legitimációját is *vizsgálhassa* (főleg takarékpénztári könyvecskéknél szokásos ez a záradék).

rok egy része (kötvény, záloglevél és részvény) 15 milliárd aranykoronát tett ki (nemzeti vagyonunk ugyanekkor *Fellner Frigyes* szerint 41½ milliárd aranykorona volt). Ha meggondoljuk, hogy az értékpapírok legnagyobb része nem szerepel a tőzsdén (belföldi váltók, csekkek, bankjegyek, be nem vezetett részvények és kötvények, különböző belépőjegyek, stb. stb.), akkor fogalmunk lesz róla, hogy minő horribilis értékű követelést és általában jogot tesznek az értékpapírok forgalomképessé!

VI. Amint láttuk, a kötelezettség nem csak jogügyletből (szerződésből), hanem *tiltott cselekmény* és a törvényben megállapított *egyéb tényállás* alapján is keletkezhetik.

1. *Kártérítő kötelezettség tiltott cselekmények alapján.* Rámutattunk több ízben is arra, hogy maga a szerződéses kötelezettség is átfordulhat kártérítő kötelezettséggé, ha a felek *szerződésszegést* követnek el. A szerződésszegés relative jogellenes magatartás és annyiféle formában jelentkezhetik, ahány kötelmi alakzat van. A szerződésszegésnek csak akkor lesz kártérítés a következménye, ha a felet *vétkesség* terheli. A vétkességnek két faja van: a *szándékosság* (ha a károkozó előre látta, hogy cselekvésével vagy mulasztásával kárt fog okozni) és a *gondatlanság* (ha a károkozó nem látta ugyan előre a kárt, „de *kellő gondosság* mellett előre kellett volna azt látnia” (*Szladits*)). A magánjogi következmény mindkettőben rendszerint azonos.¹⁸⁾ A szerződésszegéssel szemben áll a *magánjogi tiltott cselekmény*; amidőn valaki szerződésen kívül „a jog ellenére másnak személyé-

Szerződésen kívül keletkező kötelezettség

Felelősség tiltott cselekmény alapján

¹⁸⁾ Sőt jogpedagógiai szempontból a gondatlanság szigorú megtorlását igen erősen javallja az a tény, hogy a gondatlan egyén a gazdasági életre nézve sokszor nagyobb veszedelmet jelent, mint a szándékosan kárt okozó [„a gondatlan háromszor gyújtja fel a házat, míg a szántszándékos csak egyszer” (*Széchenyi*)].

ben vagy vagyonában *vétkesen* bárminő sérelmet ejt" (*Szladits*). a) A kártérítő felelősséget mindenekelőtt a kárt okozó *büntetendő cselekmények* (büntettek, vétéségek és kihágások) állapítják meg és pedig nemcsak a vagyon, hanem a személy ellen elkövetett büntetendő cselekmények is (becsületsértés, rágalmozás, szemérem elleni támadás, stb.). Mihelyt a büntető bíróság valakit elítél, a polgári bíróság köteles az illető vagyoni felelősségét megállapítani, ha a cselekmény kárt is okozott. b) Kártérítő kötelezettséget állapíthat meg a polgári bíróság annak terhére is, akit a büntető bíróság felmentett vagy aki ellen a bünvádi eljárást bizonyos okokból (elévülés, megkögyelmezés, elhalálozás, stb.) megindítani nem lehet. A magánjogi *vét-kességet* u. i. meg lehet állapítani olyankor is, amidőn a büntetőjogi felelősség megállapításának nincsen helye. c) Tiltott cselekmény miatt beállhat a kártérítő kötelezettség minden a vagyon vagy személy védelmét célzó *jogszabály megsértése* esetében is (pl. a háztulajdonos nem tartja be a járó-kezők védelmére felállított szabályokat) d) De beállhat jogszabály sérelme nélkül is, ha valaki a *jóerkölcsbe ütköző* módon károsít meg másokat vagy e) ha valaki jogával más megkárosítása végett visszaél (a római „qui jure suo utitur, neminem laedit” elvet a mai jog nem ismeri el a maga merevségében).

A felsorolt esetekben a tettes (ha pedig többen vannak, a tettestársak, felbújtók és segítők *egyetemlegesen*) köteles a károsultnak (esetleg hozzátartozóinak is) az okozott kárt akár pénztökében, akár természetben (az előbbeni állapot visszaállítása) akár pedig évi járadék alakjában megtéríteni. A törvényben megállapított esetekben a bíróság a sértett személyes érdeksérelmeért a méltányosságnak megfelelő *pénzbeli elégtételt* is megítélhet (*nem-vagyoni*

kár megtérítése).¹⁹⁾ Mentésül a kártevő, ha *jogos védelemben* cselekedett (tehát valamely fenyegető veszélyt háritott el a kárt okozó cselekedettel) avagy *vétőképtelen* volt (elmebeteg, gyermek). Ha a károsodásban a kárvallott is hibás volt, *kármegosztásnak* van helye.

2. *Kártérítő felelősség más cselekménye alapján.* A jog ismer eseteket, amidőn valakit más károkozó cselekménye alapján kártérítésre lehet kötelezni. a) *Jogi személyek* csakis képviselő közegeik segítségével véggezhetik feladatukat. Viszont ha a képviselő (állami tisztviselő, az egyesület vezetősége, a részvénytársaság igazgatósága stb.) a *rábizott ügykörben* valakinek kárt okoz, ezért maga a képviselt (a jogi személy) felel. b) De felel más cselekményeiért az is, akire a kiskoru vagy elmebeteg *felügyelete* van bízva, ha elmulasztja a köteles felügyeletet (a gyermek kitéri a villanyos ablakát, az elmebeteg megöli valakinek a tehenét). c) Az intenzívebb gazdálkodás nélkülözhetetlenné teszi, hogy a vállalkozó ügyeinek ellátására maga helyett másokat (meghatalmazottakat, alkalmazottakat) rendeljen ki. Ha most már az alkalmazott az *ügykörébe utalt tennivalók teljesítése közben* másnak jogellenesen kárt okoz, e kárért felelős az őt alkalmazó vállalkozó is. Mind a három esetben u. i. meg lehet állapítani a kártérítésre kötelezettnek a vétkességét. Az első és harmadik esetben a helytelen kiválogatás (*culpa in eligendo*), a második esetben pedig a köteles felügyelet elmulasztása alapján áll be a kártérítő felelősség.

3. *Vétlen felelősség.* Elvileg és rendszerint kártérítésre csak azt lehet kötelezni, aki *vétkes cselekedetével vagy mulasztásával* kárt okozott. A mai gaz-

Felelősség
mások
cselek-
ményeiért

Vétlen
felelősség

¹⁹⁾ Ha pl. a tettes eltorzítja a *szinészno* arcát, köteles azt a károsodást is megtéríteni, hogy ennek folytán a sértett boldogulása nehezebbé vagy lehetetlenné vált.

dasági viszonyok és irányeszmék hatása alatt álló jog azonban több olyan tényállást ismer, amelyeknek felforgása esetében a kártérítő kötelezettséget megállapítja annak terhére is, akit a kár bekövetkezése körül sem közvetlenül, sem közvetve vétkesség nem terhel. Ilyenkor beszélünk vétklen felelősségről. a) A bíróság a méltányosság alapul vételével megteheti azt, hogy az okozott kár megtérítését a *vétőképtelen egyén* vagyonaiból ítéli meg. Ha pl. egy vagyonos ember váratlanul megőrül és kárt okoz egy szegény embernek, a bíróság a vétőképtelen örült vagyonaiból téríttetheti meg a szegénynek okozott károsodást. b) Bírói gyakorlatunk a vasutak által okozott halálról és testi sérülésről intézkedő 1874: XVIII. t.-c.-nek azt az elvi álláspontját, hogy a vasutvállalat az üzemi balesetekért csak akkor nem felel, ha a balesetet maga a balesetet szenvedő vagy *erőhatalom* (kivülről jövő, elháríthatatlan és számításba nem vehető esemény) okozta, általában kiterjeszti minden *veszélyes ipari üzemre* (gyárakra, bányákra, automobiltartókra stb.). Az üzemi balesettel okozott kár megtérítésére tehát a bíróság a vállalatot akkor is kötelezi, ha a kár előidézésében vétkességét beigazolni nem lehetséges. c) A *vendégfogadósok*, szállodások, fürdők, éttermek, kávéházak és hasonló üzemek tulajdonosai felelnek a látogatók magukkal hozott ingóinak elveszéseért — tekintet nélkül a maguk vagy alkalmazottaik vétkességére — kivéve, ha beigazolják, hogy a kárt a látogató hibája, 3-ik személy elháríthatatlan cselekménye vagy erőhatalom okozta.

Felelősség
állatkárért

4. *Felelősség az állatok által okozott kárért.* Aki *házi állatot* tart, köteles arra akként ügyelni, hogy az állat mások testi vagy vagyoni épségében kárt ne okozzon. Amennyiben az állat mégis kárt okoz (a kutya leszakítja a kabátot, megharap valakit, a marha lelegeli másnak termését stb.), a tulajdonos köteles a

kárt megtéríteni.²⁰⁾ A vadállatok által okozott károkért rendszerint senki sem felelős. Mégis ha valaki vadállatot tenyészt, vagy azok elszaporodását vétkesen előmozdítja, az okozott károkért felelőssé tehető.

5. Az alaptalan gazdagodás visszatérítése. Jogszabály az, hogy másnak rovására jogos alap nélkül senki sem gazdagodhatik. Ha tehát ilyen eset mégis előfordul, az alaptalanul gazdagodó köteles azt, amihez hozzájutott, visszatéríteni. A visszatérítés kötelezettsége fokozottabban terheli a rosszhiszemű gazdagodót.²¹⁾ Az alaptalan gazdagodás legfontosabb esetei: a tartozatlan fizetés (tévedésből kétszer fizetek), a semmis ügylet teljesítése, a kötelezettség okának be nem állása, stb. stb.

Alaptalan
gazdagodás

6. §.

c) Kereskedelmi jog.

I. A kereskedelmi jog lényegileg forgalmi jog. A vagyoni jog csipkeszerű kifinomodása, amely a magánjogtól abban különbözik, amiben az intenzíven és tervszerűen folytatott gazdálkodás az egyszerű magánélet viszonyaitól. A kereskedelmi jog egyes részeivel a kötelmi jog ismertetésével kapcsolatban már foglalkoztunk. Ezen a helyen azokat az általános jogpolitikai szempontokat és kereskedelemjogi intézményeket fog-

A keres-
kedelmi jog
kialakulása
és
jelentősége

²⁰⁾ Érdekesen szabályozta az állatért felelősség kérdését Mózes törvénye (II. 21. 29.). Ha az ökör halálra dőf valakit, az ökröt meg kell kövezni, gazdája azonban mentesül. De ha az ökör azelőtt is öklelős volt és annak urát megintették és mégsem őrizte azt és férfit vagy asszonyt ölt meg: az ökör köveztessek meg és az ura is halállal lakoljon.

²¹⁾ Amíg u. i. a jóhiszemű gazdagodó csak annak visszaadására köteles, ami a visszatérítés idejében nála volt, addig a rosszhiszemű a kapott dolgot hasznaival együtt — és ha a dolog már nincs meg, annak teljes ellenértékét — köteles visszaadni.

laljuk rendszerbe, amelyekben a kereskedelmi jog *különlegessége* a legerősebben ütközik ki.

A magánjog, amely az egyes existenciáját teremti meg, alaptermészeténél fogva *konzervatív*. Minden újítást aggodalommal és bizalmatlansággal néz és csakis azt az új gondolatot teszi magáévá, amely az életben kellőképpen bevált. Ezt a nehézkességet és csökönységét a napról-napra változó és magából állandóan újabb intézményeket kialakító gazdasági élet nem bírja el. A kereskedelmi jog kialakulását annak köszöni, hogy ő részesítette — mint úttörő — első sorban jogvédelemben azokat a gazdasági intézményeket, amelyek a megcsontosodott, konzervatív magánjog kapuján hasztalanul zörgettek. A középkori magánjog a késői római jogból, az egyházjogból és a germán jogból táplálkozott, amelyek közül a két első határozottan kereskedelemellenes intézkedéseket tartalmazott (feléntuli sérelem, a le nem olvasott pénz kifogása, ármaximálás, uzsoratan stb.), a harmadik pedig túl primitív volt. És a mai értelemben vett ker. jog úgy alakult ki, hogy a magánjogban megértésre nem találó középkori *kereskedők* és *iparosok* — kiküzdvén az általuk létesített városokban az autonómiát (és ezzel a jogalkotás jogát) — a maguk választotta bíróságok ítéletei és a *városi statutumok* útján megteremtették a magánjogtól eltérő különleges kereskedelmi jogot; de megteremtették ezzel a harmadik osztályt, a *szabad polgárságot* is, amely ily módon gazdaságilag megerősödve, az angol és francia forradalommal az „alkotmány sáncai közé” is bebocsáttatást nyert. A ker. jog létesítette a mai gazdasági életet annyira jellemző *nagy vállalkozás* előfeltételeit is, amidőn a részvénytársasági és szövetkezeti formát kialakította és a kartellek, trösztök és szindikátusok kibontakozásának útját egyengette. De a ker. jogtól várja első sorban a megértést az a 19. század közepe óta öntuda-

tosan előretörő mozgalom is, amely a *munkásságot* (a „negyedik osztályt“) akarja a nemzet egyetemes érdekeit szolgáló társadalmi osztályok között az öt megillető helyhez juttatni. Korunknak aktuális problémái tehát egyben a ker. jog problémái! És ez a körülmény egymagában is teljes körvonaláiban állítja eléink a ker. jog jelentőségét.

II. Mielőtt a kereskedelmi jog legfontosabb intézményei felett szemlét tartanánk, tisztába kell jönnünk azzal az alapvető kérdéssel, hogy *mi a ker. jog tárgya?* Van-e annak valamely *benső, elvi* indoka, hogy a világ valamennyi joga bizonyos *magánjogban is ismert és szabályozott intézményeket* (pl. a meghatalmazást, a letétet, a kölcsönt, az utalványt, a kamatot, a vagyoni felelősséget, a társaságot, a vételt, a vállalkozási szerződést stb.) *bizonyos előfeltételek mellett különleges szabályozásban részesít!*? Ha a magyar kereskedelmi törvény (Kt.) rendelkezéseit (különösen pedig a ker. ügyleteket felsoroló 258—264. §-ait) ebből a szempontból átlapozzuk, hamarosan rájövünk arra, hogy ezek a rendelkezések nemcsak a *tulajdonképpeni kereskedelemre* (a javak forgalmának lebonyolítására), hanem olyan foglalkozási ágakra is kiterjednek, amelyek csak előmozdítják a kereskedést. Így a pénzforgalomra (kölcsön, leszámítolás, értékpapireladás stb.), a bankügyletekre, a bizományra, a szállítmányozásra, a biztosításra, a fuvarozásra. Sőt azt is meg kell állapítanunk, hogy a Kt. rendelkezései alkalmazást nyerhetnek bizonyos feltételek mellett az *iparra* (nagyipar, gyáripár) és *őstermelésre* is (mezőgazdasági nagy üzem, bánya). És rájövünk ennek az okára is, ha meggondoljuk, hogy a felsorolt foglalkozási ágak a ker. jog nyújtotta *biztonságra, egyszerűsége és gyorsaságra* épp úgy rászorulnak, mint a szorosán vett ker. foglalkozás, és a ker. jog sajátos intézményei: az értékpapír, a cég, a cégvezetés, a védőjegy, a ker. meghatalmazás, a bizomány, a közvetítés, a tőzsde, a ker. társaság stb. az iparban és sokszor az őstermelés körében is legalább akkora jelentőséggel bírnak, mint a kereskedelemben. A Kt. átlapozása ezeken kívül még annak a fontos ténynek megállapításához is elvezet, hogy nemcsak

A kereskedelmi jog tárgya (ker. ügyek)

a „kereskedő” ügyletei, hanem — bizonyos esetekben — *bármely* is ügyletei a Kt. szabályozása alá eshetnek (264. §.) és feltétlenül ker. ügyletek azok az ügyletek, amelyeket részvénytársaság köt, akkor is, ha a részvénytársaság nem ker. vállalat.

Az előadottaknál fogva a ker. jog tárgyául nem jelölhetjük meg a *kereskedést*, amelyet a közgazdaságtan olyan határozottan tud megkülönböztetni a többi foglalkozási ágtól, és azt sem mondhatjuk, hogy a ker. jog a *kereskedő joga*, hanem másutt kell keresnünk azt a támpontot, amely a Kt.-ben felölelt életviszonyokat („jogi materiát”) a magánjogban szabályozott életviszonyoktól elkülöníti. És itt segítségünkre jön a közgazdaságtan, amely nevet adott annak az emberi tevékenységnek, amelynek gazdasági jellege szembeszökő. A közgazdaságtan az *intenzívebb gazdasági életet* létesítő tevékenységet *vállalkozásnak* és annak organumát *vállalatnak* nevezi. A *vállalkozó* tőkét vagy munkát (esetleg mindakettőt) *kockáztat* abból a célból, hogy minél nagyobb hasznot, nyereséget érjen el. Hogy ez a tevékenység melyik foglalkozási ág terén (a kereskedelem, ipar vagy östermelés körében) érvényesül, közömbös. Jellemzi azonban ezt a tevékenységet a *tervszerűség* (a vállalkozó nem játszik, hanem „spekulál”; tehát lelkiismeretes kalkulációval, pontos könyvvezetéssel felvértezve igyekszik a szerencsét hatalmába keríteni) és a *szervezettség* (különösen a cél szolgáltatába állított munka megszervezése). Ha már most mi egyrészről a „vállalkozás” és „vállalat” közgazdasági fogalmát tartjuk szem előtt, másrészről arra a kérdésre kutatjuk a feleletet, hogy minő elvi szempont, közös alap köti össze a Kt.-nek a gazdasági élet valamennyi terére átsapó rendelkezéseit, a kérdés nyomban egyszerűvé és világossá válik. A Kt. nem a „kereskedő”, hanem a „vállalkozó” és nem a „kereskedelem” hanem „az intenzívebb gazdasági élet” jogát teremti meg. A „kereskedelmi” jog elnevezés, tehát csupán pars ponito pro toto; mert sokkal többet markol, mint amennyit mond. A praktikus amerikai jogászok igen egyszerűen oszlatják el az elnevezéssel okozott ezt a félreértést, amidőn nem „merchant law”-ról, hanem „business law”-ról beszélnek, minthogy a „business” jóval töb-

bet ölel fel, mint a „trade”: „mindaz, ami az ember idejét, figyelmét és munkáját a nyereségszerzés céljából köti le: business” (egy angol bírói ítélet meghatározása).

A most kifejtettek adnak közös alapot a Kt. tárgyául vett tevékenységet kitevő *ker. ügyleteknek*, amelyek a Kt. szerint a következők: 1. *vétel* továbbadás szándékával, 2. *eladás* vétel szándékával (szállítási ügylet), 3. *értékpapír vétele*, 4. *biztosítás*, 5. *tengeri fuvarozás*, 6. ingó dolog fel- vagy átdolgozása, 7. *bank-ügyletek*, 8. *bizomány, szállítmányozás, szárazföldi és belvizi fuvarozás*, 9. *közraktár*, 10. *kiadó- és nyomdaügylet*, 11. *termelők saját terményeinek át- vagy feldolgozása és a bányaipar és* 12. *a ker. ügyletek közvetítése*. *Ker. ügylet* ezeken kívül mindaz a jogügylet, amely a *ker. üzlet folytatásához* tartozik.

III. Hogy a Kt. nem csupán a „kereskedő” joga A kereskedő és vállalata akar lenni, az világosan kitűnik 3. §-ának abból a rendelkezéséből, amely a kereskedő fogalmát körülírja: „*Kereskedő az, aki saját nevében, ker. ügyletekkel iparszerűleg foglalkozik.*” Itt a döntő kriterium, ami közelebbi körülírásra szorul, a *ker. ügylet*.

Amint az imént láttuk, a Kt. 258—260. §-ai nem csupán a kereskedő ügyleteit, hanem minden olyan tevékenységet a *ker. ügyletek* körébe utalnak, amely „vállalkozás” tárgya lehet. És így a *ker. jog* szempontjából mi minden önálló vállalkozót kereskedőnek minősíthetünk. A kereskedőnek a Kt.-ben meghatározott fogalma tehát a közgazdaságtannak nem a „kereskedőre”, hanem a „vállalkozóra” vonatkozó fogalom meghatározását fedi. Ezt bizonyítják a Kt.-nek azok a rendelkezései, amelyek a vállalat 1. individualizációját, 2. tervszerűségét, 3. védelmét és 4. organizációját biztosítják.

1. A kereskedőnek legfontosabb személyiségi joga annak elismerésében és biztosításában kulminál, hogy vállalatát, áruit és szolgáltatásait kellőképpen *individualizálhassa*. A kereskedőnek vállalata csak úgy lehet

Vállalat-
jelzők

közismertté, a kereskedő csak úgy tudja a szolid és becsületes munkájával szemben megnyilvánuló érdeklődést és megbecsülést *kizárólag* a maga javára biztosítani, ha olyan *jelzőket* használ, amelyek arra alkalmasak, hogy a nagyközönség az ő vállalatát minden más hasonló vállalatától könnyű szerrel megkülönböztethesse. Existenciális érdeke a kereskedőnek tehát az, hogy neki a jog a választott individualizáló eszköz *kizárólagos használatát* biztosítsa és mindenkit eltiltsa attól, hogy az ő jelzőit használja. A ker. jog három ilyen *vállalatjelzőt* ismer: a) a *céget*, b) a *védőjegyet* és c) az *üzletjelzőt*. Az egyik vállalatnak más vállalattal összetévesztése és általában a kereskedő személyiségi jogainak sérelme ellen ad hathatós oltalmat d) a *tisztességtelen verseny* ellen folytatott *küzdalem* is.

Cég

a) A *cég* (firma, Firme, firm, nom commercial) az a név, amely alatt a kereskedő üzletét folytatja és amelyet aláírásul használ („Kovács I. fűszerüzlet”; „Nagy István és társa”; „Angol-osztrák bank rt.”; „Háztartás fogy. szövetkezet”). A céget a kereskedő nemcsak *jogosított* használni (és pedig avégből, hogy vállalata minden más hasonló vállalatától megkülönböztethető legyen), hanem a nagyobb üzletkörrel bíró kereskedő *köteles* is használni, mert a jelentősebb gazdasági vállalkozás individualizációja közrendészeti érdek. Van *egyéni* és *társas cég* (előbbi az egyes kereskedő és jogi személy; utóbbi a ker. tság cége). Van *névbeli* („Nagy Mihály”), *tárgyi* („Turulcipőgyár rt.”) és *vegyes* („Kiss M. acélművek”) cég. Van végre *eredeti* (az üzlet alapításakor megállapított) és *származékos* (vétel, öröklés stb. utján szerzett) cég.

A cég nem az üzletnek neve, hanem a kereskedőnek *üzleti neve*. A cég alatt nem az üzlet, hanem a kereskedő *szerez jogot* és *vállal kötelezettséget*; a cég ellen indított per, hozott ítélet nem az üzlet, hanem a kereskedő ellen irányul. Annak, hogy valaki egy meghatározott cégre *kizárólagos jogot* szerezzen és így bárkit is eltilthasson az azonos vagy hasonló cég használá-

tától, csak egy módja van: a cégnek a *ker. cégjegyzékbe való bejegyzése*.¹⁾ A Kt. kényszerítő rendelkezésekkel állapítja meg azt, hogy a kereskedő és a ker. társaság *minő céget* használhat. Elv, hogy a cégben és todatában nem szerepelhet olyan adat, amely a *valóságnak* meg nem felel; a cégben olyan kitételek legyenek, amelyek a vállalatot a *kellő szabatosággal* körülírják és végre hogy a cégnek világosan kell különböznie az ugyanazon helyen már korábban bejegyzett cégektől (*cégkizárólagosság elve*).

Ha valaki egy már fennálló üzletet megvesz vagy örököl, az a volt tulajdonos vagy jogutódjainak beleegyezésével az *addigi céget változatlanul tovább használhatja*. (Kis Pál tehát „Törley József” cég alatt folytathatja az üzletet). A cégvalódiság elvének ezt az áttörését azért kell megengedni, mert a régi és bevált üzletet körülvevő *jóhírnév* (good-will, achalandage) a céghez tapad. A vevő nagy értékhez jut tehát, ha a régi céget használhatja, de az eladó is jól jár, ha ezt az értéket realizálhatja.

Azt, hogy a kereskedő cégét bejegyeztesse és csakis a törvénynek megfelelő céget használjon, a cégbíróóság pénzbírsággal is kikényszerítheti. Ha pedig valaki másnak *cégét bitorolja*, a sértett eltiltást és kártérítést követelhet.

b) Amíg a cég a kereskedő üzleti neve, addig a *védőjegy* Védőjegy (Warenzeichen, marque, trademark) az *áru neve*. Olyan rövid, egymagában befejezett, első tekintetre felismerhető megjelölés, amely alkalmas arra, hogy a szemlélőre — az árutól függetlenül — a kellő individualitás látszatával hasson és így az árut más hasonló árutól megkülönböztesse. Van *szó-, ábra- és vegyes* védőjegy. Vjegyet mindenki használhat, aki ker. forgalomra szánt áruk előállításával vagy forgalombahozatalával foglalkozik.

¹⁾ A *cégjegyzéket* a bíróságok vezetik, épp úgy mint a telekkönyvet. A cégjegyzékbe csakis azokat a tényeket (pl. a céget, az üzlet tulajdonosát, a cégvezetőt, a rtság alaptőkéjét stb.) lehet bejegyezni, amelyeknek bejegyzését a törvény előírja. A bejegyzést a bíróság a „Központi Értesítőben” közzéteszi. A közzététellel a bejegyzett tény köztudomásúvá válik.

Azt a jogot, hogy valamely megjelölést egy meghatározott áru *kizárólag* én használhassak, úgy szerzem meg, ha védőjegyemet az illetékes ker. és iparkamaránál belajstromoztatom. A kamara köteles a vj.-et belajstromozni, ha annak megvan a *disztingtio jellege* és *oltalomképes* (tehát nem ütközik az erkölcsbe, közrendbe és fennálló törvényes szabályokba). A belajstromozott vj. 10 évig részesül oltalomban; ez oltalomidő elteltével akárhányszor lehet kérni újabb 10—10 évre a megújítást. A *védőjegy-oltalom* abban áll, hogy 6 hónapig terjedhető fogházzal és pénzbüntetéssel lehet büntetni azt, aki másnak belajstromozott vjegyét bitorolja. E mellett a bitorló köteles azt a kárt is megtéríteni, amelyet a tiltott cselekménnyel okozott. [Ez a kár igen jelentékeny lehet. Ha valaki silány pezsgőt Törley vj.-ével hozza forgalomba, Törleyt nemcsak azzal károsítja, hogy a megvett pezsgők hasznát tőle elveszi, hanem azzal is, hogy a becsapott vevők a Törley pezsgő jóhírnevét is elrontják].

Üzletjelző

c) Az *üzletjelzők* körébe mindenekelőtt az *üzlet neve* tartozik (cégér, ábra, rajz, név). De üzletjelző a *kirakat karakterisztikus kiállítás*a, a szállításra használt járművek jellegzetes külseje, az *áru karakterisztikus kiállítás*a; szóval mindaz a megjelölés, amely nem cég és nem vj., de amelyről a forgalmi körök a vállalatot fel szokták ismerni. Az üzletjelző használatának kizárólagos jogát a kereskedő akként szerzi meg, hogy a szóbanforgó megjelölést előbb használja, mint mások (*praeoccupatio*) és a ker. forgalomban üzletjelzője közismertté válik. A tisztességtelen versenyről szóló 1923: V. t.-c. (Tvt.) megtiltja, hogy bárki is olyan üzletjelzőt használjon, amelyre valamely *versenyhársa* (a hozzá hasonló vagy vele azonos vállalat) kvalifikált használat révén már jogot szerzett.

Oltalom a tisztességtelen verseny ellen

d) A szabad verseny mindenki számára szabadabbá tette a gazdasági pályán az érvényesülést. A vállalkozók versenyének célja: a fogyasztók, a vevőkör meghódítása; tehát a termelt vagy forgalomba hozni kívánt áru kelendőségének fokozása, az árak elhelyezésének biztosítása; ami rendszerint a versenytárs üzleti közönségének elvonásával jár. Ez az utóbbi körülmény fokozza a gazdasági versenyt a versenyzők existenciáját érintő *küzde-*

lemmé és indokolja annak megkövetelését, hogy a mondott cél érdekében *mindenki csakis tisztességes és becsületes eszközöket használjon fel*. Amilyen nyilvánvaló, hogy a tisztességtelen verseny közveszélyes és társadalomellenes, épp annyira néhez sokszor megmondani, hogy mikor tisztességtelen, mikor meg nem engedett valamely olyan eszköznek a használata, amely a versenytársak üzleti közönségét elhódítja. Mert azt mondani sem kell, hogy a versenytárs tönkretétele önmagában még nem tisztességtelen eljárás, ha én őt úgy teszem tönkre, hogy jobb és olcsóbb árut adok, mint ő, nagyobb munkabért fizetek munkásaimnak és így a legjobb munkaerőt biztosítom vállalatom javára, vásárlóimat különféle kedvezményekben részesítem, stb. stb. Szükséges, hogy az az eszköz, amellyel versenytársamat gyöngítem vagy tönkreteszem, *beleütközzék az üzleti tisztességbe*. Ilyen tisztességtelen eszközök: a *valótlan vagy megtévesztő reklám*; a versenyvállalat tollaival ékeskedés (az ő nevének, cégének, védőjegyének, üzletjelzőjének használata); hamis kitüntetések, érmek használata; a versenytárs *befektetése* (hitelének vagy jóhírnevének tönkretétele hazug hírek terjesztésével); az *üzleti és üzemi titkok ellesése*; az alkalmazottak megvesztegetése stb. stb. Hogy a tisztességes kereskedelmet meg kell védeni a tisztességtelen verseny (t. v.) minden elképzelhető megjelenési alakjával szemben, azt indokolni teljesen felesleges. Ha a jogrend megbünteti azt, aki a kereskedő boltjából árut lop, önmagával jut ellentétbe, ha futni hagyja azt, aki egy hazug híreszteléssel, a fáradsággal és költséggel megszerzett gyártási titok eltulajdonításával stb. meghúzza a vállalat felett a — lélekharangot.

Az 1923: V. t.-c. betetőzi kereskedőink személyiségi jogainak oltalmát, amidőn hathatós magánjogi alkalmat ad a t. v. minden elképzelhető megjelenési alakjával szemben és súlyosan bünteti a t. v. legtyposusabb és legveszedelmesebb cselekvősegeit: a reklámszédelgést, a bitorlást, a titoksértést és az alkalmazottak megvesztegetését. A Tvt.-nek igen figyelemre méltó intézkedése az, amely a t. v. elleni küzdelemben jelentős szerepet biztosít a *ker. és iparkamaráknak*, nemcsak a tekintetben,

hogy az elkövetett tiltott cselekmény megtorlásának követelésére őket is feljogosítja, hanem oly módon is, hogy biztosítja közreműködésüket valamennyi perben és bizonyos esetekben ítélkező jogot is ad választott bíróságaiknak.

Könyv-
vezetés

2. A haszonért dolgozó vállalkozót főleg az a körülmény különbözteti meg a játékostól, hogy ő „spekulál”; tehát *tervszerűleg* igyekszik a szerencsét hatalmába keríteni. A Kt. éles szemmel látja meg a vállalatnak ezt a tulajdonságát, amidőn minden kereskedőnek kötelességévé teszi a *könyvvezetést*.

Célja

A könyvvezetés áttekinthető és rendezett összefoglalása azoknak az *üzleti eseményeknek*, amelyek a vállalat vagyonának változását és gazdasági eredményét befolyásolják. A könyvvezetésnek három célja van: a) az *egész vagyoni állapot kimutatása* avégből, hogy az üzletév eredménye (a nyereség vagy veszteség) megállapítható legyen, b) kimutatása az *egyres vagyontárgyak* (üzletágak) *jövedelmezőségének*, aminek alapján a kereskedő üzemtervét változtatni, a *hozzadékokat szabályozni* tudja és végre c) kimutatása a *vállalat liquiditásának* (vajjon a „vagyon” fedie-e a „tartozásokat”). A legfontosabb ezek közül a célok közül annak a szilárd alapnak a megteremtése, amelyen állva a kereskedő *reális* ítéletet alkothat vállalatának *jövedelmezőségéről*. A ker. vállalatra nagyon is áll *Spinozának* az a mondása, hogy amely dolog nem képes magát saját erejével fentartani, elvesztette jogát arra, hogy létezzék. Azzal a vállalattal, amely nem hajt hasznot, a kereskedőnek nyomban fel kell hagynia.

Mérleg

Jövedelmező az a vállalat, amelynek vagyona gyarapodást mutat. *Relatív nyereségről* beszélünk, ha a leltározott vagyont a lefolyt legközelebbi üzletév állagával, *abszolútról* pedig, ha a vagyont az üzlet megkezdésekorai vagyonnal állítjuk szembe. Az üzlet vagyonállapotát a könyvek és leltár alapján időszakon-

ként felállított mérleg tükrözi vissza. Minden kereskedő köteles üzlete megnyitásakor leltárt és mérleget készíteni és ezután ezt legalább minden évben egyszer megtenni. Ez a kötelezettség létesíti az *üzletévet*, amely a naptárévtől el is térhet (ha a kereskedő pl. október 1-én kezdi meg üzletét és nem akarja *csonka mérleg* felállításával az üzletévet a naptárévvvel összhangzásba hozni). A mérleg felállításánál legfontosabb teendő a vagyonnak helyes *értékelése*. Az érték u. i. a javaknak nem objektív tulajdonsága, hanem csupán szubjektív ítélet, amely azon a két praemisszán nyugszik, hogy a) a vagyontárgy, bizonyos szükségletek kielégítésére alkalmas és b) bizonyos személyek emiatt ellenértékül más javakat (rendszerint pénzt) hajlandók adni. Ha az első praemisszára vagyok figyelemmel, megkapom a *használati értéket*, ha pedig a másodikra helyezem a súlyt, megkapom a *csereértéket*, az *árat*. A kereskedő mérlegének felállításakor akkor jár el helyesen, ha vagyontárgyainak csupán használati értékét kutatja és itt is inkább pesszimisztikusan értékel, mert csak így kerülheti el a vállalat helyzetét hamis színben feltüntető *fiktív mérleget*.

A Kt., amidőn egyrészt a könyvvezetést, a leltár- és mérlegfelállítást, valamint az üzleti levelek gondos megőrzését a kereskedő köteleességévé teszi, másrészt azzal jutalmazza a rendes könyveket vezető kereskedőt, hogy *könyveinek kivételes bizonyító erőt* biztosít. A kereskedő állandóan tömegügyleteknek gyors megkötésével foglalkozik, a szerződés tartalmát és feltételeit egynéhány szóval írja körül és így nem áll módjában az, hogy minden ügyletnél külön bizonyítékokról (okiratról, tanukról) gondoskodjék. Ezért a jog prima facie igaznak ismeri el azt, amit a kereskedő könyve feltüntet, tekintet nélkül arra, hogy a könyvbe vezetett tény a kereskedő mellett avagy el-lene bizonyít.

A könyvek
bizonyító
ereje

Ker. üzlet

3. A „vállalat” fogalmilag egy meghatározott cél megvalósítására alkalmas *szervezetet, organizációt* jelent. A szervező munkát és a vállalat állandó vezetését és irányítását a kereskedő, a vállalkozó végzi. Ő egyesíti, szervezi be a minden gazdasági tevékenység-nél nélkülözhetetlen két termelő tényezőt: a munkát és a tőkét. A *ker. üzlet* nem más, mint vállalat, tehát „önállóan szervezett vagyonszerző alkalom”, valóra vált gazdasági gondolat, amelynek alkotó részei: a) a kereskedelmi munka, b) az üzleti vagyon és c) különböző vagyoni értékkel bíró tényleges vonatkozások (különösen a biztosított árusító lehetőség, a vásárlókör, a hitelképesség, jóhírnév stb.). A jog az üzlettel két szempontból is foglalkozik: a) egyrészről védelembe veszi az azt kitevő eszmei értéket, b) másrészről lehetővé teszi azt, hogy az üzlet a dologi fogalom tárgya lehessen.

Az üzlet
védelme

a) Az üzletet mint organizációt védi az a *végrehajtásjog*, amely megakadályozza azt, hogy a hitelezők — lefoglalva az egyes alkatrészeket — magát az organizációt is szétporlasszák; a *csődjog*, amely lehetségesnek tartja azt is, hogy a csődbejutott kereskedő üzletét a tömeggondnok tovább folytassa; a *Kt.*, amely a társas vállalatnak különálló vagyonát ismeri el és a tagok személyében beálló változásoktól magának a vállalatnak existenciáját függetleníti és végre a *tisztességtelen versenyről szóló törvény*, amely oltalmat ad az üzlet *befekettitése* és az üzletjelzők bitorlása ellen.

Üzlet-
átruházás

b) Az üzletet, a vállalatot — dacára annak, hogy se nem dolog, se nem jog — el lehet adni, örökölni lehet, bérbe lehet adni, el lehet zálogosítani, ellene végrehajtást lehet vezetni és jövedelme lehet haszonélvezetnek is a tárgya. Egy szóval az üzlet épp úgy lehet a *dologjogi forgalom tárgya*, mint bármely dolog vagy jog. Külön törvényes rendelkezés nélkül az üzlet dologjogi forgalmára az általános magánjog rendelkezéseit kellene kiterjeszteni. Az üzlet sajátos szubsztrátuma, valamint a hozzá kapcsolódó közgazdasági érdekek azonban e tekintetben

is bizonyos speciális jogszabályok felállítását indokolják. Így a Kt. és az azt módosító 1908: LVII. t.-c. külön szabályozásban részesítik az *üzlet átruházását*, biztosítva azt, hogy az üzlet hítelezői a tulajdonos-változás dacára is követeléseikhez juthassanak. De szükséges volna az üzlet öröklése és hasznélvezete esetében is az üzlet lényegével számoló speciális szabályoknak a felállítása, az üzlet elzálogosítását megkönnyítendő a *lajstromzálog* (ingó jelzálog) intézményének meghonosítása, valamint az üzlet ellen vezetett végrehajtás során az üzletet kitevő eszmei érték konzerválása.

4. Az a ker. üzlet, amely a vállalat nevet megérdemli, nagyobb szervezetre szorul. A kereskedelemben is a fő és döntő szerepet játszó „termelési tényező” az *emberi munka*. A nagyobb üzlettel rendelkező kereskedő képtelen minden az üzlettel kapcsolatos munkát maga elvégezni és így idegen személyek munkáerejére szorul. A kereskedelmi munka túlnyomó része *ügyletkötés*. Ha a kereskedő azt akarja, hogy bizonyos ügyleteket helyette mások kössenek meg, kénytelen a képviselőjogot másokra ruházni, tehát *meghatalmazást* adni. Minthogy pedig a kereskedő állandóan tömegügyletek kötésével (főleg adás-vétellel) foglalkozik, egyenesen rá van utalva arra, hogy *állandó meghatalmazottakat* kapcsoljon vállalatához. A kötelék, amely az állandó ker. meghatalmazottakat az üzlethez fűzi, a *szolgálati szerződés*, amely bizonyos alárendeltségi viszonyt létesít a ker. segéd (*alkalmazott*) és a kereskedő (a *főnök*) között. Ugyancsak a szolgálati szerződéssel kapcsolja vállalatához a kereskedő azokat az *alkalmazottakat* is, akik nem az ügyletkötésben, hanem egyéb természetű ker. munka elvégzésében segédkeznek neki. A kereskedő azonban az állandó alkalmazottakon és meghatalmazottakon kívül rászorul *más kereskedők segítségére* is. Ezt a *vállalkozási szerződés* és

A kereskedelmi munka szervezete

a megbízás teszi lehetővé. A vállalkozási szerződésnek a kereskedelmi forgalomban leginkább szerepet játszó válfajai: a *kereskedő áruinak fel- vagy átdolgozása*, a *fuvarozás* és a *hitelértesítés*. A megbízás magánjogi intézménye a ker. forgalomban, mint *beraktározás*, *bizomány*, *szállítmányozás*, *alkuszi és ügynöki szerződés* differenciálódik. Mindezek a ker. intézmények, amelyek szintén idegen személyek munkaerejét bocsátják a kereskedő rendelkezésére, a szolgálati szerződéstől főleg abban különböznek, hogy ezekben az esetekben a kereskedő *önálló kereskedőkkel* áll szemben, akiknek érdekvédelme nem követeli meg azt a messzemenő állami beavatkozást, amelyet a ker. alkalmazottak szociális helyzete indokol. Az alábbiakban rövid áttekintést kívánunk adni a kereskedő legfontosabb segítőtársainak: *a) a vállalatvezetőnek*, *b) a kereskedősegédeknek és állandó ker. meghatalmazottaknak* és *c) végre az u. n. közvetítő kereskedőknek* jogviszonyairól.

Vállalat-
vezető

a) A ker. vállalat élén a kereskedő (főnök) áll, akinek nevében és számlájára az üzlet folytatódik, aki az üzlettel kapcsolatos jogok és kötelezettségek hordozója. Az élet igen sok olyan esetet vet felszínre, amidőn a főnöki praerogatívával nem a kereskedőt, hanem más személyt *kell* felruházni; amidőn tehát a főnök helyett *szükségképpen* más személy *vezeti* a vállalatot. A kiskorú, elmebeteg, vagyonbukott, stb. kereskedő *helyett* a *törvényes képviselő* (atya, gyám, gondnok, csődtömeggondnok) *vezeti* a vállalatot; a kereskedelmi társaságoknál pedig a vállalat tulajdonosa (a tagok összessége) mozdulatlan lévén, az üzlet vezetése szintén külön *képviselő szervek* (képviselő tagok, igazgatóság) létesítését követeli meg. A vállalat tulajdonosán kívül tehát szerepelhet a „*vállalatvezető*” is, akit az állandó alkalmazottaktól élesen elkülönít az a körülmény, hogy ő olyan *törvényes képviselője* a tulajdonosnak, aki a *főnök jogait egyedül és kizárólag gyakorolja* és

aki nem áll szolgálati szerződéses, alárendeltségi viszonyban a főnökkel.²⁾

b) A *kereskedő segédszemélyzete* körébe azok tartoznak, akiket a főnök üzletében kiegészítő természetű ker. szolgálatok állandó teljesítésére alkalmaz, akár úgy hogy nekik egyben képviselőjogot is ad (*tulajdonképpen ker. meghatalmazottak*), akár úgy, hogy őket ilyen joggal nem ruházza fel (könyvvezető, kirakatrendező, raktárnok, mérnök, kémikus, stb.). A segédszemélyzet a *kereskedő segédekből* és a *ker. tanoncokból* áll. Jogviszonyuk alapja a szolgálati szerződés. Mielőtt a segédszemélyzet jogi helyzetének vázlatát adnók, rövid áttekintést kell nyújtanunk a tulajdonképpen ker. meghatalmazottakról.

A Kt. ismeri 1. a *cégvezetőt*, 2. az *általános és különös ker. meghatalmazottat*, 3. a *ker. utazót* és 4. a *vélelmezett ker. meghatalmazottakat*. Legtágabb hatásköre a *cégvezetőnek* van, akit csakis a főnök vagy annak törvényes képviselője rendelhet ki. A cégvezető jogosított a cég jegyzésére és ezzel a vállalat kötelezésére, bárminő olyan jogügylet megkötésére és jogcselekmény elvégzésére, amely *bármely ker. üzlet* folytatásával jár; felfogadhat és elbocsáthat ker. segédeket, adhat és visszavonhat ker. meghatalmazást. A cégvezetőt be kell jegyezni a cégjegyzékbe. Törvényes hatáskörét a főnök 3. személlyel szemben nem korlátozhatja. A cégvezető tehát úgyszólván alter egoja, Doppeltgängerje a főnöknek. Az *általános ker. meghatalmazott* az egész üzlet vezetésére, a *különös meghatalmazott* pedig bizonyos nemű vagy egyes ügyletek megkötésére nyer meghatalmazást. Ezek a cégvezetőtől abban különböznek, hogy őket nemcsak a főnök, hanem a cégvezető is kirendelheti; hatáskörük csupán oly ügyletek kötésére terjed ki, aminők az illető üzlet folytatásával járnak, illetőleg amelyeknek kötésére meghatalmazást kaptak, és hatáskörüket a fő-

Állandó alkalmazottak.

Tulajdonképpen ker. meghatalmazottak

Cégvezető

Ker. meghatalmazott

²⁾ Ez azonban nem zárja ki azt, hogy a vállalatvezető szerv (pl. a rtsági igazgatóság) *egyes tagjai* (az olyan ügyvezető igazgatók, akik egyben az igazgatóság tagjai is) szolgálati szerződéses viszonyban álljanak a vállalat tulajdonosával.

- Ker. utazó nők korlátozhatja. A *ker. utazók* azok az alkalmazottak, akik a telep helyén kívül a főnök nevében és megbízásából ker. ügyletetet kötnek. Ezeknek ténykedését az 1900: XXV. t.-c. megszorította, amennyiben ők a telep helyén kívül vásárló feleket megrendelés gyűjtése végett csak akkor kereshetnek fel, ha erre előzetes felhívást kaptak. A Kt. a *vélelmezett ker. meghatalmazottaknak* két csoportját ismeri. Aki valamely boltban, nyílt áru-tárban vagy raktárban van alkalmazva, felhatalmazottnak tekintendő olyan eladások és vételek foganatosítására, amelyek az ilyen helyeken szokásosak. Másrésről az, aki az árut szaldírozott számlával a vevőhöz elhozza, feljogosítottnak tekintendő a vételár átvételére (a ker. szokás értelmében elég maga a szaldírozott számla, az áru nélkül is).
- Vélelmezett meghatalmazott
- Kereskedő segéd A *ker. munka jogviszonyait* jelenleg a Kt., az Ipt. és a kormány 1910/920. és 9180/1920. M. E. számú rendeletei, valamint a magánjognak a szolgálati szerződésre felállított szabályai rendezik. Amíg a Kt. e jogviszony rendezését a felek szabad egyezkedésére bizza, tehát a szerződési szabadság varázsvesszejével igyekszik megoldani ezt a szociális problémát, addig az újabb törvényekben és rendeletekben már felcsillan a gazdaságilag gyengébb munkavállaló fokozottabb érdekvédelmének gondolata. A munkavédelem és szociálpolitika néven ismert állami beavatkozás kétségtelenül érezteti és fogja éreztetni a jövőben hatását a ker. munkavállaló jogviszonyainak terén is. Ez alkalommal főleg azokra az irányító szempontokra kívánunk röviden utalni, amelyeknek alapulvételével a „munkáskérdés” nagy komplexumában mégis csak külön helyet elfoglaló *ker. munka* jogviszonyait megnyugtató módon lesz lehetséges rendezni. A történelmi fejlődés nyomán követésével rájövünk arra, hogy a munkáskérdés megoldása előtt minden időben az a cél lebegett, hogy *harmoniót és békés összetartást teremtsen a munkaadó és a munkavállaló között*. Ezt a harmoniót igen hatékonyan tudta biztosítani az ókor és középkor gazdasági szervezete. Az ókorban a ker. munkát (és pedig a legmagasabb képzettséget igénylőt is) rabszolgák végezték, akik teljes mértékben alá voltak vetve uruk akaratának. A középkori céhek tanoncai és se-
- A ker. munka problémái

gégei nem voltak ugyan mestereiknek teljesen kiszolgáltatva, de nem is voltak velük szemben álló, ellentétes érdekekkel fűtött „szabad” szerződő felek, hanem *leendő mesterek*, akik közhivatalás betöltésére tették magukat képesekké. A harmoniát biztosították a szigorú céhszabályok, amelyek ha meg is követelték az alkalmazottaktól az engedelmisséget és hűséget, de egyúttal az ő szociális helyzetük megfelelő voltáról is gondoskodtak. A francia forradalommal inaugurált *iparszabadság* — amelyet a Kt. is zászlajára tűzött — szabaddá tette a munkát is és a munkaviszony megteremtésének kizárólagos módját a *szolgálati szerződésben* jelölte meg. A köteleességérzet, hűség, engedelmisség és atyai gondoskodás helyébe az egyenrangú szerződő felek *harcát* léptette; a munkát *árúvá* minősítette, amelynek árát a szabad verseny, a felek gazdasági hatalma, stb. állapítja meg. Hogy ez a megoldás feldöntötte a harmoniát és ellenségekké tette azokat, akiknek békés együttműködése biztosítja egyedül a gazdasági élet virágzását, annak ékes bizonyosága a 19. század gazdaságtörténelme és a törvényhozásoknak a munka jogviszonyaiba mind erősebb beavatkozása. Manapság már nyilvánvalóvá vált, hogy a vállalkozót gazdasági célja elérésében *kiegészítő* ker. munkavállalók jogviszonyát nem lehet tisztán a *do ut des* jelszóra hallgató szolgálati szerződésre alapítani, amiként azt a Kt. teszi. Különösen nem azt a munkaviszonyt, amely *állandó*, esetleg az alkalmazott egész életére kiterjedő! Az *állandó alkalmazotttól* nemcsak a munka elvégzését, hanem a vállalattal az *érdekösszeforradást* is meg kell követelni; viszont ő is jogot formálhat arra, hogy munkaadója róla megfelelően gondoskodjék. A ker. nagy vállalatok alkalmazottjait vizsgálva, már most is megállapíthatjuk, hogy ők nem csupán eufemisztikus, nagyvási célzattal nevezik magukat *magánhivatalnokoknak*, hanem igen helyesen juttatják kifejezésre, hogy az ő szolgálati szerződésük, lényegéből kivetkőzve, a közhivatalnok etikai tartalommal is telített jogviszonyához közeledett. A ker. munka jogviszonyainak szabályozásánál tehát figyelemmel kell lenni mindenekelőtt az *állandó alkalmazottnak* erre a különleges helyzetére. De szemben az ipari munkássággal, amelynél az önállósulás lehetősége

rendszerint csakis a kis és közép iparnál forog fenn, a ker. munkavállalók jogviszonyainak rendezése alkalmával nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a fontos körülményt sem, hogy a ker. alkalmazottak tarsolyukban hordják a főnöki marsallbotot és így náluk az ipari munkásság elégtelenségét állandóan ébren tartó egyik fő ok (az önállóság, a függetlenség lehetőségének majdnem kizárt volta) elesik. Azok a problémák, amelyek a ker. munka terén megoldást követelnek, a következők: 1. a szerződés megkötésének szabályozása, 2. az elvégzendő munka körülírása, 3. a munkabér kérdése (nyereségben részesítés, munkabér védelem stb.), 4. a főnök szociális kötelezettségei (egészség és erkölcsvédelem, munkaidő, pihenő idő, szabadság, betegség és aggkor esetében a gondoskodás stb.), 5. a felmondás, 6. nyugdíj és végkielégítés, 7. munkaügyi bíraskodás, 8. az alkalmazottak szervezkedési szabadsága, 9. a versenytilalom stb. stb. Ezeket a kérdéseket jelenlegi jogunk csak részben szabályozza; a ker. alkalmazottak jogviszonyainak megfelelő rendezése még mindig a vajudás állapotában van.

Közvetítő
kereskedők

c) *Közvetítő kereskedők.* Az ügyletkötésnél a kereskedőnek nemcsak az állandó alkalmazottak, hanem *önálló kereskedők* is segédkeznek. Ezek a *bizománys* és *szállítmányozó*, az *alkusz* és a *kereskedelmi ügynök*.

Bizománys

α) A *bizománys* arra vállalkozik, hogy más részére (számlájára) de a *saját nevében* ker. ügyleteket kössön. A középkorban az *árubizománys* játszotta a főszerepet, aki a kereskedő áruit távoli helyeken eladta és a kereskedő részére — felhasználva a saját összekötöttéseit és hitelképességét — a távoli helyeken vásárolt. Nélkülözhetetlenné tette a közlekedés nehézsége és bizonytalansága, valamint a távoli helyeken az állandó alkalmazottak szerepeltetésének költséges és nehezen ellenőrizhető volta. A mai korban az *árubizománys* helyét az *értékpapirbizománys* foglalta el, aki az értékpapir adás-vételét nemcsak a kereskedők, hanem mindenki részére lehetővé teszi. Az

értékpapirbizományos (rendszerint valamely *bank*) megbízás alapján a saját nevében adja el ügyfeleinek papírjait és szerzi meg számukra a *tőzsdén* a venni óhajtott papirokat. A bizományos jogi szempontból a meghatalmazottól főleg abban különbözik, hogy ő a *foganatosító ügyletet* (tehát a rábizott áruk *eladását* vagy a nála rendelt áruk *vételét*) nem a *megbízó*, hanem a *saját nevében* köti. Ennek következménye, hogy a foganatosító ügyletnél szereplő 3. személy nem lép a megbízóval közvetlen jogviszonyba, hanem a bizományossal szemben szerez jogot és vállal kötelezettséget. Közvetlen jogviszony csakis a megbízó és a bizományos között keletkezik a közöttük létrejövő *bizományi szerződés* alapján. A bizományos e jogviszony folytán *köteles* a rábizott ügylet foganatosításánál a rendes kereskedő gondosságával és a megbízás értelmében (a megbízó *utasításai* szerint) eljárni, a megbízót a szükséghez képest *tudósítani* és a megbízás teljesítéséről haladék nélkül *értesíteni*. Ha a megbízó *limitó árat* kötött ki (amelynél *olcsóbban* a bizományos nem adhat el, vagy amelynél *drágábban* nem vásárolhat), a bizományos ehez az árhoz kötve van. Külön felhatalmazás vagy ker. szokás nem létében a bizományos nem *hitelezhet* és nem adhat *előleget*. A szerződőfél fizető- és teljesítőképességeért a bizományos egyes adósként csak akkor felel, ha ezt a felelősséget kifejezetten elvállalta (*del credere felelősség*), amely esetben külön díjat számíthat. A bizományos köteles mindazt, amit a foganatosító ügylet alapján szerez, a megbízónak kiadni és az ügyletről *elszámolni*. A bizományos viszont követelheti a megbízótól az ügyletre tett *kiadásainak megtérítését* és a *bizománydíjat* (províziót). E követeléseknek biztosításául őt *törvényes zálogjog* illeti a bizományi áruk felett. A bizományos abban az esetben, ha a bizomány tárgya *tőzsdei vagy piaci árral bíró* áru vagy értékpapír, — ellenkező ki-

kötés nem létében — a megszerzendő árukat eladóként maga szállíthatja, a bizományba vett árukat pedig vevőként maga megtarthatja (a *bizományos belé-
pése az ügyletbe; önszerződés esete*). Ilyenkor a bizományi ügylet és a foganatosító ügylet egybeesik, mert mindkettőnél a bizományos áll szerződőfélként a megbízóval szemben. A megbízó érdekeit védi a tőzsdei vagy piaci ár, amelyet a bizományos megtartani és igazolni köteles.

Szállit-
mányozó

β) A *szállítmányozó* (spediteur) lényegileg nem más, mint olyan bizományos, aki elvállalja áruknak fuvarozók vagy hajósok által tovaküldését. Ő a fuvarozási szerződést a saját nevében, de a megbízó (feladó) részére köti. Kötelességei és jogai általában azonosak a bizományoséival, azzal a dolog természetéből következő jellegzetességgel, amit a szállítmányozás *tárgya* (a fuvarozási ügylet) megkíván. Ellenkező kikötés nem létében a szállítmányozó is beléphet az ügyletbe; tehát maga fuvarozhatja a rábizott árukat.

Alkusz

γ) Az *alkusz* nem köti meg az ügyletet, hanem csupán összegyűjti az eladási és vételi ajánlatokat és *összehozza* a szerződő feleket, akik maguk kötik meg az ügyletet. Az ő tevékenysége tehát csupán a *közvetítésben* és a feleknek az ügyletkötésnél *segédkezésben* (az általa közvetített ügyletekről kötjegyet ad át a feleknek) áll. Az alkusz köteles pontos *naplót* vezetni amely naplónak épp oly bizonyító ereje van, mint a szabályszerűen vezetett ker. könyvnek. Az alkusz, minthogy mindkét szerződő fél érdekeit egyaránt szíven viseli, rendszerint mindkét féltől követelheti egyenlő hányadban az *alkuszdíjat*.

Ker. ügynök

δ) Az *önálló ker. ügynököt* (képviselőt, vezérügynökséget) a modern nagyvállalat elterjedése hívta életre. Az ügynök olyan önálló kereskedő (tehát nem „alkalmazott”), aki díjazás ellenében élethivatásszerűleg vállalkozik arra, hogy más kereskedő nevében és részére, *állandó megbízás alapján* ker. ügyletek kö-

tésére kínálkozó alkalom közlésével vagy ker. ügyletek közvetítésével (külön megbízás alapján esetleg az ügylet megkötésével is) foglalkozzék. Ilyen ügynök mindenekelőtt a biztosítási ügynök, aki valamely biztosítóvállalat részére szerződő feleket toboroz; a nagy világcégek ügynökei, akik valamely gyártmányt (pl. a Benz autókat) a világ minden részén elhelyezni igyekeznek, stb. Minthogy az ügynök tisztán megbízója érdekét képviseli, díjazást (amely rendszerint a közvetített ügylet értékének határozott %-ában megállapított provizio) egyedül tőle kap.

IV. *Kereskedelmi társaságok.* A gazdasági tevékenységnek két legfontosabb eszköze a munka és a tőke. A nagy munkaenergia és a nagy tőke azonban csak többek összeállásának, egy célra működésének lehet eredménye. E mellett a tőkepenzes csak abban az esetben hajlandó tőkét gazdasági vállalkozásba fektetni, ha bizonyos fokú oltalomban részesül az ilyen vállalkozást nyomon kísérő *rizikóval* szemben. Ezek a tények magyarázzák meg, hogy miért keresi a nagyszabású gazdasági vállalkozás a társasági formát és miért jelentik a *ker. társaságok* egyben a mai nagyvállalkozás (az u. n. kapitalizmus) szervezetét (organizációját) is. Mert a ker. társaság (és par excellence a *részvénytársaság*) lehetővé teszi a termelő *munka és tőke* elvileg „ad infinitum” fokozását és a *kockázat felaprózását* (a részvényes a legrizikánsabb vállalkozásban is csupán részvényeinek névértékét kockáztatja). De lehetővé teszi az azonos vagy egymással összefüggő gazdasági ágak egységesítését (*kartell, trust*) és a nagytőke rizikójának a nagy vállalatok között is a megosztását.³⁾

³⁾ Ennek módja a nagybankok között létesülő *koncern*, amely akként csökkenti a tömörülő bankokat az általuk „finanszírozott” ipari vállalatok részéről fenyegető veszteség esélyeit, hogy a tömörülő nagybankok nyereségét és veszteségét közössé teszi.

Fajaik;
eltérésük a
magánjogi
társaságtól

1. A Kt. a kereskedelmi társaságoknak négy fajtát ismeri: a) a *közkereseti társaságot* (kk.), b) a *betéti társaságot* (bt.), c) a *részvénytársaságot* (rt.) és d) a *szövetkezetet* (szöv.). Egynéhány rendelkezést állít fel az *alkalmi egyesülésre* is, anélkül, hogy azt ker. társaságnak minősítené.⁴⁾ Külföldön szabályozásban részvételtek még a *betéti részvénytársaság*, a *csendes társaság* (amelynél a „társas viszony” *kifelé* nem jelentkezik) és a *korlátolt felelősségű társaság* („Gesellschaft mit beschränkter Haftung”).

A ker. társaságok a magánjogi társaság talajába eresztik le gyökerüket és épp ezért jogviszonyaik megítélésénél — ha a Kt. vagy a ker. szokás eltérőleg nem intézkedik — az általános magánjog rendelkezéseit kell figyelembe venni. A magánjogi társaságtól őket főleg a következő tulajdonságok különböztetik meg: a) valamennyi ker. tság *kereskedő* és így a kereskedők jogai őket is megilletik és kötelezettségei terhelik; b) céljuk rendszerint *ker. üzlet folytatása* (rt.-nál és szövetkezetnél erre nincsen feltétlenül szükség); c) valamennyi ker. társaság *szervezett egységként* lép fel a forgalmi életben (külön neve, *cége* van; *képviselését* a

⁴⁾ Az *alkalmi egyesülés* többek összeállása egy meghatározott ker. ügylet (ker. tranzakció) lebonyolítására. Karakterizálja az alkalomszerűség, ideiglenesség. Mihelyt a tagok a tervbevett műveletet lebonyolítják, a társas viszony is megszűnik. Az alkalmi egyesülések között a gazdasági életben legnagyobb jelentőségre az u. n. *konzorciumok* (*szindikátusok*) tettek szert. Több bank összeáll, hogy pl. az államkölcsönt elhelyezze a tőkepénzesek között. *Szindikátus* keletkezik pl. arra a célra, hogy egy új részvénytársaság részvényeit vagy a fennálló rt. új részvényeit átvegye és nagy haszonnal elhelyezze. Az alkalmi egyesülésre általában a magánjogi társaság szabályai (in konkrétó pedig a minden részletre kiterjedő *szerződés*) irányadók. A Kt. csak azt az eltérő szabályt állítja fel, hogy a tagok itt a hitelezőkkel szemben nem részenként, hanem *egyetemlegesen* felelnek.

törvény megszervezi; cége alatt jogokat szerezhethet, kötelezettségeket vállalhat, perelhet és perelhető, tehát a ker. tságnak *önálló jogképessége* van); d) a tagoknak a *társasági tartozásokért való felelősségét* a törvény — szemben a magánjogi társasággal — különleges módon állapítja meg,⁵⁾ e) amíg a magánjogi tság homogén tömörülés, addig a ker. tságok két lényegesen különböző kategóriába: a *személyegyesülés és tőkeegyesülés* kategóriájába különülnek el és f) amíg a magánjogi tság sorsa a *tagok* személyes kvalitásaitól függ, addig a rt.-nál és szöv.-nél a tagok személye teljesen háttérbe szorul.

2. *Közkereseti társasággal állunk szemben*, ha két vagy több személy közös cég alatt, *ker. üzletet*, korlátlan és egyetemleges felelősség mellett folytat. Ez a ker. tság áll legközelebb a magánjogi társasághoz, amelytől főleg a közös cég és az egyetemleges felelősség különbözteti meg. A *kk.* a középállalkozás formája. Ma is — épp úgy, mint kialakulásakor (a középkori germán „Brodgemeinschaft“-ból alakult ki) — főleg a rokonok (pl. az apa üzletét öröklő gyermekek) lépnek egymással ebben a formában társas viszonyba, mert csakis az egymásban vakon megbízó egyének szolgáltatathatják ki egymásnak vagyoni egzisztenciájukat.

3. A *betéti társaság* átmenet a személyegyesülésről a tőkeegyesülésre. Jellemzi a tagok kétfélesége. A *betéti társaság*

⁵⁾ Amíg u. i. a magánjogi tság tagjai a közösen vállalt tartozásokért elvileg *részenként* (pro rata) felelnek, addig a tagok felelőssége valamennyi ker. tságnál *egyetemleges* (l. 5. §. III. alatt) és 1. a *kk.-nál korlátlan és feltétlen* (tehát minden tag egész vagyonával és *közvetlenül* felel; nem kell előbb a tságot perelni), 2. a *bt.-nál* a kültag felelőssége *korlátolt*, 3. *rt.-nál* a részvényes felelőssége *korlátolt, feltételes és közvetett* (csak a részvény be nem fizetett értéke erejéig áll fenn; a tsági hitelező ezt sem perelheti *közvetlenül*, hanem csak maga a rt. mint jogi személy) és 4. a *szöv.-nél* lehet *korlátolt és korlátlan* is

tagnak ugyanaz a jogi helyzete, mint a *kk. tagjáé*. A *kültag* ellenben csupán az általa vállalt *betét* (amely lehet készpénz vagy pénzürtékben megállapított bármely más dolog vagy jog) erejéig felelős a társasági tartozásokért és az ügyvitelből, valamint a tság képviselétéből elvileg ki van zárva. A *bt.* sorsa a *beltag* arravalóságától függ. A *bt.* a *ker. társas vállalkozás* ősfaja. Már az őskaraván szervezeténél is kibontakozik [a tőkepenzes (a *kültag*) állította össze a karavánt, látta el áruval és a szakértő karavánvezető (a *beltag*) bonyolította le nyereségrészesedés fejében a nagy fáradsággal, veszedelemmel járó, de egyben nagy haszonnal is kecsegtető vállalkozást]. A *bt.*-ban találta meg az újkorban kialakult *rt.* is egyik fontos alkotóelemét: a *korlátolt felelősséget*. A *kültag* helyzete főleg abban különbözik a részvényesétől, hogy jogát nem ruházhatja forgalomképes értékpapír alakjában át. A *betéti részvénytársaság* ezt is lehetővé teszi.

Részvény-
társaság

4. A *részvénytársaság* jogi jellemző vonásait a következőkben foglalhatjuk össze: a) a tagok (*részvényesek*) itt a *társasági tartozásokért* csak magának a *rt.*-nak (mint jogi személynek) és csak a meghatározotti összegű *alaptőke* részét tevő *részvény* névértéke erejéig *felelősek*; b) az ügyintézésben tagsági mivoltukból kifolyólag nem vesznek közvetlenül részt (erről külön *szervezet* gondoskodik); c) a tagságjogok átruházását (és így a vállalatba fektetett tőke visszanyerését) szerfelett megkönnyíti a jogaitat megrögzítő értékpapír: a *részvény*. A *rt. tőkeegyesülés*. Ennek folyománya: a *korlátolt felelősség*, a tagok személyének háttérbeszorulása, a *részvény* forgalomképessége és magának a tságnak a tagokkal szemben is érvényesülő nagyfoku önállósága. A *rt.* a 17. századbeli *ker. kompániákból* alakult ki (az 1602-ben alapított „Holland-Keletindiai társaság” már határozottan magán viseli a *rt.* legfon-

tosabb jogi és gazdasági ismertetőjeleit). A 19. század bámulatos gazdaságtechnikai fellendülésének a rt. volt leghatalmasabb organizációs eszköze. Hiszen birodalmakat alapítottak, megváltoztatták a föld felületét (Suezi csatorna) segítségével, a rt.-i formában működő nagyvállalatok teremtették meg a mai kor tökéletes közlekedését, hitelszervezeteit és emelték a termelést elképzelhetetlen tökéletességre. És a rt. általában nélkülözhetetlennek bizonyult mindazon gazdasági feladatok megoldásánál, amelyek előtt a magánosok tőkéje és munkaereje összeroskad; tehát amelyek rt. nélkül soha meg sem valósulhattak volna.⁶⁾ A mai kor kulturáját, a mai kultúremler életét rt. nélkül elképzelni sem lehetne; annyira behatolt ez a csodálatos organizációs eszköz a mai gazdasági és társadalmi élet minden pórusába. Nyilvánvalóvá válik ennek az állításnak helyessége, ha azt vizsgáljuk, hogy a rt. minő tereken érvényesül.⁷⁾ Ha a rt. nagy elterjedtségének *gazdasági okát* kutatjuk, azt hamarosan megtaláljuk a *forgalomképes részvényben*. A rt. azért tud könnyebben tőkét szerezni bárminő vállalkozáshoz, mint más vállalkozó forma, mert a tőkésnek olyan *értékpavirt* ad, amely *esetleg* nagy jövedelmet hajt és amelyet *esetleg* igen nagy nyereséggel lehet értékesíteni; egyszerűval, amellyel *játszani lehet*. A *játékszenvedélyt* transzformálja a komoly rt. a legáldásosabb vállalko-

⁶⁾ Helyesen látja tehát *Petrzycki* a rt. legfontosabb gazdasági jelentőségét abban, hogy életre kelti a *szunnyadó* produktív erőket.

⁷⁾ Házakat, üdülőtelepeket, kaszinókat épít; megszervezi a szárazföldi, vízi és légi közlekedést; kezeli a tőkésék vagyonát; hitelt ad; kitermeli a bányákat; szórakoztat, amikor színházakat stb. létesít; tökéletesen kifejleszti a biztosítás minden ágát; lebonyolítja a nemzetközi kereskedelmet, stb. stb.

zás mozgató-energiájává, de ugyancsak a játékszenvedély juttatja a tőkésék tömegét a rt.-i formával visszaélő „modern patkányfogók” csapdjába.⁸⁾

A részvény-
jog
problémái

Alaptőke

Részvény

A részvényjog legfontosabb problémái: az alaptőkének, a részvénynek, az alapításnak, a rt. szerveinek (a közgyűlésnek, igazgatóságnak és felügyelő bizottságnak), a rt. ellenőrzésének és feloszlásának szabályozása. a) Az *alaptőke* és az abból képződő tsági vagyon a tsági hitelezők egyetlen fedezete és egyben a részvényes tagsági jogainak foglalatja. A részvényjog legfontosabb szabályai azt igyekeznek biztosítani, hogy az alaptőke a társasági hitelezők kielégítési alapjaként *konzerváltassék*.⁹⁾ b) A *részvény* jogi szempontból hármat jelent: az alaptőke egy *részét* (betét), a részvényes jogait és kötelezettségeit és végre forgalomképes *értékpapírt*. A részvénynek van *névértéke* (alaptőke osztva a részvények számával), *kibocsátási értéke* (amelyen a rt. azt forgalomba bocsátja; ez a névértéknél kisebb nem lehet) és *árfolyamértéke* (amely a piacon, a tőzsdén alakul ki). A részvényes egyetlen kötelezettsége a „jegyzett” részvény értékének befizetése a tság pénztárába. Legfontosabb jogai: az osztalékjog és a szavazójog. A részvény mint értékpapír szólhat névre (amikor forgatmány útján), vagy bemutatóra (amikor egyszerű átadással ruházható át).

⁸⁾ Az 1870-es évek részvénytársaságokéi váltották ki Iheringből a kifakadást: „Unter den Augen unserer Gesetzgeber haben sich die Aktiengesellschaften in organisierte Raub- und Betrugsanstalten verwandelt, deren geheime Geschichte mehr Schurkerei in sich birgt, als gar manches Zuchthaus, nur dass die Räuber und Betrüger statt in Eisen in Gold sitzen.”

⁹⁾ Ezért nem „léphet” ki a részvényes betétjével a rt.-ból; nem lehet kamatot vagy osztalékot az alaptőkéből fizetni; az alaptőke a mérlegben a „tartozások” között szerepeltetendő; *tőkeleszállítás* esetében a hitelezők érdekéről gondoskodni kell, stb.

c) A *rt. alapítása* mai jogunk szerint külön hatósági engedélyhez kötve nincsen. Ha az „alapítók” pontosan megtartják a törvénynek az *alaptőke biztosítására* és az *alapszabályok megszerkesztésére* nézve előírt kényszerítő rendelkezéseit, a cégbíróság *köteles* a társaságot bejegyezni és ezzel részvénytársasággá avatni. A Kt. tehát itt az u. n. *szabályozott szabadság* (normatív) rendszerét követi. Az alapításra vonatkozó szabályok legfőbb célja annak biztosítása, hogy csakis a *valóságos* tőkével rendelkező, reális vállalat nyerhesse jogi létet. d) A *rt.* mint jogi személy önmagában véve mozdulatlan; célja érdekében csakis megfelelő szervek (organumok) segítségével működhetnek. A Kt. három szervet követel meg: a *közgyűlést*, az *igazgatóságot* és a *felügyelőbizottságot*. Az igazgatóság a *rt.* *állandó* képviselője, a felügyelőbizottság az igazgatóság működésének *állandó* ellenőrzője. Mindkettő felett az időszakonként összeülő közgyűlés áll, amelyet a tság legfontosabb ügyeiben illet meg a döntés joga. A közgyűlésen a *többségi elv* érvényesül, ami természetesen nem jelenti azt, hogy a többség a törvényen, az alapszabályokon, avagy egyesek *szerzett jogain* is tulleheti magát. Mindenesetre áll a tétel, hogy a *rt.*-nál azé a hatalom, aki a többséget kezében tartja. A *rt.* sorsa *igazgatóságának* (és *par excellence* a „vezérigazgatónak”) arravalóságától függ. A ritkán *összejövő*, az ügyeket nem értő és ismerő részvényesekből álló közgyűlés a vállalat prosperálása szempontjából döntő fontosságú műveletek *állandó* lebonyolítására képtelen. A felügyelőbizottságot megilleti a jog az ügyvezetés *minden ágának* *állandó* ellenőrzésére. Nagyobb vállalatnál ennek az *autonóm ellenőrzésnek* sikeres gyakorlása azonban meglehetősen platonikus. Sokkal több eredményt mutat fel az angol hatásra nálunk is kialakulóban levő *könyvrevízió intézménye*.

Bírói
ellenőrzés

e) A szabályozott szabadság rendszere a törvényben megszabott normák pontos megtartásának ellenőrzését a független bíróság feladatának minősíti. Ez a *bírói ellenőrzés* nemcsak a megalakulás, hanem a működés folyamán is állandóan érvényesül és pedig olyképpen, hogy a rt. köteles minden közgyűlés jegyzőkönyvét a cégbíróságnak bemutatni, amely a törvényellenes határozatokat megsemmisíti. f) Ha a rt. nem

Felszámolás

csődnyitás miatt oszlik fel, *felszámolást* kell tartani, amelynek törvényes szabályai elsősorban a társasági hitelezők érdekeinek védelmét biztosítják.

Szövetkezet

5. A *szövetkezet* a 19. században alakul ki és még mindig forrongásban levő újabb formája a nagyvállalkozásnak; de egyben az u. n. *szövetkezeti mozgalom* külső szervezete is. Jogi jellemzővonásai: a) *változó tagok és változó vagyon* (új tagok új betéttel bármikor beléphetnek és a tag *betétjével együtt* bármikor kiléphet); b) a *tag felelőssége* a tsági tartozásokért nemcsak korlátolt, hanem *korlátlan is lehet*; c) a tag itt kettős minőségben szerepel, mert nemcsak *társasági tag, socius* (aki hozzájárul a tság céljához, viseli a kockázatot és részesül a nyereségben), hanem egyben *ügyfele* vagy *munkása* is magának a vállalatnak (a fogyasztási szövetkezet tagja *bevásárol*, a termelő szövetkezeté *dolgozik* a vállalatnál, a hitelszövetkezeté a vállalatától vesz kölcsönt, ott kezelteti pénzét stb.); d) itt nincsen részvényjogi értelemben vett alaptőke, hanem csak *üzletrésztőke*, amely állandóan változik és amelynek részéről a szöv. ha állít is ki *üzletrészeket*, ezek nem olyan forgalomképes értékpapírok, mint a részvény (átruházásukat a szöv. rendszerint korlátozza; értékük nem követi a tsági vagyon belértékét; a reájuk eső osztalék — ha az alapszabály egyáltalában ismeri — limitálva van stb.). A Kt. és a különböző szövetkezeti törvények (1898: XXIII., 1920: XXX., 1923:

XXVI. t.-c.) a szövetkezetre általában a részvénytársaság szervezetét terjesztik ki és főleg a nyereség korlátozásával, a tagok kvalifikálásával, az állami kedvezmények biztosításával és a központok szervezésével jelzik azt az egészen új atmoszférát (az altruisztikus alapszerkezetet), amely a szöv.-et a kapitalisztikus rt.-tól elválasztja. Minthogy a Kt. a szövetkezetet ker. társaságnak minősíti, a szövetkezet is *kereskedő* (ugyanazok a jogok illetik és kötelezettségek terhelik, mint a kereskedőt).

A szövetkezetnek különleges tartalmat és szellemet ad a *szövetkezeti mozgalom*, amely az individualizmus atomizmusa és a szociálizmusnak az egyént megsemmisítő zsarnoksága között az altruizmus, a kölcsönösség és a szolidaritás eszméivel felvértezve keresi a helyes középutat. Mint gazdasági irányeszme a jelenlegitől eltérő új gazdasági és társadalmi rend megteremtésére törekszik; ellenlába a kapitalizmusnak, de — szemben a szociálizmussal — ugyanazokkal az eszközökkel (a szabadsággal és versennyel) küzd ellene, amely eszközök a kapitalizmus hatalmát megalapították. A szöv. mozgalom legtökéletesebb apparátusa a *fogyasztási szövetkezet*, amely a kereskedelmet, ipart, sőt a földművelést is a fogyasztók érdekeinek szolgálatába akarja hajtani és amelynek a szövetkezeti mozgalom eddigi legjelentősebb sikereit köszöni. A fogyasztási szövetkezet legfontosabb problémája ugyanannak a *tőkefelszívóképességnek* biztosítása, amely a rt. nagy elterjedtségét előidézte. Ez a probléma eddig még nem nyert kielégítő megoldást.

V. A *váltó és csekk*. A kereskedelem existenciális érdeke a könnyű *hitelszerzés* és a *tömegfizetések* síma lebonyolítása. E két szükséglet kielégítésének tökéletes eszközeként alakultak ki 1. a *váltó* és 2. a *csekk*.

Szövetkezeti mozgalom

Váltó Csekk

A váltó
fajai

1. A váltónak két faja van: az *idegen váltó* és a *saját váltó*.¹⁰⁾

Az első *utalvány* alakjában jelenik meg, mert a *kibocsátó* (Kovács Péter) nem maga igéri a fizetést a *rendelvényesnek* (Kiss Mihálynak vagy annak, akire Kiss Mihály a váltót átruházza), hanem az *intézké-nyezettet* (Nagy Imrét) utasítja a fizetésre. Az idegen váltó tehát a *közvetített fizetést* bonyolítja le. A saját váltó külső formája szerint egyszerű *adóslevél*; a *kibocsátó, kiállító* (Kovács Péter) az adós, a *rendelvényes* (Kiss Mihály) pedig a hitelező. A ker. forgalomban úgyszólván kizárólag az idegen váltó szerepel, aminek nemcsak az a magyarázata, hogy az állandóan hitellel dolgozó (hitelt adó és vevő) kereskedő rendszerint adósaival fizetteti ki hitelezőit, hanem az is, hogy a bankok sokkal szívesebben *számítolják le* az olyan váltót, amelynek pontos kifizetését több személy garantálja. Amikor egyszerűen „váltóról” beszélünk, éppen ezért mindig az idegen váltót tartjuk szem előtt.

Lényeges
kellékek és
váltószigor

a) A váltó *szigorú formához* kötött okirat. A törvény taxatívén sorolja fel mind az idegen, mind pedig a saját váltó *lényeges kellékeit* (alkotórészeit), amelyek közül akár egynek is a hiánya az okiratnak váltóként kezelését kizárja. Az *idegen váltónak* nyolc

¹⁰⁾ Az idegen váltó így szól:

Budapest, 1923. november 2. 1.000.000 K.
1924. január 2-án fizessen Ön ezen váltónál fogva Kiss
Mihály urnak vagy rendeletére Egymillió koronát.

Nagy Imre urnak

Szeged

Kovács Péter

A saját váltó így szól:

Budapest, 1923. november 2. 1.000.000 K.
1924. január 2-án fizetek én ezen váltónál fogva Kiss Mi-
hály urnak vagy rendeletére Egymillió koronát.

Kovács Péter.

lényeges kelléke van: 1. a „váltó” elnevezés a szövegben, 2. a fizetendő pénzösszeg, 3. a rendeltvényes megjelölése, 4. a lejárat, 5. a kibocsátó aláírása, 6. az intézvényezett megjelölése, 7. a fizetés helye és 8. a kiállítás helye és napja. A *saját váltónak* hat lényeges kelléke van: 1. a „váltó” elnevezés a szövegben, 2. a fizetendő pénzösszeg, 3. a rendeltvényes megjelölése, 4. a lejárat, 5. a kibocsátó aláírása és 6. a kiállítás helye és napja. A váltónak ezt a forma-szigorúságát kiegészíti a tulajdonképpeni *váltószigor* (rigor cambialis), amely nemcsak a váltóadás *váltó*-kötelezettségét teszi a rendes kötelezettségnél súlyosabbá (a váltókötelem *absztrakt* volta és a *kifogások korlátozása* folytán), hanem a váltóhitelezőtől is különös gondosság kifejtését követeli meg a *váltókövetelés* érvényesítése körül [szükséges a *váltócselkemények* (bemutatás és *óvás*) pontos elvégzése; a hitelező jogát rövid határidők és elévülés enyésztetik el].

Váltóadások

b) Az alapváltón, amint láttuk, három személy szerepel: a kibocsátó, a rendeltvényes és az intézvényezett. A *kibocsátó* a váltó aláírásával felelősséget vállal a rendeltvényessel és utóbbi jogutódjaival (röviden a „váltóbirtokossal”) szemben azért, hogy az intézvényezett a váltót *el fogja fogadni* és *ki fogja fizetni*. Ha az intézvényezett ezt nem teszi (a váltót *diszhonorálja*), a váltóbirtokos *visszkeresetet* indíthat a kibocsátó ellen. Az *intézvényezett* annak következtében lesz váltóadás, hogy a rá intézett váltót *elfogadja*. Most már őt *elfogadónak*, a váltó *főadásának* nevezzük, akinek teljesítése megszünteti a váltókötelmet.

c) A váltó jogviszonyait újabb elemekkel gyarapítja, de egyben a váltó gazdasági funkcióját is lényegesen elmélyíti a *forgatmány*. A rendeltvényes jogosított a váltókövetelést bárkire, forgatmány útján, átruházza. És ezt akként teheti, hogy a váltó hát-

▲ váltó
átruházása
(forgatmány)

lapjára vagy csupán nevét írja (*üres forgatmány*) vagy ráírja a *forgatmányos* (új váltóbirtokos) nevét is (*teljes forgatmány*; „*Fizessen helyettem Szőke Károly úrnak, Kiss Mihály*”). A forgatással a rendelvényes *forgató* lesz; ugyancsak forgató lesz a *forgatmányos*, ha a váltót *továbbforgatja*. A forgatásnak igen fontos *joghatásai* vannak. Legfontosabb az *át ruházó hatás*, ami azt jelenti, hogy a forgatmányos nem a forgató követelését, hanem a váltóban (a papírban) megrögzített követelést szerzi meg. Ezt a joghatást a váltótörvény (1876:XXVII. tc.) 92. §-ának az a kardinális rendelkezése váltja ki, hogy: „*a váltóadós (az elfogadó, kibocsátó, forgató, kezes, névbecsülő elfogadó) csak oly kifogásokkal élhet, amelyek magából a váltójogból erednek*¹¹⁾ vagy amelyek őt a mindenkori felperes ellen közvetlenül illetik.¹²⁾ Az 1912. évi hágai nemzetközi váltójogi Szabályzat 16. cikke negative szabályozza ezt a fontos kérdést: „A váltókeresettel megtámadott személyek a váltóbirtokos ellen *nem élhetnek* oly kifogásokkal, amelyek a kibocsátóhoz vagy az előbbi váltóbirtokosokhoz való *személyes viszonyukra* vannak alapítva”. Hogy ez a *kifogáskorlátozás* mit jelent a váltókövetelés forgalomképessége tekintetében, arról az értékpapírok ismertetésével kapcsolatban már megemlékeztünk (V. ö. 5. §. V. 9.). A váltóforgatmány második fontos joghatása a *kötelező hatás*. Ha a váltó-

Váltó-
kifogások

¹¹⁾ Ilyen kifogások pl. a teljes akarathány, a cselekvőképtelenség, az óvás hiánya (a visszkereseti kötelezetteknel), valamely lényeges alkotórész hiánya, a váltó szövegéből emelhető kifogások (pl. a lejárat március 1. és a váltóbirtokos januárban perel).

¹²⁾ Ezeket a kifogásokat approximative sem lehet felsorolni, mert hiszen abból a konkrét jogviszonyból fakadnak, amely a váltóbirtokos és a megtámadott adós között fenforog és amely a lehető legnagyobb változatosságot produkálhatja.

birtokos forgatmánnyal ruházza át a váltókövetelést, az átruházás ténye belépteti őt, mint *forogatót*, a váltóadósok sorába! Felelősségének tartalma ugyanaz lesz, mint a kibocsátójé (tehát felel a váltó elfogadásáért és kifizetéséért). Ezt a felelősséget ugyan a váltóra vezetett záradékkal („szavatosság nélkül” stb.) kizárhatja, de ez az „Angstklausel” a váltó halálos ítéletét jelenti. A forogató felelőssége u. i. a váltó *leszámitolását* (v. ö. 5. §. V. 4. b)) könnyíti meg, mert ennek folyománya az a váltó gazdasági szereplését megalapozó körülmény, hogy minél több kezen megy keresztül a váltó, annál több személy garancia annak kifizetését (a váltó „vires eundo acquirit”). Ha valaki hitelképes váltót akar úgy megszerezni és továbbadni, hogy ő az adósok közé ne lépjen, — ezt akként teheti meg, hogy üres forgatmánnyal ellátott váltót szerez meg, amelyet azután egyszerű átadással ruházhat át. Igen fontos joghatása végre a forgatmánynak az *igazoló hatás*. Ami azt jelenti, hogy a váltóköveteléssel az rendelkezik, akit *a forgatmányok összefüggő láncolata alakilag igazol*. Ez az összefüggő láncolat fenforog, ha az első forogató a rendeltényes, minden későbbi forogató pedig az, aiki az előbbi forgatmány forgatmányosa volt.¹³⁾

d) A váltó a gazdasági életben mint kiválóan alkalmas *hiteleszköz* és a legmegfelelőbb *nemzetközi fizetőeszköz* játszik elsősorban nagy szerepet. Mindkét funkcióját a váltójognak a

A váltó
gazdasági
funkciói

¹³⁾ Pl. ha Kiss Mihály a rendeltényes, az „Ujvárosi Bank rt.” alakilag *igazolt* váltóbirtokos, ha a forgatmányok így következnek:

I. forgatmány:	{ Tamás Péternek (I. forgatmányos)
	{ Kiss Mihály (I. forogató)
II. forgatmány:	{ Kondor Dezsőnek (II. forgatmányos)
	{ Tamás Péter (II. forogató)
III. forgatmány:	{ „Ujvárosi Bank rt.”-nak (III. forgatmányos)
	{ Kondor Dezső (III. forogató)

gazdasági élet követelményeivel gondosan számoló különleges rendelkezései teszik lehetővé.

A váltó
hiteleszköz

A normális kereskedelem rövid lejáratú hitel nélkül életképtelen. Ezt javára legtökéletesebben a váltó biztosítja. A gyáros váltót ad a termelőnek a nyersanyagért, a kereskedő a gyárosnak a készrú vételára fejében és a lejáratot akként állapítják meg, hogy az árúk eladásából befolyó összeg álljon a váltókövetelés kifizetésének fedezetére. Az ilyen „áruváltót” a bankok szívesen leszámítolják, mert értékben növekedő *javak* állanak mögötte és így a termelő és a gyáros *nyomban* hozzájuthatnak — a leszámítolási díj levonásával csökkentett — követelésükhöz, amelyet azonnal produktív célokra használhatnak. De nemcsak a szorosan vett „kereskedelmi”, hanem a mezőgazdasági üzemi és általában minden hitelszükséglet legtökéletesebb kielégítését a váltó segítségével nyeri. A mai *bankkoncentráció* korszakában a váltó létesíti azt a csodálatos véredényhálózatot, amelynek segítségével a központi nagybankokban felhalmozott pénz a kisebb bankok közvetítése mellett az ország legkisebb gazdasági egzisztenciájához is eljuthat.¹⁴⁾

A váltó a
nemzetközi
fizetés
eszköze

A váltót kezdettől fogva a *kereskedelem nemzetközi fizetéseinek lebonyolítása* tette nélkülözhetetlenné. A nemzetközi kereskedelem (az árúk importálása és exportálása) az egyes országok kereskedői között külföldi tartozásokat és követeléseket létesít, amelyeket ki kell egyenlíteni. A legtermészetesebbnek látszó *arany-küldés* nemcsak veszedelmes (kockázatos), hanem a legnagyobb mértékben felesleges is, minthogy állandó nemzetközi kereskedelem két ország között csak úgy alakulhat ki, ha a külföldi tartozások és követelések körülbelül egyformán nagyok (tehát a *fizetési mérleg* egyenlege a zéró körül mozog). És így annak az aranyak, amelyet Északamerika

¹⁴⁾ A vidéki kisbank váltóhitelt ad ügyfeleinek és a tőlük kapott váltókat — minthogy nincs elég tőkéje — leszámítoltatja a középbanknál; ez ismét *visszleszámítolja* összegyűlt váltóanyagját a fővárosi nagybanknál, amelynek követelését imígyen nemcsak az adós, hanem két általa jól ismert bank is (akik forgatóként szerepelnek a váltón) garantálja.

importörjei az *angol hitelezőknek* (exportöröknek) küldenek ki, vissza kell jönni ismét Amerikába az *angol adósok* fizetési alakjában. Ha azonban az amerikai adósok angol adósok által aláírt váltókat küldenek angol hitelezőknek (amihez úgy jutnak hozzá, hogy az angol importör által az amerikai exportörnek küldött váltót az amerikai tőzsdén megvásárolják) és ugyanezt teszik az angol adósok amerikai hitelezőikkel, — akkor végeredményben az angol adósok (importörök) fizetnek *Angliában* az angol hitelezőknek (exportöröknek) és az amerikai adósok fizetnek *Amerikában* az amerikai hitelezőknek. Tehát a pénzküldés feleslegessé válik. Az országon belül lebonyolódó ezt a nemzetközi tartozás kiegyenlítést pedig igen egyszerűvé teszi a *clearing*, amely beszámítással és átírással szünteti meg a kölcsönös tartozásokat és a fenmaradó szaldót. Ha a nemzetközi fizetéseket váltó segítségével bonyolítják le, ennek meg van még az a nagy előnye is, hogy az adós megszabadul az *árfolyamátyszámítás* nehézségétől is. A fizetésül felhasználható külföldi váltóknak (devizáknak) u. i. hazai pénzben számított állandó tőzsdei árfolyama van.

2. A *csekk* külső alakját tekintve olyan írásbeli meghagyás (*utalvány*), amellyel a *kibocsátó* arra utasítja *bankját* (az „*utalványozottat*“), hogy *számlaköveteléséből* egy meghatározott pénzösszeget a *csekkbirtokosnak* a meghagyás felmutatása és kiadása ellenében *azonnal* (megtekintésre, látra) fizessen ki.¹⁵⁾

Csekk

¹⁵⁾ A csekk formája a következő:

21. sz.

15.000.000 K

A *Kereskedelmi bank rt. Budapest* fizessen ezen csekk alapján számlaköveteléséből *Kiss Mihály* úrnak vagy a bemutatónak *Tizenötmillió* koronát.

Kelet: Kiskúnfélegyháza, 1923. október 9-én.

Nagy Tamás.

A cseknél is tehát — épp úgy mint az idegen váltónál — három személy szerepel: a *kibocsátó* (Nagy Tamás), az *utalványozott* (Ker. bank rt.) és a *csekkbirtokos* (Kiss Mihály vagy az, aki a csekket bemutatja).

A csekket a vele rokon idegen váltótól (hiszen a csekk valóban nem más, mint *bankra* intézett *látra* szóló váltó) nem jogi lényege, hanem *gazdasági szerepe* különbözteti meg. Amíg u. i. a váltónál a *hitelezés* nyomul előtérbe (a váltóbirtokos követelése csak a *lejáratkor* válik esedékessé), addig a csekkel hitelezőmnek (a csekkbirtokosnak) *már esedékes* követelését elégítem ki. Elküldöm őt bankomhoz (pénztárosomhoz), hogy az ott őrzött vagyonomból (számlakövetelésemből) kapja meg követelését.¹⁶⁾ És a *csekk-törvény* (1908 : LVIII. tc.), amely általában kiterjeszti a csekkre az idegen váltó szabályait, — a csekkre felállított különleges rendelkezéseivel és a váltóval szemben megállapított eltéréseivel főleg annak biztosítására törekszik, hogy az élet a csekket egyedül és kizárólag *fizetésre* használja (ezért jelenti ki hatálytalannak a csekk elfogadását; állapítja meg, hogy a csekk csak megtekintésre szólhat; ezért köti a csekk bemutatását rövid határidőkhöz stb.).

A csekk
gazdasági
szerepe

Ahoz, hogy a csekk tökéletes fizetési eszközként szerepelhessen, bizonyos gazdasági előfeltételekre (gazdasági légkörre) van szükség. Mindenekelőtt az szükséges, hogy a társadalom legszélesebb rétegei állandó folyószámla-viszonyban álljanak a bankokkal (tehát minél több ember tartsa értékeit banknál) és tökéletesen kiépüljön a „bankkoncentráció”, amely valamennyi bankot a fővárosban székelő nagybankok valamelyikével hozza szorosabb kapcsolatba. Csakis ilyen feltételek mellett lehet u. i. az ország valamennyi számottevő fizetésének lebonyolítását *egy helyre* irányítani és a *készpénzfizetést* a kölcsönös beszámítások segítségével a minimumra redukálni.

¹⁶⁾ És ennyiben találó is *Siemens* szellemes mottója, hogy „aki váltót ad, annak szüksége van pénzre; aki azonban csekket ad, annak *van* pénze”.

Vizsgáljuk egy olyan csekk pályafutását, amely a csekkhasználat magángazdasági előnyei (feleslegessé teszi a nagyobb pénzkészlet otthon őrzését; eliminálja a pénzküldés költségét és veszélyét; az általa létesített folyószámlaviszony a csekkhasználót is pontos és rendes gazdálkodásra neveli) mellett a pénzkimélés igen fontos közgazdasági funkcióját is betölti. A Szolnokon lakó *Kiss Mihály*, akinek az ottani *Turul banknál* van számlakövetelése, megvásárol az ugyanott lakó *Szöke Dezsőtől* — aki a *Szolnoki takarékpénztárral* van folyószámlaviszonyban — 5 millió K értékű árút. Az árú leszállítása után Szöke Dezső jelentkezik a vételárért Kiss Mihálnál. Kiss Mihály 5 millió K-ról szóló csekket ad neki, amellyel utasítja bankját a fizetésre. Szöke Dezső a csekket nem „váltja be”, hanem elküldi saját bankjához. A Szolnoki takarékpénztár erre megterheli a Turul bankot a csekkösszeggel és a csekket a Fővárosi bankra telepíti, amellyel állandó kapcsolatban van. A Fővárosi bank tudja, hogy az adós Turul bank a Budapesti iparbankkal van állandó kapcsolatban. Minthogy mindkét fővárosi nagybank tagja a leszámoló egyletnek (clearing house-nak), Kiss Mihály 5 millió K-ás tartozása és Szöke Dezső ugyanilyen összegű követelése a két nagybank tartozása illetve követeléseként fog jelentkezni a clearing forgatagában, ahol — tekintettel arra, hogy a nagybankok kölcsönös tartozásokkal és követelésekkel állanak egymással szemben — kiegyenlítésre csakis a beszámítás után fenmaradó szaldó kerül. Hogy mekkora összegek készpénzzel fizetését teszi feleslegessé a megfelelő gazdasági millióben funkcionáló csekk, arról egynéhány statisztikai adat tájékoztat legmeggyőzőbben: A londoni clearing house évi forgalma eléri a 15 milliárd fontot; az északamerikaiaké a 157 milliárd dollárt; a párisi „Chambre de compensation” évi forgalma 1910-ben 10 milliárd frankon felül és Németország 12 „Abrechnungsstelle”-je 1906-ban majdnem 50 milliárd márka körül mozgott. A „budapesti leszámoló egylet” békebeli évi forgalma jóval meghaladta a 2 milliárd aranykoronát.

7. §.

d) Háborús gazdasági jog.

Általános-
ságok

I. Rámutattunk arra a nagy hatásra, amelyet a gazdasági élet a jogra és megfordítva, a jog a gazdasági életre tud gyakorolni (1. §. V. 2. a) és VI.). Ennek a kölcsönös hatásnak iskola-példáját tárja elénk az az eltolódás, mely a háborús és az azt követő abnormális gazdasági viszonyok ellenállhatatlan nyomására a magánjog területén is bekövetkezett. A normális gazdasági élet joga a korlátlan magántulajdon és a szerződési szabadság alapjára helyezkedett, aminek egyenes folyománya az *állam tartózkodása attól, hogy az egyesek vagyoni viszonyaiba közvetlenül beavatkozzék*. Említettük azonban, hogy sem a magántulajdon, sem pedig a szerződési szabadság nem minősülhetnek öncéllá. A magántulajdont az állam azért és addig veszi csak védelembe, amiért és ameddig az a *köznek* is használ. És a szerződési szabadság is csak ott és addig érvényesülhet, ahol és ameddig valóban alkalmas az érdekelletetek *megfelelő kiegyenlítésére*. Ha tehát a közérdek parancsolóan szükségessé teszi, akkor rést kell ütni a magánjog alapdogmáin is; akkor jogosulttá válik az *állam beavatkozása* (az intervencionizmus) a gazdasági élet viszonyaiba is. Mert: „*salvus rei publicae suprema lex*“! És amikor a nemzet élet-halál harcot vív, amikor az elvesztett háború az újból-talpraállás elé rettenetes sziklákat gördít, — akkor az egyes érdekének meg kell hajolnia a nemzet érdeke előtt, bármekkora áldozatot is jelentsen az számára. Ezek az igazságok adtak létet az u. n. *háborús és új gazdasági jognak*, amelyet — szemben a normális viszonyokra épített magánjoggal — általánosságban az egyén szabad gazdálkodásának nagyfokú korlátozása,

a magán- és közjog közötti válaszfal leomlása, egy szóval: az *intenzív állami beavatkozás* jellemez.

A háború és a kivételes gazdasági viszonyok közepette napvilágot látott jogszabályok értékelésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni két dolgot. Ezeknek a szabályoknak egyrésze pillanatnyi szükséglet kielégítését célozván, már keletkezésétől kezdve magán viseli az *ideiglenesség* jellegét. Más része pedig olyan célokat tart szem előtt, amelyeket jogszabálylyal megvalósítani nem lehet és éppen ezért csupán *szuggesztíve* akar hatni, amidőn a tömeget aggasztó és sanyargató valamely akút bajt (pl. a drágaságot, az áruhiányt, az erkölcsi lezüllést, stb.) *szimptomátice* kezel. Nagyon merész és könnyelmű eljárás volna tehát az egész háborús jogban a jövő *állandó* jogát látni, amint másrésről az sem volna helyes, ha a gazdasági jog terén az utóbbi, abnormális időkben végbement nagyfokú eltolódásokban nem vennők észre a maradandót, az állandót, az *új gazdasági jog* körvonalait. Az u. i. kétségtelen, hogy a gazdasági élet nagy átalakulása egyrésztől oka, de másrésztől okozata is az új jogszabályoknak és azok a jogszabályok, amelyeket a gazdasági törvények vasereje hozott létre, mindaddig elevenen ható és így *állandó* tényezői lesznek gazdasági életünknek, amíg a létrejövetelüket előidéző gazdasági viszonyok gyökeres változáson keresztül nem mennek. Mert a gazdasági élet *joga*, a gazdasági élet *tükre*! El lehetünk tehát készülvé arra, hogy az államhatalomnak a gazdálkodásba beavatkozása állandóbb jelensége lesz gazdasági életünknek. Különösen állandóbb jellegűnek mutatkozik az az irányváltozás, amely az államnak a *nagyvállalatokkal* (részvénytársaságokkal, szövetkezetekkel, kartellekkel, szindikátusokkal, stb.) és a *kereskedelmi és ipari munkaszerződésekkel* szemben tanúsított magatartásában megnyilvánul.

A háborús jog tehát nem fog a maga egészében egy olyan rossz emlék lenni, amelyet a jövő generáció örömmel elfelejthet; mert az ideiglenes és szugesztív szabályok sűrű erdejében olyan fák is megerősödtek, amelyek a jövő jogának útírányát cövekezik ki. Ezért tartjuk szükségesnek, a vagyoni jog ki egészítéseként, a „háborús jog” névvel megjelölt jogszabályok felett a rövid szemlét.

Állami
beavatkozás

I. *Állami beavatkozás a gazdasági vállalkozásba.* A háború előtt az az általános gazdaságpolitikai elv érvényesült, hogy az állam lehetőleg tartózkodjék attól, hogy vállalkozásokba fogjon és ha mégis megtenné ezt, csak olyan *közérdekű* vállalkozással foglalkozzék, amely *bürokratikus*an kezelhető. A vállalkozás elvileg maradjon a magántevékenység feladata, amelyet teljesen szabaddá kell tenni (ipar-szabadság). Ezeket az elveket lényegesen módosították: 1. a különböző háborús központok, 2. a Pénzüntézet Központ felállítása és az Országos Központi Hitelszövetkezet lényeges átreformálása, 3. a csak átmenetileg érvényben volt szocializálás és 4. az ipar-szabadság erős korlátozása.

Háborús
központok

1. A háború alatt a kivitel és behozatal nagy részében szünetelt és így a hadsereg élelmezése és szükségleteinek biztosítása a belföldi termelésre és készletre volt utalva. Korlátozva lévén a legfontosabb szükségleti cikkek mennyisége, egyrésztől gondoskodni kellett az *árdragulás* megakadályozásáról, másrésztől a rendelkezésre álló készleteknek *közérdekű felosztásáról*. Az első veszedelemmel szemben az *ármaximálás* intézménye nyújtott legalább egyideig oltalmat. A készletek összegyűjtését és megfelelő felosztását pedig a különböző *háborús központok* (a Haditermény rt., bőrközpont, stb. stb.) végezték, amelyek ha magánvállalat formájában szerveztettek is meg, de az állam intenzív ellenőrzése és

közreműködése mellett működtek. A háború után ezek a központok fokozatosan megszűntek és pedig abban a tempóban, amint a korlátozás alá vetett szükségleti cikkek tekintetében a szabad forgalom ismét helyreállt. Az ármaximálás helyébe az árvizsgáló bizottságok *tájékoztató* árai léptek.

2. Az évtizedek óta vajúdó *pénzintézeti kérdés* állandóbb jellegű, intézményes megoldását jelenti a *Pénzintézeti Központ* (P. K.) felállítása (1916:XIV., 1918:XV. és 1920:XXXVII. tc.) és az *Országos Központi Hitelszövetkezet* (O. K. H. Sz.) átreformálása (1920:XXX.tc.). Mindkét központ szövetség formájában van megszervezve és mindkettőnél jelentős anyagi támogatást vállalt és intenzív ellenőrzést gyakorol az állam. A P. K. nemcsak a pénzintézetek egészséges és közhasznú működését biztosítja (amidőn azoknak ügyvitelét *revizorok* útján felülvizsgálja; ügyvitelük és ügykezelésük egyöntetűségét és helyességét biztosítja és őket anyagilag támogatja, valamint *szanálja*), hanem egyben az állam pénz- és hitelügyi érdekeit is ápolja és előmozdítja (éppúgy mint a „Bank of England”, a „Caisse de depots et consignations” stb.). Gazdasági és jogpolitikai szempontból a P. K. legnagyobb jelentősége abban áll, hogy a nagy vállalat reális és közérdekű működését leginkább biztosítani alkalmas angol „audit-rendszer” (*kötelező könyvrevíziót*) hivatott fokozatosan és tervszerűen nálunk is meghonosítani. A P. K. még mindig fejlődésben van; mind újabb és újabb tereken mutatkozik áldásosnak közreműködése (legújában a biztosító magánvállalatok technikai ellenőrzését szervezték meg keretében) és döntő fontosságú szerep vár rája a részvényjog általános revíziója alkalmával is. — Az 1898:XXIII. tc.-kel létesített O. K. H. Sz. hivatását az 1920:XXX. tc. lényegesen tágította, amidőn valamennyi *gazdasági és ipari hitelszövetkezetre* nézve

Pénzintézeti
Központ
Országos
Központi
Hitelszövet-
kezet

kimondotta a *központkényszert* (tehát azt, hogy ilyen hitelszövetkezet a jövőben csakis az O. K. H. Sz. kötelékében alakulhat és működhetik) és egyben az ország területén működő valamennyi *hitelszövetkezetet* az O. K. H. Sz. intenzív felügyelete és ellenőrzése alá helyezte. Amíg tehát a P. K. elsősorban a *részvénytársasági* formában alakult pénzüintézetek reális és közhasznú működését garantálja, addig az O. K. H. Sz. a *szövetkezeti* formában alakult pénzüintézetek tekintetében tölti be ugyanazt a szerepet. Az O. K. H. Sz.-nek, ezen túlmenően, jelentős feladatai vannak a *földbirtokpolitika* terén és egyben hivatása lett a *szövetkezeti eszme* terjesztése és a *szövetkezeti rendszer* állandó tökéletesítése is. A „háborús” viszonyok között kifejlődött erre a két központra tehát állandó és jelentős feladatok hárultak. A törvényhozás bőkezűen bocsátotta mindkét közérdekű intézmény rendelkezésére a szükséges anyagi támogatást és a megfelelő működést lehetővé tevő hatáskört.

Szociálizálás

3. A forradalom és az azt követő bolsevizmus valóra igyekeztek váltani a szociálizmusnak a nagy vállalatok tekintetében felállított programját, amiközben megkezdették a vállalatok „köztulajdonba átvételét” (szociálizálását). A *szociálizálás* nálunk egyrészt nem valósult meg azzal a körültekintő rendszerességgel és nagyfokú óvatossággal, miként Ausztriában és Németországban, másrészt csak átmeneti jelensége maradt gazdasági életünknek, mert a jogfolytonosság visszaállítása után a szociálizált vállalatoknak magántulajdonba visszaadása az egész vonalon megtörtént.

Hogy minő dilettantizmus és vétkes vakmerőség kellett a szociálizálás „sans phrases” proklamálásához, — arra nézve igen tanulságos fog lenni, ha egynehány sorban a *szociálista* Németországban e téren ezideig megvalósított reformot ismer-

tetjük. Az 1919 március 23-án kelt német „Sozialisierungs-
 gesetz” felállítja a programot, amidőn elvben kijelenti, hogy
 a birodalom jogosított olyan gazdasági vállalatokat, *amelyek*
 az *államosításra* (Vergesellschaftung) *alkalmasak* (ide véve
 első sorban a természeti kincseket és természeti erőket ki-
 aknázó vállalatokat), — a magángazdálkodás kezéből kivenni
 és vagy — megfelelő kártalanítás ellenében (!) — *államosí-
 tani* vagy „*gazdasági önkormányzati testek*” (wirtschaftliche
 Selbstverwaltungskörper!) kezelésébe adni. Az új alkotmányt
 megállapító törvény már kerüli a „szociálizálás” kifejezést.
 Magát a szociálizálást esetről-esetre, az egyes gazdasági ágak
 tekintetében próbálták a németek *szabályozni*. Így megjelentek
 a rendeletek a kalium, a szén, a villanyáram, a vas, a kénsav
 és a kátrány termelés szociálizálása tekintetében. Ezek a ren-
 deletek azonban mind a mai napig papiroson maradtak, amit
 a németek a békeszerződés által teremtett súlyos gazdasági
 helyzetre vezetnek vissza. Ami a német szociálizálási mozga-
 lom alapelveit illeti, itt igen tanulságos és figyelemre méltó az
 a körülmény, hogy a hatalomra jutott német szociálisták a
 programjukban állandóan szerepelt „államosítástól” nagyon
 idegenkedtek. A háborús központok és a bürokrácia tehetet-
 lensége a gyors elhatározást és azonnali cselekvést követelő
 vállalkozás terén, elég jelentős memento voltak az „államosí-
 tás”, a „köztulajdonbavétel” megvalósításával szemben. E he-
 lyett inkább az *önigazgatás* elvén alapuló közös gazdálkodás
 rendszerének kiépítését forszírozták. Ez azt jelenti, hogy pl. a
 széntermelés egy olyan „tanács” közvetlen irányítása alá he-
 lyezendő, amelyben az érdekeltek (a munkaadók, a munká-
 sok és a *fogyasztók!*) egyforma arányban vannak képviselve.
 A tanács felett a főfelügyelet a birodalmat (a „Reichswirt-
 schaftsministert”) illeti. Maguk a szénvállalatok azonban meg-
 maradnak jelenlegi szervezetükben és pedig annál is inkább,
 mert hiszen ezeknek a vállalatoknak közös eljárását az általuk
 létesített *kartellek* (Kohlensyndikate) már amúgy is biztosítot-
 ták. E tekintetben a németek csak azt tették, hogy a kartellen
 kívül álló szénvállalatokat is bekényszerítették a legnagyobb

kartellbe: a „Rheinisch-Westfälische Kohlensyndikat“-ba és a szindikátusban helyet szorítottak a munkások és fogyasztók bizalmi férfiainak is.

Ha a „szociálizálásnak“ ezt a formáját közelebbről megnézzük, hamarosan rájövünk arra, hogy ez a program inkább nevezhető a „felvilágosodott liberáliszmus“, mint a magántulajdon és szerződési szabadság elvétől radikálisan elrugaszkodó szociális programjának. Bizonyíték emellett az is, hogy ezt a megoldást főleg az ugyancsak nagy „kapitalista“ *Walter Rathenau* propagálta a legerősebben.

Ipar-
szabadság
korlátozása

4. A háború előtt a gazdasági életpálya szabad pálya volt, mert eltekintve a „képesítéshez“ és az „engedélyhez“ kötött kevészámú „iparágtól“, — a legtöbb gazdasági foglalkozás különös előfeltételekhez (a priori selectio-hoz) kötve nem volt. Az „ipar-szabadságnak“ ezt az állapotát lényegesen megváltoztatta az ipartörvény novellája (1922:XII. tc.), amely kiterjesztette a képesítéshez és engedélyhez kötött iparok (értve ez alatt a kereskedést is!) körét és egyben arra is módot ad, hogy a hatóság az arra érdemtelenektől az iparüzés jogát elvonhassa.

Ingatlan-
korlátozás

II. *Ingatlanjog*. A magántulajdon igen erős korlátozását jelentik azok a jogszabályok, amelyek a lakások bérének megállapítása és bérbeadása tekintetében kötik meg a tulajdonos kezét, bele avatkoznak a földbérlet kérdésébe, korlátozzák az ingatlanforgalmat és végre részben a vagyonsváltás, részben pedig a kisajátítás (megváltás) segítségével igyekeznek az állam kezébe akkora mezőgazdasági földterületet juttatni, amely az elodázhatatlanná vált birtokpolitikai reform megfelelő keresztülvitelét lehetővé teszi. Az ingatlan tekintetében megvalósult és most felsorolt ezek a korlátozások túlnyomó részükben ideiglenesek és nyomban hatályukat fogják veszíteni, míhelyt a felállításukat indokoló gazdasági viszonyok megszűnnek illetőleg rendezést nyernek.

III. *Pénz és tőkeforgalom.* A „pénzgazdálkodás” matematikai pontossággal működő gépezetébe mint bomba csapott le a *pénz elértéktelenedése és állandó ingadozása*; a pénz értékmérő és értéktartó funkciójának megbénulása, amit az értékeket megsemmisítő háború és az annak elvesztése folytán ránk kényszerített nyomasztó „béke” ellenállhatatlan erővel idéztek elő. A háború alatt az Osztrák-Magyar Bank inflálta álbankjegyeivel a forgalmat, a trianoni békediktátum életbelépte után pedig az 1921:XIV. tc. *ideiglenesen* áttért az államjegy-kibocsátás rendszerére, a *papirvalutára*. Ennek a törvénynek 4. §-a azzal a kijelentéssel teszi meg az államjegyet *fizetési eszközzé*, hogy az „államjegyeket a koronaértékben teljesíthető minden olyan fizetésnél, amelyet jogszabály, szerződés vagy más jogügylet alapján nem kell ércpénzben teljesíteni, mindenki *teljes névértékükben* elfogadni köteles”. Ez a kijelentés természetsszerűleg nem adta vissza a magyar korona eredeti értékét, nem állította meg a korona elértéktelenedését és ingadozását, hanem csupán *fizetési eszközt* akart kreálni addig is, amíg az ország pénzügyi szanalása smét *értékmérő és értéktartó* pénzegységhez juttatja gazdasági életünket. Azok a bajok és visszasságok azonban, amelyeket az elértéktelenedett pénz az egész gazdasági és társadalmi élet terén előidézett, a papirvaluta proklamálásával még nem szűntek meg. A gazdasági élet állandó jellegű mozgalmat indított annak érdekében, hogy a hitelezők a *jó* koronában keletkezett követeléseiket valóságos értékükben kaphassák vissza (*valorizáció*); lehetővé tétessék az ingadozó korona mellett is az *állandó értékű hitel* (arany, búza, stb. paritás) és szemben a Kt. 326. §-ával, az *idegen valutára* szóló tartozás kiegyenlítésénél ne a lejárat, hanem a tényleges fizetés napja vétessék az átszámítás alapjául. Ez a mozgalom jelentősebb sikerre

Valorizáció mindezideig nem vezetett.¹⁾ A *valorizáció* u. i. olyan fermentum, amely nemcsak a pénzfizetésre szóló kötelmet, hanem egész jogrendszerünket is képes volna erjedésbe hozni, s e mellett konzekvens keresztülvitele olyan eltolódást idézne elő a lassanként mégis csak konszolidálódó gazdasági életünkben, amelynek kiszámíthatatlan következményei lennének. Különben is a pénz elértéktelenedésével okozott károknak igazságos megosztása véglegesen mindaddig nem történhetik meg, amíg a korona nem stabilizálódik. De ekkor is igen nagy kérdés lesz, vajjon helyes és lehetséges lenne-e az 1814. évi osztrák devalváció mintájára, a multban keletkezett követelések kielégítésénél a *valorizáció* gondolatát megvalósítani?! Bírói gyakorlatunk a *valorizáció* problémáját eddig igen óvatosan kezelte és a pénz elértéktelenedését önmagában még nem tartja elégségesnek az adós teljesítési kötelezettségének fokozására. Az *állandó értékű hitel* megvalósítása érdekében a törvényhozás támogatása mellett a szerződő felek is gondoskodnak érdekeikről, különböző klauzulák kikötésével (a földet búza értékben adják el, adják bérbe, a visszafizetendő kölcsön összegét a kölcsönadás napján jegyzett zürichi paritásban fixirozzák, stb.). Ez a kérdés különben nyomban le fog kerülni a napirendről, mihelyt a korona stabilizálása megtörténik. A Kt. 326. §-ának azt a rendelkezését, hogy az *idegen valutában* kikötött tartozást (kivéve, ha az effektív teljesítés volt kikötve) lehetséges magyar koronában is, a *lejárat napján* jegyzett árfolyam szerint átszámítva, teljesíteni,

¹⁾ Csak részleges segítséget akarnak nyújtani azok a legújabbban megjelent törvények, amelyek a pénzre szóló tartozás *késedelmes fizetése* esetében a késedelmi kamatot meghaladó kártalanítást adnak a hitelezőnek és az *állandó értékű hitel* (buzakötvény, jelzálog bekebelezése buza, arany stb. értékre) útját egyengetik (1923 : XXXIX. és 1923 : XXXVIII. tc.).

— bírói gyakorlatunk szószerint magyarázza, dacára annak, hogy ez a rendelkezés a korona leromlása miatt a hitelezőt érzékenyen károsítja.²⁾

A felesleges tőkéknek az állam rendelkezésére konzerválása, másrészt a pénz elértéktelenedése több olyan állami intézkedést idéztek elő, amelyek igen erős beavatkozást jelentettek a gazdasági élet vérkeringésébe. Így a háború alatt a hadi kölcsönök elhelyezhetőségét biztosítandó, a jogszabályok korlátozták a részvények után adható *osztalék magasságát* és előzetes engedélyhez kötötték a *részvénytársaságok tőkeemelését*. Ez az utóbbi korlátozás a részvénytársasági formában alakult pénzügyintézeteknél jelenleg is fennáll, amennyiben az 1920:XXXVII. tc. 16. §-a értelmében itt a tőkeemeléshez a Pénzügyintézeti Központ előzetes hozzájárulására van szükség. Nagy áldozatot jelentett az egész gazdasági életre nézve a pénzügyi regenerálódás lehetővé tétele érdekében kirott *vagyonváltás*, amely, sajnos, célját nem érte el. Ugyancsak a korona értékállandóságának biztosítani akarása lebegett a kormány szemei előtt, amidőn felállította a *Deviza Központot*. Ennek a központnak hívatása a külföldi forgalommal kapcsolatos teendők elvégzése. Ehez járul a külföldi fizetési eszközök forgalmának lebonyolítása oly módon, hogy csakis a Deviza Központnak lehet külföldi valutát eladni és azt csakis tőle lehet megszerezni. Ez a monopólium arra törekszik, hogy a magyar koronának külföldre „kijárlását” korlátozza és ezzel a fizetési mérleg és a korona romlását megakadályozza. A normális gazdasági viszonyok helyreállta a Deviza Központ létalapját is meg fogja szüntetni.

Deviza
Központ

²⁾ A hollandiai forintról szóló váltó 1914. november 1-én jár le. Az adós a háború miatt csak 1921-ben tud fizetni. Ő a Kt. 326. §-a szerint az 1914. nov. 1-i árfolyamon számíthatja át a hollandiai forintot magyar koronára.

Akkreditálás

A korona elértéktelenedése és állandó ingadozása a kereskedelmet azzal a nagy csapással sújtotta, hogy kiapasztotta a *hitel* forrását. Amíg normális gazdasági viszonyok között az áruforgalom leghatalmasabb mórtora és alátámasztója az áruhitel (áru-váltó!) volt, addig a háborus gazdasági viszonyok között csakis a prompt ügyletek megkötése mutatkozott lehetségesnek. Az eladó nem merte elküldeni az árut, mert félt, hogy a vevő nem fizethet (kormánytilalom miatt), vagy amikor fizet, a fizetési eszköz már sokkal kevesebbet ér, mint a szerződés megkötésekor. A kereskedelem kimeríthetetlen fantáziája azonban megtalálta annak az útját, hogy a zavaros viszonyok között is valahogyan lebonyolódhasson a nemzetközi áruforgalom. Ez a mód az *akkreditálás*. A cseh posztó budapesti vevője „meghitelezi” az eladót egy prágai banknál a vételárral oly módon, hogy a bank azt kifizeti, mihelyt az eladó a fuvarlevél-másodlatot a banknak felmutatja.

Áruforgalom

IV. *Áruforgalom*. Amint már rámutattunk, a háborus viszonyok kényszere folytán kiadott rendelkezések a korlátolt mennyiségben rendelkezésre álló fontosabb szükségleti cikkek szabad forgalmát megszüntették, amidőn a szóbanforgó cikkek elosztását külön szervek (*központok*) monopóliumává tették és árukat *maximálták*. Az áruforgalom további korlátozását jelentették azok az intézkedések, amelyek az *árrágitó visszaélések* ellen főleg büntetőjogi úton igyekeztek védelmet nyújtani. A vonatkozó rendeletek az árrágitásnak több tényállását sorolják fel. Így árrágitás: 1. *közszükségleti cikkeknek* a saját szükségletet meghaladó mennyiségben beszerzése nem hivatásos kereskedő részéről; 2. *közszükségleti cikkeknek* hatósági rendelkezés ellenére *visszatartása*; 3. *közszükségleti cikkek* termelésével foglalkozó üzemnek hatósági rendelkezés ellenére *beszüntetése*; 4. arra nem hivatottak által *közszükségleti cikkek közvetítése*; 5. *közszükség-*

Árrágitás

leti cikkek megsemmisítése; 6. életszűségleti cikkek a hatósági áron felül (ilyenek nem léteben aránytalanul magas áron) forgalombahozatala (szorosán vett „árdrágítás”) stb. A pénzérték leromlása és a gazdasági viszonyok gyökeres átalakulása lényeges változást idéztek elő a szállítási ügyletek (határidős vétel-ügylet) felülbírlása tekintetében is. Birói gyakorlatunk álláspontja szerint u. i. nem lehet az eladót (a „szállítót”) az általa vállalt szállítási (átadási) kötelezettség teljesítésére kötelezni, ha az ügyletkötés és a teljesítés ideje között olyan gazdasági változások (pénzérték leromlása, áruhiány, a termelési költség túlságos megnövekedése, stb.) állanak be, amelyek a vevőt indokolatlanul előnyhöz juttatják, az eladót ellenben túlságosan sújtják.³⁾ Ilyenkor az eladó gazdasági lehetetlenülés címén mentesül vállalt kötelezettsége alól. Hogy ez a birói gyakorlat mennyire bizonytalanná tette a nagykereskedést, azt a gazdasági élet ismerője előtt felesleges részletesebben is megokolni. Az áruforgalom lényeges átalakulását idézte elő végre az a magatartás is, amelyet az állam a külkereskedelemmel szemben elfoglalt (behozatali és kiviteli tilalom, behozatal és kivitel engedélyhez kötése, u. n. kompenzációs szerződések stb.)

V. Az adós védelme. A háborus viszonyok lényegesen megnehezítették a vállalt kötelezettségek pontos teljesítését, de egyben a hitelezőt terhelő diligencia (bemutatás, óvásfelvétel stb.) kifejtését is. A kormány

Gazdasági
lehetet-
lenülés

Adós-
védelem

³⁾ Példa. Az eladó 1914. május 1-én kötelezi magát, hogy a vevőnek 1914. október elején 1 K 50 f. egységárban szállít 50.000 db. zsákot. A zsák ára a háboru kitörése folytán október 1-én pl. 15 K-t tesz ki. Az építész 1921. január 1-én (amidőn a téglá ezrenként 1000 K. és az építőmunkás órábére 20 K.) kötelezi magát, hogy 1921. szept. 1-ére egy villát épít fel 1 mill. K-ért. Ő számláival kimutatja, hogy csupán tégláért és órábéreért 4.500.000 K-t fizetett ki. Vételárelőleget az eladó, illetőleg építész nem kaptak.

épp ezért a különböző *moratorium-rendeletekkel* halasztást adott a teljesítésre. Ezek a rendeletek megalapították, hogy minő tartozások teljesítése részeseül a halasztás kedvezményében, mennyi időre szól a halasztás és milyen tartozások tekintetében nincsen helye halasztásnak. E rendeletek ideiglenesek voltak és a gazdasági konszolidáció bekövetkezésével hatályukat is veszítették. Az adós védelmét célozták azok a rendelkezések is, amelyek enyhítettek a *végrehajtás* szigorúságán. Így még most is érvényben van az a rendelkezés, hogy ingatlant elárverezni nem lehet. De emi- nenter az adós megvédelmezésére törekszik az 1916: V. tc. és 4070/915. M. E. sz. rendelete! szabályozott *csődön kívüli kényszeregyesség* intézménye is. Alap- gondolata a csőd elhárítása olyan módon, hogy a hite- lezők tulnyomó többsége az adósnak bizonyos enged- ményeket (rész-elengedés, halasztás, stb.) tesz. A bi- róságtól jóváhagyott egyességnek azután az a követ- kezménye, hogy az *egyesség kötelezi a hitelezők ki- sebségét is és az adóst mentesíti az egyességen tul- menő kötelezettségei alól*. Az egyességhez szükséges többség a hitelezők követelésének összege szerint szá- mított $\frac{2}{3}$. Szemben a csőddel, a csődön kívüli kény- szeregyességi eljárás folyamán az adós szabad rendel- kező joga megmarad; mellette azonban *vagyonfel- ügyelő* működhetik.

VI. Munkajog. A 19. század egyik legsúlyosabb hagyatéka, amely kétszeres sullyal nehezedik a háború és forradalmak pusztításaitól megtépázott mai generá- ció vállaira, a munka és tőke problémáinak, az u. n. *szociális kérdésnek* nyugvópontra terelése. Ennek a célnak megvalósítása az u. n. *szociálpolitikai törvény- alkotások* feladata volna, amelyeknek alapelveit a pá- risi békeszerződések a következőkben állapították meg: 1. a muna nem tekinthető csupán árucikknek; 2. a sza- bad szervezkedés joga elismerendő; 3. a megfelelő

Csődön
kívüli
kényszer-
egyesség

Munkajog

(tisztességes életmódot biztosító) munkabér megállapítandó; 4. 8 órás munkanap vagy 48 órás munkahét; 5. hetenként lehetőleg 24 órás munkaszünet; 6. a gyermekmunka megszüntetése és a fiataalkorúak védelme; 7. egyenlő értékű munkáért a férfi és a nő egyenlő bért kapjon; 8. idegen munkások méltányos gazdasági elbánásban részesítése és 9. a munkásvédelem gyakorlati keresztülvitelének megfelelő ellenőrzése. A békeszerződések a Nemzetek Szövetsége keretében külön szervezetet (Egyetemes Értekezlet és *Nemzetközi Munkahivatal*) létesítettek, amelynek hivatása a munkáskérdés nemzetközi megoldásának minél erőteljesebb előkészítése és támogatása. Törvényhozásunk a békeszerződés becikkelyezésével kötelezettséget vállalt a munkáskérdésnek a fentebb részletezett elvek szerinti megoldására. A vonatkozó törvényjavaslatok előkészítés alatt állanak. Eddig a legjelentősebb idevágó intézkedés a *munkaügyi bíróságok* felállítása volt.

A háboru és annak szerencsétlen befejezése szükségessé tették a hadbavonult, állandó alkalmazottak érdekeinek megvédelmezését; a munkanélküliség kérdésének rendezését; a megszállott területekről kiutasított köztisztviselők elhelyezését; a köztisztviselők létszámának a változott viszonyokhoz simuló leszállítását, stb. stb. Mindmegannyi átmeneti intézkedés, amely a legnagyobb gazdasági és kulturális értéket jelentő *emberi munka* konzerválását és ezzel a nemzet megmentését célozta. A köz- és magánalkalmazottak, valamint a mezőgazdasági és ipari munkások jogviszonyainak végleges és megfelelő rendezése, tehát a *munkajog*nak öntudatos kiépítése, egyike a legnagyobb jelentőségű feladatnak, amely a magyar jogalkotás előtt áll. A munkajog nagy jelentősége indokoltá teszi azt is, hogy a jog birodalmában megfelelő elhelyezéshez jusson. A szociálpolitikával karöltve a jogtudományak is *külön rendszert* kell alkotnia a munka jogviszo-

nyaira leülepedett jogszabályokból; mert az a mai állapot, hogy a munka jogviszonyai szétszórva nyernék megvilágítást és méltatást a magánjogban, a kereskedelmi jogban és ipari közigazgatási jogban, megfelelőnek egyáltalában nem mondható.

8. §.

D) Öröklési jog.

A jogképeség a halállal megszűnik. A magántulajdon és szerződési szabadság alapelvein nyugvó vagyongazdasági jog azonban az egyén körül olyan vonatkozásokot teremt (tulajdonát tevő vagyontárgyai, követeléseit és tartozásait lesznek), amelyek a halál után is megmaradnak és amelyeknek sorsáról a jog hivatott intézkedni.¹⁾ Az öröklési jog azoknak a szabályoknak összességét jelenti, amelyek meghatározzák, hogy az elhunyt ember (az örökhagyó) vagyonában (a *hagyatékban*) kik és milyen feltételek mellett részesednek. A magyar jog szerint az elhunyt ember vagyonában örökösei, hagyományosai és a köteles részre jogosultak részesednek.

Törvényes
öröklés

1. Az öröklési jog szabályozása — amellett, hogy elvben elismeri az egyénnek azt a jogát, hogy vagyonának halála utáni sorsát maga állapíthassa meg — még mindig az ősrégi családi és törzsvagyon gondolatának hatása alatt áll. Ennek bizonyítéka a törvényes öröklés intézménye, amely automaticamente érvényesüléshez jut, mielőtt az elhunyt elmulasztotta a végintézkedést. A törvényes öröklés a családot és a rokonságot teszi jogutóddá, figyelembe véve az elhunythoz való

¹⁾ „A vagyon lényege szerint a jogrendnek szervezeti intézménye, a közjó és cselekvő erő eszköze, s mint ilyen, nem lehet tehát az egyes ember muló létére állítva” (Farkas Lajos).

sőközelséget. Ha nincs a végintézkedés nélkül elhaltnak örökona vagy házastársa, vagyona visszazáll az összegzésre, az *államra*.

2. Annak elismerésére, hogy az egyén vagyonának örökösök általi utáni sorsát *végintézkedéssel* állapíthatja meg, a korlátlan magántulajdon vezetett. A végintézkedésnek két faja van: a *végrendelet* és az *öröklési szerződés*. A végrendelet egyoldalú jogügylet, amely nyomorban hatályossá válik, mihelyt a végrendelező azt megalkotja; de sorsa — amíg a végrendelező életben van — a végrendelező akaratától függ. A végrendelező a. i. a végrendeletet bármikor *visszavonhatja*, vagy azt más végrendelettel helyettesítheti. Végrendeletet alkothat a korlátoltan cselekvőképes is. Ha azonban olyan 12 évet betöltött kiskorú végrendelezik, aki még nem mult el 18 éves, végrendelete csakis *közvetlen végrendelet alakjában* (közjegyző vagy járásbiróság előtt tett végrendelet) érvényes. A végrendelet legfontosabb tartalma az *örökösnevezés* (esetleg a *helyettes örökös és utóörökös* kinevezése) és a *hagyományrendelet*. *Általános örökös* az, akire a végrendelező mindazt hagyja, ami végintézkedése folytán másnak nem i. Több örökös nevezése esetében a végrendelező megjelölheti azt a *hányadot*, amely egy-egy örökösre jut. Ha nem tesz ilyen rendelkezést, az örökösök *egyforma hányadot* kapnak. *Helyettes* az, akire a hagyaték abban az esetben száll, ha az örökös valamely okból (előbb hal meg, visszautasítja az örökséget stb.) az örökséget nem veszi át. *Utóörökös* az, aki a végrendeletben megállapított idő vagy esemény beálltával az örökös helyébe lép.²⁾ Az utóörökléssel léfésített korlátozás azon-

²⁾ Ha pl. az apa megakarja védeni leendő unokáit fiának könnyelműségével szemben, utóörökösökül unokáit nevezi ki. Ennek az a következménye, hogy az örökös (a fiu) csak haszonélvezője lesz a hagyatéknak (épp úgy, mint a hitbizomány várományosa).

ban csak addig áll fenn, amíg az utóörökösödés esete be nem következik. Mihelyt u. i. bekövetkezik, a hagyatéék az utóörökös kezében szabaddá válik. *Hagyományrendeléssel* állunk szemben, ha a végintézkedő a hagyatéék egyes vagyontárgyait juttatja valakinek (a *hagyományosnak*) anélkül, hogy utóbbi a hagyatéeki terheket is viselné. A hagyományos kielégítése az örökös kötelessége.

Öröklési szerződés

Az *öröklési szerződés* kétoldalu jogügylet és úgy létesül, hogy valaki végintézkedését egy másik féllel szemben kötelezően kijelenti és utóbbi azt elfogadja. Szemben a végrendelettel az öröklési szerződést egyoldaluan visszavonni nem lehet és ilyen szerződéssel végintézkedést csakis teljeskoru tehet. Az öröklési szerződés tartalma egyébként ugyanaz, mint a végrendeleté.

Köteles rész

3. Habár a végintézkedés jogának elismerése az egyes kezébe teszi is le a vagyon halál utáni sorsát, ez a „végrendekezési szabadság” mégsem torzulhat a *legközelebbi hozzátartozók* kizárásának eszközévé. Bármekkora erővel érvényesüljön is az individualizmus, a jog mégsem adhatja hozzájárulását az „egyéni szabadság” olyan beteges elfajzásához, amely — kitépve magát a vérség természetes kötelékéből — elmulasztja az édes gyermekről és az édes szülőkről a gondoskodást. A törvényes öröklés rendje azoknak kezébe juttatja az elhunyt vagyonát, akik hozzá legközelebb állottak. Ezt a rendet megváltoztathatja a végintézkedés, de nem csúfolhatja ki vezető principiumát: a *család oltalmát*. És a *kötelesrész* intézménye nem is más, mint a legközelebbi hozzátartozók, a „család” oltalomban részesítse az örökösökönkényével szemben. Ha u. i. a végintézkedő mellőzi *leszármazóját*, vagy — *leszármazó* nem létében — *szüleit*, a mellőzött *leszármazó* vagy *szülő* a *felét* követelheti a ha-

gyatékból annak, amit végrendelet hiányában (törvényes öröklés címén) kapott volna.³⁾

4. Az elhunyt után maradó vagyon a maga egészében (a tartozásokkal együtt!) száll át az örökösre (*successio universalis*), és pedig átszáll az örökösre halálának pillanatában. Az örökös az örökséget *viszautasíthatja*. A *hagyatéki tartozásokért* az örökös csupán a hagyatékek erejéig felel. Ha több örökös van, ők a hagyatéki hitelezőknek a hagyatékek erejéig *egyetemleg* felelnek. Ha a hagyatéki tartozások meghaladják a hagyatékek értékét, az örökös köteles a *hagyatéki csőd* megnyitását kérni.

Az öröklés joghatása

9. §.

E) Nemzetközi magánjog.

I. „Nemzetközi magánjog“ elnevezéssel azokat a *belföldi* törvényes vagy szokásjogon alapuló jogszabályokat foglaljuk egybe, amelyek a magyar bírót arra hatalmazzák fel, hogy bizonyos esetek eldöntésénél külföldi államok magánjogi rendelkezéseit alkalmazza.

Fogalma

Az egyes államok polgárainak egymással való állandó érintkezése igen sok olyan jogviszonyt létesít, amelyekre több törvény alkalmazása válik lehetségessé. Ilyen esetekben a feleknek az az érdeke, hogy az a jogszabály vétessék irányadónak, amely reájuk nézve a legkedvezőbb. Ha pl. egy 22 éves német állampolgár Magyarországon váltót ír alá, neki az lesz az érdeke, hogy *váltóképességét* a magyar váltótörvény alapján állapítsák meg, mert ebben az esetben — minthogy a magyar jog követelte 24 éves kort még nem töltötte be — érvényes kötelezettség terhére nem keletkezett; dacára annak, hogy a német jog szerint —

³⁾ Ha pl. Nagy János, akinek egy fia van, 10 mill. K-t érő vagyonát a Nemzeti Múzeumra hagyja, fia kikövetelheti a Nemzeti Múzeumtól készpénzben 5 mill. K-át.

amely a teljes kort 21 évben állapítja meg — az ő váltókötelezettsége érvényes. Amint e példa is mutatja, a külföldiek és belföldiek között létesített jogügyleteknél *összeütközésbe jöhet* a konkrét jogügyletre felállított belföldi jogszabály az ugyanazon ügyletre vonatkozó külföldi jogszabállyal, ami a szóbanforgó ügyleteknél jogbizonytalanságot idéz elő. Szükség van tehát arra, hogy ilyen és ehhez hasonló esetekben (belföldi köt házasságot külföldivel, alkalmaz külföldit belföldi vállalatnál, nevez ki külföldit örökössé stb. stb.), a magyar jog mondja meg, hogy az összeütközésbe kerülő különböző jogszabályok közül melyiket kell a bírónak irányadóul venni. Ezeket a *kolliziós normákat* állítja fel a nemzetközi magánjog és ezzel a világon érvényesülő jogszabályok sokaságát rendezett egymássallett-érvényesüléshez juttatja (*Neumeyer*).

A nemzetközi magánjog tehát nem a külföldiekre vonatkozó magánjogi szabályok foglalatja (pl. olyan szerű jogszabályoké, amelyek megnehezítik a külföldinek az ingatlanszerzést, az üzletnyitást, a letelepedést stb.), de nem is a nemzetközi jognak bizonyos magánjogi intézményekre gyakorolt befolyását vizsgálja (pl. a berni egyezménynek a fuvarozási jogra gyakorolt befolyását) és végre nem a nemzetközileg egyenlősített jogszabályokat jelenti (pl. a hágai egységes váltószabályokat). Zavaró éppen ezért a „nemzetközi” jelző használata is, mert itt olyan *belföldi* jogszabályokról van szó, amelyeket a felsorolt esetekben egy állam létesít, teljesen függetlenül a többi állam befolyásától.¹⁾ Ugyanazok az okok, amelyek a

¹⁾ Ezért mondja *Zsögöd*, hogy nemzetközi magánjog nem létezik: „azaz amit e néven nevezünk, az semmi egyéb, mint az egyes államoknak saját belföldi törvényhozása az ő azon elemeiben, amelyek arra vonatkoznak, hogy mikor s mennyiben parancsolja az illető belföldi törvény valamely idegen jogszabálynak az alkalmazását.”

nemzetközi magánjog kialakulására vezettek, szükségképpen alakították ki a *nemzetközi perjogot*, *büntetőjogot* és *közigazgatásjogot* is, amely jogszabálykomplexumok szintén a maguk területén felbukkanó kollíziós eseteket szabályozzák és sok tekintetben a nemzetközi magánjogot is kiegészítik.

A nemzetközi magánjogot irányító általános elvek közül a következők kiemelését tartjuk szükségesnek: A nemzetközi magánjog az általános nemzetközi jognak arra az alaptételére támaszkodik, amely szerint az államok elismerik egymás érvényesülését. Ez az oka annak, hogy az állam megengedi, hogy a bíró bizonyos jogeseteket idegen állam jogszabályai szerint bíráljon felül.²⁾ Arra a kérdésre, hogy a szóbajóhető több állam közül melyiknek a jogát kell alkalmazni, a nemzetközi magánjog mindig a konkrét jogintézmény természetének figyelembevételével ad választ. A választ (nemzetközi magánjogi szabályt) az jellemzi, hogy egy bizonyos *jogterületre* utal.³⁾ Az egyes államok, amidőn kollíziós szabályaikat felállítják, vagy kozmopolita irányt követnek (tehát igyekeznek lehetőleg egységes nemzetközi magánjogot teremteni), vagy nacionalista, sovínista irányt (minden kérdésnél lehetőleg a hazai jog érvényesítésére törekszenek). Mint általá-

Általános
elvei

²⁾ „Civitas alterius civitatis leges apud se valere patitur.” „Az állam más állam törvényének saját területén érvényesülését eltűri.”

³⁾ Pl. „a tiltott cselekmény alapján kártérítést az *elkövetés helyén* érvényes jog szerint lehet követelni.” És általában a kollíziós norma mindig valamely „törvényt” jelöl ki alkalmazandónak. Az alkalmazandó jogszabály (*lex*) rövid megjelöléseként alakultak ki a nemzetközi magánjogban a következő kitételek: *lex causae* (az a jog, amely az ügyletre irányadó), *lex loci contractus* (a szerződéskötés helyének joga), *lex rei sitae* (a dolog fekvésének helyén érvényesülő jog), *lex loci solutionis* (a teljesítés helyének joga), *lex civitatis* (az állampolgárság szerinti jog), *lex domicilii* (a tartózkodási helyen érvényes jog), *lex fori* (a belföldi jog, ahol a bíró ítélkezik).

nos elv érvényesül végre az u. n. *exkluziv záradék*, amely a magyar állampolgár külföldön elkövetett cselekményét nem hajlandó a magyar jogi szabályozásánál súlyosabb elbírálásban részesíteni és az a *fentartás*, amely a külföldi jog alkalmazását csak akkor ismeri el lehetségesnek, ha az nem sérti a belföld erkölcsi felfogását és nem vezet a belföldi jogszabály kiátszására.

Kialakulása

A nemzetközi magánjog csakis a népvándorlás lezajlása után alakul ki.⁴⁾ A frankoknál u. i. minden egyes törzsnek külön joga volt és az az elv érvényesült, hogy bárhova is menjen az egyén, ő reája saját törzsének jogát (mint *személyes jogát*) kell alkalmazni. A középkorban a *territoriális elv* érvényesül; aminek az az értelme, hogy minden jogviszonyt annak a területnek joga szerint kell megítélni, ahol a jogviszony keletkezett. Ezt az elvet korlátozza az u. n. *status-teoria*, amidőn megkülönbözteti: a *statuta personalia*-t (statuts personelles), a *statuta realia*-t (statuts réelles) és a *statuta mixta*-t (statuts mixtes). Az első a személyekre, a második a dolgokra, a harmadik pedig a kötelmi jogviszonyokra vonatkozó kollíziós szabályokat tartalmazza.

Fontosabb
kollíziós
normák

II. A ma érvényes nemzetközi magánjogi szabályok rendszerbe-foglalásánál is rendszerint a status-teoria csoportosítását szokták követni, amikor — figyelembe véve a magánjog egyes részeit — külön veszik: 1. az általános magánjogi szabályok, 2. a családjog, 3. a dologjog és 4. a kötelmi jog körében érvényesülő kollíziós szabályokat. Ebben a rendszerben fogunk mi is rövid szemlét tartani a nálunk érvényes kollíziós szabályok felett.

⁴⁾ A *corpus iuris* nem ismeri, mert a *constitutio Antonina* Kr. u. 212-ben minden római alattvalónak elismeri állampolgárságát.

1. A *jog- és cselekvőképességet* általában a szóbanforgó egyén hazájának joga alapján kell megállapítani. Ugyancsak e jogszabályok irányadók a *holttá nyilváníítás* tekintetében is. Ha azonban *kvalifikált jogképességről* van szó (pl. ki lehet gyám, gondnok stb.), akkor a *lex causae* irányadó. A *jogi személy* jogképessége és belső szervezete tekintetében is a *székhelyén* érvényes jogszabályok irányadók.⁵⁾ A cselekvőképesség tekintetében érvényesül az exkluzív záradék. Tehát a külföldi a belföldön kötött ügylet tekintetében feltétlenül cselekvőképes, ha a magyar jog szerint az (v. ő. a Váltótörvény 95. §-ával). Az ügylet *formája* tekintetében az *ügyletkötés helye* irányadó (locus regit actum); értve alatta azt a helyet, ahol a szerződést létesítő *elfogadást* teszik. A *közokirati forma* érvényességét annak az államnak joga dönti el, amelynek hatósága az okiratot kiállította. Az *elévülésre* azt a *jogot* kell irányadónak venni, amely magára a követelésre is áll; tehát a *lex causae*-t. Ugyancsak az ügylet joga irányadó a vele kapcsolatos *meghatalmazásra* is.

2. A *családjog* területén kollíziós szabály felállítását teszik szükségessé: a *házasságkötés*, a *válás*, a *házasfelek vagyoni viszonyai*, a *gyermek jogviszonya* és az *örökbe fogadás* intézménye. A házassági törvény, a 20.000/1906. I. M. rendelet, továbbá az 1911: XXI. tc.-be becikkelyezett 1902. évi hágai szerződés a külföldiekkel vagy magyar honos által külföldön kötött házasság akadályaira és megkötési módjára nézve részletes szabályokat állítanak fel.⁶⁾ A *válás* tekintetében elvileg a *lex civitatis* érvényesül; a válóok azonban a *férj* hazájának jogához igazodik. Ugyancsak a *férj* hazájának joga irányadó a *házasfelek vagyoni vi-*

⁵⁾ A jogi személynél u. i. a székhely adja meg az „állampolgárságot.” Ez áll a ker. társaságokra is.

⁶⁾ L. *Szladits*: 51. §.

szonyai, a gyermek törvényessége és jogviszonya, továbbá a gyermek törvényesítése tekintetében. A természetes gyermek jogi helyzetét az anya joga állapítja meg. Az örökbefogadásra az örökbefogadó joga irányadó. Az öröklési jog területén az az elv érvényesül, hogy a hagyatékot egységesen kell elbírálni akkor is, ha az örökösök különböző államok polgárai, vagy a hagyatékhoz tartozó vagyontárgyak különböző államok területén fekszenek. Itt az örökösök joga az irányadó.

Öröklési jog

Dologi jog
és
immateriális
vagyonjog

3. A dologi jog területén a statuta realia érvényesülnek. Itt általános szabály a *lex rei sitae*; tehát annak a helynek a törvényei érvényesülnek, ahol a dolog fekszik. Ez a szabály *ingatlan*nál általában érvényesül. Az *ingók* tekintetében azonban a tulajdonos lakóhelyének jogszabályai (*lex domicilii*) érvényesülnek, ha az ingó rendeltetészerűen változtatja a helyét.⁷⁾ A dologi jog területén újabb időkben igen nagy jelentőségre tettek szert azok a kollíziós szabályok, amelyek az *immateriális vagyonjog* körül üledtek le. Így a *tisztességtelen verseny*, a *szabadalom- és mintajog*, a *név- és cégjog*, a *védőjegyjog*, valamint a *szertői jog* által fakasztott jogszabály-összeütközések megfelelő megoldása érdekében a különböző nemzetközi egyezmények (az 1883. évi párisi „ipari tulajdonjogi” egyezmények; az 1886. évi berni szerzői jogi egyezmény) is segítségére jöttek az egyes államoknak. Itt csak azt említjük meg, hogy a vállalatjelzőknél és a szabadalom- és mintajognál el kell különíteni az e jogosultságok megszerzésének előfeltételeit megállapító jogszabályokat az *oltalmat adó jogszabályoktól*. Pl. a szabadalom érvényes fennállását a tulajdonos

⁷⁾ Pl. a belga hálókocsi-társaság waggonjai. A régi jogban az ingóra mindig a tulajdonos lakóhelyének jogszabályát alkalmazták, mondván: „*mobilia ossibus inhaerent*” (az ingó a tulajdonos csontjaihoz tartozik).

hazájának joga szerint, a szabadalombitorlást ellenben a tiltott cselekmény elkövetésének helyén érvényes jogszabályok szerint kell elbírálni. A szerzői jog szempontjából pedig nemcsak a szerző *lex civitatisa*, hanem a mű *megjelenési helyének* joga is figyelembe jöhet.

4. A *kötelmi jog* területén kialakult kollíziós normák sokkal nagyobb változatosságot és ingadozást mutatnak, mint az előbb tárgyaltak. Ennek oka az, hogy az egyes *szerződések* természete igen sokféle szempont érvényesülését teszi lehetővé. *Egyoldalu szerződésnél* aránylag könnyű a helyzet. Itt felállíthatjuk az elvet, hogy az *adós lex civitatisát* kell lehetőleg alkalmazni. A *kétoldalu szerződésnél* azonban, ahol mindkét fél egyben adós is, igen nehéz általános elvekkel dolgozni. Pl. azt mondani Savignyval, hogy annak a helynek jogát kell alkalmazni, amelynek a szóbanforgó jogviszonyra *döntő befolyása* van. Mert az ilyen általános tételnek gyakorlati következménye az lesz, hogy az egyik jogalkotó az *ügyletkötés helyének*, a másik a *teljesítés helyének* (ami nagy bajt csinál, ha a felek különböző helyeken kötelesek teljesíteni), a harmadik a felek *putativ akaratából* kiolvasható helynek, stb. fogja a döntő befolyást tulajdonítani. Egyetlen helyes és lehetséges módszer a tarka változatosságban megjelenő szerződések kollíziós normáinak megállapítása tekintetében az egyes szerződéstípusok külön elbírálása. Az *adásvételnél* pl. a felek főkötelezettségét kell irányadónak venni; a tőzsdeügyleteket, a vasut, a pósta, a biztosító vállalatok ügyleteit (általában a *tömegügyleteket*) lokalizálni kell a tőzsde, a vasut telepe stb. szerinti helyre. Ha a szerződés tárgya ingatlan (pl. bérletről, haszonbérletről van szó), az ingatlan fekvésének helyén érvényes jogszabályokat kell alkalmazni. Az *értékpapiroknál* a kibocsátás helyének jogszabályait kell legtöbbször alkalmazni. A papír *át ruházása* esetében, ha forgatható vagy névre szóló papír-

ról van szó, az átruházás helyét; *áruapapiroknál* (pl. rakjegynél, közraktárjegynél) az áru fekvésének helyét kell figyelembe venni. A *tiltott cselekmény* elbírálásánál az elkövetés helye (és pedig az a hely, ahol a legfontosabb cselekményt követték el) irányadó.

Jogalkalmazás

III. A nemzetközi magánjog szabályainak egy része különböző törvényekben (pl. a Kt.-ben, váltótörvényben, házassági törvényben stb.) és nemzetközi szerződésekben és egyezményekben van szétszórva. Legfontosabb jogforrás azonban itt a *szokásjog*, amelyet a bírói gyakorlat juttat kifejezésre. A kollíziós norma egy konkrét külföldi jogot jelent ki alkalmazandónak. Honnan ismeri meg, hol találja fel azonban a magyar bíró ezeket a külföldi jogszabályokat? Ha a bíró nem találja meg könyvtárában a külföldi jogot, utbaigazítás végett az igazságügyminiszterhez vagy az illető külföldi állam képviselőjéhez fordulhat. De kötelezheti az érdekelt felet is a kérdéses jogszabály beszerzésére és bizonyítására. Ha ez a *modus procedendi* nem vezet sikerre, a bíró a hazai jogot alkalmazza.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY.

A könyvsorozat, melyet ezen a hagyományos régi címen megindítunk, méltóképen folytatni igyekszik Kazinczy és Széchenyi korának legeredményesebb tudományos vállalkozását, mely ezt a címet viseli. Tudományos bevezetések és összefoglalásokat ad közre a szellemi és a természettudományok egész területéről; a legjobb tudományos szakérők tollából oly munkákat bocsát ki, melyek a legmagasabb tudományos igények szemmel tartása mellett is közérthetőek, egyszerű, világos, szabatos és áttekinthetően tagolt előadásban tájékoztatnak minden művelt olvasót a tudomány egyes területein elért eredményekről. A könyvsorozat tekintettel van az egyetemi és főiskolai oktatás szükségleteire s különösen figyelmet fordít az egyetemes tudományosság magyar vonatkozású tanulmányaira. A gyűjtemény egyes kötetei gyors egymásutánban jelennek meg.

„Nyilvánvaló, hogy a magyar közönségnek nemcsak irodalmi, hanem tudományos nevelése is állandó követelmény, melynek kielégítésére még csalódások, természetes akadályok és rosszindulatú gáncsoskodások ellenére is lankadatlanul törekednünk kell. És ha a mi folyóiratunk a közönség irodalmi nevelése körül vél szerény szolgálatokat tehetni, örömmel üdvözöljük a *közönség tudományos nevelésére hivatott új vállalatot*, a Tudományos Gyűjteményt, mint természetes és szükségszerű kiegészítőjét a mi törekvéseinknek. *Mennyire szükséges ily természetű vállalat, mutatja azt a német Göschen-gyűjtemény kitűnő kötetkéinek nálunk is nagy elterjedtsége. Elégítse ki az új magyar vállalat teljes mértékben és saját szükségleteinkhez igazodva közönségünk azon tudományos igényeit, melyek eddig német importra szorultak.*”
(*Napkelet, 1922. 656. l.*)

Eddig megjelent kötetek:

I.

PRINZ GYULA

egyetemi ny. r. tanár

EURÓPA VÁROSAI

Alapár 2.50 kor.

„A városok alaprajzának földrajzi kutatása természetszerűen szorosabbá fogja fűzni a nagyon meglazult kapcsolatot a föld-

rajz és a történettudományok között, mert a történettudomány az alaprajzok alaktanában gazdag kútfőt fog találni. Ma, az ilyen kutatás kezdetén, a kutatás és közlés tökéletlensége miatt nehezen látható még az az eredmény, mely a figurális összehasonlításból, a formaelemek stilusából, a formaelemeknek megismétlődő egybekapcsolódásából, elterjedésük határaiból kiolvasható lesz. A kis könyvecske mérnök-olvasói közül bizonyára meg fogják találni többen is az útát a városalaprajz természetrajzához, melynek ismeretéből kell az alaprajzszerkesztésnek kiindulnia. A földrajz ifju nemzedéke pedig lássa meg e könyvecske útján is, hogy a városok régi enciklopedikus leírása élettelen nevezetességek felsorolásaival eltakarja az élő alaprajz tanúságtételével megerősített fejlődéstörténetet, melyet a városok, építőik művelődésével és polgárosodásával, a tájban való természeti behelyezkedéssel és alkalmazkodással átéltek. A városok a táj részei, azzal szorosan egybenőttek, de egymással is genetikusan kapcsolatban vannak." (Az *Előszóból*).

II. és IV.

CHOLNOKY JENŐ

egyetemi ny. r. tanár

ÁLTALÁNOS FÖLDRAJZ

Két kötet.

Az első kötet alapára 5 kor.

A második kötet alapára 8 kor.

„Egyre jobban virágzó földrajzi irodalmunknak évtizedek óta tátongó üretét tölti be Cholnoky élvezetesen megírott, tömör kis könyve. Ez az első kötet a levegő és az oceánok fizikai földrajzát öleli föl, a további a Föld szilárd kérgének és belsejének ismertetését adja, végül a növény-, állat- és emberföldrajz vázlata következnek. A magyar főiskolák diáksága, de a nagyközönség szempontjából is kívánatos, kövessék egymást az általános földrajz további kötetei gyors iramban. A két első, térképekkel és grafikonokkal bőkezűen illusztrált kötet arra vall, hogy a teljes sorozat ugyanoly klasszikus mesterműve lesz az általános földrajznak, mint amilyen Frech breslauer professzornak Teubner útján *Natur und Geisteswelt* sorozatában megjelent s a maga nemében páratlan általános geológiája." (*Magyarság*).

III.

DÉKÁNY ISTVÁN

egyetemi m. tanár

BEVEZETÉS

A TÁRSADALOM LÉLEKTANÁBA

Alapár 3·50 kor.

„A társadalmi lélektan oly területhez hasonlít, amelyet már sokan bejártak ugyan, de térkép felvételéről nem gondoskodtak, hogy az utána következők akadálytalanul s ismert útvonalakon járhassanak. A múlt század speciálista kutatásiránya ezernyi részlettanulmányt termelt, de a sok részlet nem kereste az egységet. Az összetartozó részek százfélé kereshetők fel, s hozhatók össze egy egészet alkotó épületbe. Útra-induláshoz szánjuk könyvünket, ahol az olvasó egy átnézeti térképet vehet maga elé, hogy tájékozódjék mindenekelőtt az egész, annak berendezése, a részek egymásutánja és arányai felől.” (Az *Előszóból.*)

V.

GAÁL ISTVÁN

egyetemi m. tanár

A FÖLD TÖRTÉNETE

Alapár 5 kor.

„A Föld történelmének megbízható adatait, amelyeket egyenként, részleteikben több tudomány vizsgál, egységes képpé a történelmi geológia rója össze. Leginkább az általános földtan és a geografia hordja össze a kyklopszköveket és alappilléreket, mert ez a két tudomány vizsgálja a jelenkor geológiai folyamatait a legszigorúbban. S bizonyos helyes az a megállapításunk, hogy a több száz millió éves geológiai múlt homályába akkor világítunk be legélesebben, ha a mai tényezők, mai történések alapján értelmezzük a múltat. Annak fölismerése, hogy Földünk felszínén és belsejében lényegükben ma is ugyanazok az erők munkálnak bolygónk arculatának folytonos megváltoztatásán, mint aminők a geológiai múltban munkáltak, szerfölött nagy jelentőségű. Elmondhatjuk, hogy a történelmi földtan csak akkor

felel meg hivatásának, ha a felsorolt tudomány-szakok előkészítő és összehasonlító tanulmányainak eredményeit fölhasználva, keresi az egységet, s a földtörténelem egyes elszigetelt adatait ősföldrajzi áttekintéssé, levegős, mozgalmas, napsugaras plein air-képpé varázsolja." (Az *Előszó*ból).

VI.

ECKHART FERENC

BEVEZETÉS

A MAGYAR TÖRTÉNELEMBE

Alapár 4,50 kor.

A kis kötet a modern magyar történetírás eredményeit és a szerző saját gazdaságtörténeti kutatásait szélesíti ki a magyar történelem egységes áttekintésévé. Világos és tömör előadásban a honfoglalás történetétől Trianonig vezeti az olvasót a következő fejezetekben: a törzsszervezet kora, a patrimoniális királyság, a rendiség kifejlődése, a rendi Magyarország, a nemzet egységéért és az állam önállóságáért folytatott küzdelmek, a királyi hatalom túlsúlyának kora, a reformkor, a forradalom és következményei, a dualizmus kora. A könyv tüggeléke részletes szakirodalmi tájékozódást ad a magyar történelem forrásairól és irodalmáról.

+

Legközelebb megjelenik :

Rhorer László: Atomok, molekulák és kristályok.*Imre József*: Az orvos etikája.*Németh Gyula*: Magyar őstörténet.*Jakubovich Emil*: O-magyar olvasókönyv.*Dávid L.*: Bolyai-geometria.*Veress Pál*: A valószínűségszámítás.*Bella L.*: Magyar archeológia.

A Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségének és kiadóhivatalának címe: **DANUBIA KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG** (Pécs, Munkácsy Mihály-u. 9.)

MINERVA

címen megjelenő folyóirat a *magyar szellemi élet történetével*

foglalkozó filozófiai és történelmi tanulmányokat tartalmaz. Beható vizsgálat alá veszi a magyar politika-, irodalom-, művészet- és tudományosság történetének mindazon jelenségeit, melyekben a világfelfogások küzdelme, eszmék fejlődése megnyilvánul és a magyar történelem e különböző területeit összetartó közös szellemi tényezőket igyekszik minden irányban föltárni. E folyóirat a magyar történettudományok körében érvényt szerez *Dilthey* történetfilozófiájának, a mindjobban elsekélyesedő természet-tudományos-positivista és materialista történetfölfogással szembehelyezkedő *idealizmusnak*.

A folyóirat minden száma kisebb közleményeket és összefoglaló ismertetéseket tartalmaz az újabb magyar és külföldi tudományos irodalom köréből.

Főbizománys: Eggenberger-féle könyvkereskedés, Rényi Károly Budapest, IV., Kecskeméti-utca 3.

A folyóirat 1922. évfolyama egybekötve, kötetalakban is kapható. (Alapár 5 kor.), A Minerva-Társaság tagjainak a tagdíj ellenében jár a folyóirat.

Az 1923. évfolyam alapára 4 korona.

